1

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1983

M A R U L I Ć
hrvatska književna revija

Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb Trg kralja Tomislava 21

Uređuje: Uredнički odbor

Glavni i odgovorni urednik:

Radovan Grgec

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac).

Uredništvo i uprava:

Zagreb, Trg kralja Tomislava 21, telefon 440-697

Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopise ne vraćamo.

Cijena pojedinom broju 100. — d

Godišnja pretplata 600. — d. uplaćuje se u korist tekućeg računa

30102 - 678 - 448

Godišnja pretplata za inozemstvo 35 USA dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb

30101 - 620 - 16

2424091010

Tisak: »Plamen«, Slav. Brod

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 1 **ZAGREB, siječanj — veljača 1983.** **GOD. XVI**

Radovan GRGEC

Uz rub (26)

Nakon božićnih i novogodišnjih čestitki u prošlom broju, ulazimo u XVI. godište naše revije i u 1983. godinu ispunjeni nadom i vjerom da će i ovo godište biti uspješno, da će se situacija u našoj domovini i svijetu poboljšati. Još uvijek vjerujemo u mogućnost kulturnog dijaloga na našem tlu, o čemu smo pisali i u prvom broju »Marulića« one već prilično »davne« 1968. godine.

Međutim, dijalog koji u sebi ne uključuje spremnost na slušanje tuđeg mišljenja, na promjenu vlastitih stavova, na popuštanje i opraštanje obično završava općenitim deklaracijama od kojih nema nikakve konkretne koristi. Neki, pak, svoje umno sročene monologe i retorske deklamacije smatraju također dijalogom. Ipak svi mi želimo da od različitih susreta na raznim nivoima bude neke koristi za čitavo čovječanstvo i za pojedine ljude, kojima je potrebna pomoć i razumijevanje. Dosta nam je sile i nasilja, neravnopravnosti i nepravde, totalitarizma i terorizma, koji drmaju svijetom. Mi kršćani, svjesni činjenice da je došao Otkupitelj i Osloboditelj, kojega neki još uvijek uzalud čekaju, pozdravljamo odluku Ivana Pavla II. da se ova godina proglasi izvanrednom Svetom godinom Otkupljenja. Željeli bismo da evanđeoska poruka mira i spasenja od riječi prijeđe na djelo, kao što je i Božanska Riječ postala tijelom. U protivnom slučaju dijalog ostaje jalov monolog a deklaracije prazne riječi bez pravog značenja i smisla.

Ideal Logosa, koji je misao i riječ i djelo, kontaminiran je trihotomijom prakse onih što jedno misle, drugo govore a treće rade. Upravo u takvoj situaciji cvjeta inflacija riječi koja nužno dovodi do njihove devalvacije. Cvjetaju otrcane frazeologije diktatura i oligarhija. Nije čudo da se povremeno protiv takvih situacija bune i bore mladi, još mikroejdžeri i tinejdžeri, nevezani za rutinu i establishment, ili već hipiji, punkeri i narkomani koji svojom ostentativnom drekom ili rezignacijom protestiraju protiv inercije i tiranije raznih gerontokracija. Naravno da se oligarhi i gerontokrati boje tih mladenačkih revolta i protesta, podilazeći im katkada i dopuštajući im neki »auspuh«.

Pa ipak, zub vremena najeda i takve okoštale sisteme te oni umiru sa svojim diktatorima i mitovima. Nedavno je na našim kazališnim daskama *Ivica Kunčević* u svojem »dajdžestu« *Vojnovićeve »Dubrovačke trilogije«* prilično dobro uspio prikazati izumiranje i smrt jedne naše gerontokracije, zaboravivši pri tom na njezine dobre strane, jer svaka aristokracija nije ujedno i tiranija.

* * *

Inače, i gerontokracije, i aristokracije, kao i ostale »kracije« (pa i teokracije) zatvorene su u svoj svijet (»splendid isolation«, »turris eburnea«) a odvojene od »raje« ili, kako bismo mi danas rekli, od »baze«. Naravno da se u takvim situacijama često javlja revolt protiv raznih »predstavnika« bez veze s bazom. Intelektualcima, pismoznancima i »reprezentantima« preostaše tribine, okrugli stolovi, jubilarne manifestacije i sl. kako bi pred svijetom nekako dokazali tu »vezu«. Dakako, tu su i razna putovanja i kontakti s drugim »reprezentantima« i »kongresmenima« radi »proširenja horizonata« i »stjecanja novih iskustava« (koja su, uzgred rečeno, prilično skupa; sjetimo se samo koliko danas stoji jedan avionski let ili dnevnica za inozemstvo!).

Čak i u sredinama, u kojima se do kršćanske poruke vrlo malo drži ili se ona smatra neznanstvenom i opijumskom lažju, pismoznanci, klerici i »kongresmeni« vrlo dobro dolaze kao stručnjaci za stare spise ili sakralnu arhitekturu, kao sudionici simpozija, kao pisci i izdavači drevnih rukopisa, ukratko kao »conservatores antiquitatis« (netko će reći, s ponosom, kao čuvari »bašćine« umjesto jednostavnije čuvari muzeja, u koje bi po mišljenju onih drugih ionako trebalo pretvoriti sve crkve i bogomolje). Bolje je, ipak, da klerik učeno piše o tom kako je važan neki »iota subscriptum« u nekom prastarom manuskriptu ili o biblijskoj hermeneutici nego da se netko iz »baze«, tj. od laika, umiješa u aktualnost. Kao osvjedočeni humanisti ne potcjenjujemo vrijedan rad na povijesnim i folklornim reliktima (kakvima neki smatraju i Sveto pismo), ali je nama katoličkim laicima važnije da kao ravnopravni članovi društva sudjelujemo u aktivnom i aktualnom životu kako bismo dokazali djelom da je evanđeoska poruka još uvijek živa i životvorna.

* * *

Dok pišem ove retke, tresu se zidovi sobe jer moja djeca slušaju zadnju ploču »Bijelog dugmeta«. I moram priznati: trudio se ti koliko ti drago, nemoguće ti je pobjeći buci, vici i dreci gotovo »glajhšaltovanih« mikrofona, megafona i masmedija. Inflacija riječi koja je zvuk bez značenja dolazi i tu do izražaja. S nostalgijom se sjećam vremena kad smo u crkvama čuli propovjednike a u koncertnim dvoranama pjevače bez pojačala, čuli zvuk, ali i razabirali njegovo značenje i smisao, ne brinući se za njegove amplitude, rezonancije i interferencije. Bilo je tada, vjerojatno, više komunikativnosti premda je tehnika »komunikacija« još bila u povojima. Bilo je više razumijevanja; bilo je i oduševljenja i zajedništva. A onda se pojaviše »bitlsi«, »rolingstonsi« i njema slični te zatraviše mlade (pa i neke stare) kolektivnom i masovnom histerijom. Mladi su ušli i u javni život upozoravajući da imaju nešto reći i viknuti. I demagozi ih se prestrašiše i počeše im podilaziti bojeći se da ih ne pregazi trijumfalni nalet »bijele dugmadi« ili »ribljih čorbi«, mladih pukovnika kao što je bio *Gadafi* ili još mlađih poručnika kao što je danas *Jery Rawlings*. Provenijencija tog fenomena nije »odozgo« (premda se katkada ventili namjerno popuštaju i otvaraju), nego »odozdo« jer tako dolaze do riječi i oni iz »baze«, koji čak i ne razumiju hermetičku i »profesionalno« sročenu retoriku svojih »reprezentanata«.

Ne zaboravimo: mladi su budući starci, koji još nemaju »staračko« iskustvo, a stari su nekadašnji mladi, koji nemaju »mladenačku budućnost« (Jean Mousse).

* * *

Svatko i od klerika (u smislu engleske riječki »clerk«) i od laika (tj. onih »nepismenijih«) htio bi da se čuje njegov »ekspoze«, da mu se izda knjiga, ploča ili bar članak. Vade se iz ladica stari i novi rukopisi, stihovi, propovijedi, referati, sabire se ono što je već izdano i traže se izdavači, mecene i tiskare kako bi čovjek u ovoj gutenbergovskoj i postgutenbergovskoj »galaksiji« ovjekovječio ime (exegi monumentum...). Glasovitim piscem u svojoj sredini postade i *Enver Hodža!*

Istodobno u tišini i skrovitosti samozatajno i požrtvovno djeluju toliki nepoznati dobrotvori i apostoli koji riječju i djelom pomažu bližnjemu bez ikakve plaće i šire Radosnu vijest unoseći zraku svjetlosti u tamu sebičnosti, grijeha i nevolje. Neki od njih postaše i poznati poput majke *Terezije.*

Zahvaljujući njoj konačno je i formalno prešao na katolicizam veliki engleski pisac i novinar *Malcolm Muggeridge* zajedno sa ženom Kitty. O tom je on napisao u »Timesu« značajan članak-ispovijest. Vjerujemo da je to obraćenje dublje i trajnije od obraćenja *Ignacea Leppa* ili *Jean-Claudea Barraulta* (čiji je roman »Les Innocents de Pigalle« nedavno objavljen u Parizu). Mnogi se, naime, od tih obraćenika i pisaca kršćanskog nadahnuća

vraćaju u stare kalupe skepticizma i relativizma pa počinju pisati jezikom donekle čudnim za vjernika. Prošli put smo govorili o »buntovničkim« intervjuima *Heinricha Bölla*, a ovaj put treba da spomenemo najnoviji roman *Grahama Greenea* (»Monsignor Quichotte«) koji također ne odgovara našim predodžbama o pisanju uvjerenog katolika.

Bilo kako bilo, piše se svašta i koješta. Pa i oni čija je inspiracija već odavna presušila kao i oni koji nikad nisu ni imali autentičnog pjesničkog nadahnuća misle da moraju pisati i pjevati (jer »Bog mi je pjevat reko«, kako si umišljaju i mnogi grafomani).

Ni *Oskar Davičo* ne misli da je njegova inspiracija presušila, pa nikako da zadjene sviralu za pas. Prošle smo godine spomenuli kakvim je sve epitetima počastio *Claudela* i *Eliota*, koji se ubrajaju u najviše cijenjene pjesnike našega stoljeća. I dalje piše o njima u sarajevskom »Odjeku«. Usput napada Claudela i popove kako su i *Rimbauda* proglasili obraćenikom (v. »Odjek« od 15. XII. 1982). Claudelu i Eliotu pridružio je *Ezru Pounda*, što je s obzirom na Poundovo političko opredjeljenje bilo prilično lako. Inače, ove godine se slavi 10. obljetnica Ezrine smrti, pa je tim povodom *Vittorio Vettori* u listu »L'Osservatore Romano« (od 16. XII. 1982) napisao prigodni članak.

Kad već spomenusmo *Rimbauda*, nije naodmet spomenuti i njegovu vrlo temeljitu biografiju iz pera *Pierrea Petitfilsa*, koja je prije godinu dana objavljena u Francuskoj, a nedavno prevedena i u Italiji. Tu se govori i o posljednjim časovima pjesnikova života. O posljednjim danima *Marcela Prousta*, kada je ovaj zamolio svoju guvernantu da mu pozove svećenika, piše L'Osservatore Romano od 22. XII. 1982.

Nikakva »popovska izmišljotina« ili »pop-laž«, kako bi rekao Davičo, nije ni obraćenje *Alfreda Döblina*, čiji smo roman *»Berlin Alexanderplatz«* gledali ekraniziran i na našoj televiziji (u *Fassbinderovoj* režiji). Već u vrijeme, dok je pisao ovaj roman, neki su, kao npr. *Alberto Spaini*, naslućivali u njemu »svojevrsnog franjevca« koji će se konačno opredijeliti za Kristov križ. I zaista, Döblin je našao mir u Kristu, ali njegovo pero nije izgubilo svoju oštrinu. U kasnijem romanu »Der unsterbliche Mensch« napisat će: »Kristu me je privukla njegova čvrstoća i potpuna sigurnost u postizanje cilja.«

Naravno, u prevelikom isticanju i reklamiranju raznih obraćenja valja biti oprezan jer su ona tajna Božje milosti i ljudske savjesti. Maloprije spomenusmo Leppa i Barraulta oko čijih obraćenja se svojedobno podigla ista senzacionalistička i apologetska vika i buka kao npr. i prigodom obraćenja *Andréa Frossarda* (koji je nedavno objavio svoje razgovore s Ivanom Pavlom II). Poznata su pretjerivanja o katolicizmu *Louisa Pasteura* što ih je svojedobno demantirao njegov sin. Već smo više puta govorili o tom kako ta obraćenja nisu nikakav »apologetski materijal« jer istinu evanđeoske poruke najbolje propovijedaju maleni i siromašni za koje svijet obično i ne zna. Nadobudni apologeti proglasiše katolicima i neke zvijezde suvremenih ekrana i arena zato što su dali ovu ili onu izjavu u nekom razgovoru ili intervjuu. Prigodom izlaska svoje zadnje knjige »L'Ermite au masque de miroir« *Marcel Brion* dao je intervju Jean-Mauriceu Montrémyju u kojem kaže: »Nikada nisam imao nikakvih religioznih kriza. Bio sam uvijek katolik, praktičan katolik. Usprkos nekim rezervama, prahvaćam čak i promjene što ih je uveo Koncil, ali žalim za starim obredima...« Eto, tako govori čovjek kojega jedni smatraju panteistom, a drugi gnostikom.

Moja »dijalektička« tenzija i hipertenzija ne dopušta mi ipak da se pomirim s mišljenjem kako je apologija i apologetika nešto što više ne spada u naše vrijeme. Zar zato što su neki te riječi ožigosali kao nedostojne kršćanstva? Nikako ne mogu shvatiti zašto bi trebalo jednu apologiju proglašavati suvišnom i zastarjelom, a drugu umjesnom i dobrodošlom. Isto tako nisam mogao nikako shvatiti sudbinu koju je doživjela riječ »ideologija«, vjerojatno također pod utjecajem stanovite filozofske frazeologije. Iako se ne slažem s »bojovnim« žarom *Michela de Saint Pierrea*, jer je svoju apologiju starih crkvenih institucija koncipirao prilično jednostrano, mogu shvatiti kada on kao i Maritain i Daniélou brani vjernost staroj zastavi. Nedavno mu je u listu »La Croix« od 27. XI. 1982. upravo zbog tih »križarskih« apologija »slobodne škole« prigovorio kršćanski mislilac *Etienne Borne*, na što mu je u svom polemičkom stilu Michel de Saint Pierre odgovorio u broju od 10. XII. 1982.

Knjige, spisi i skupovi, posvećeni u posljednje vrijeme *Tomi Akvinskom*, *Danteu Alighieriju*, srednjovjekovnoj i skolastičkoj filozofiji, *Jaquesu Maritainu* čijeg je »Seljaka s Garonne« De Gaulle nazvao »sumom«, govore nam najbolje o aktualnosti onoga čega su se i mnogi kršćani pod utjecajem izvjesne propagande počeli sramežljivo odricati. Na skupu, posvećenom 100. obljetnici Maritainova rođenja, održanom u Napulju 10. i 11. XII. 1982, govorili su o današnjem »čitanju« Maritainove filozofije profesori *Bruno Martone* i *Augusto del Noce*, ističući aktualnost i kontinuitet njegove filozofije povijesti. »Bog je gospodar povijesti« naslov je najnovije knjige našega znanca *Georgesa Hubera* čije smo dvije knjige preveli u našoj biblioteci »Novi vidici« (»Moj će anđeo ići pred tobom« i »Ivan Pavao I«). Popularnim i zanimljivim stilom Georges Huber, poznati katolički laik, izlaže svoje duboko uvjerenje da se u ljudskoj povijesti ne događa ništa što Bog ne bi pripustio ili dopustio. Ljudska je povijest sva sadržana u Božjem planu kojim je predviđeno djelovanje ljudske slobodne volje. U tom je smislu ljudska povijest, da se poslužim izrazom suvremenih fizičara, kao »san Božji«, ostvaren u događajima i doživljajima ljudske egzistencije. U toj povijesti ljudski stvorovi igraju vrlo aktivnu ulogu po zamisli svojeg Stvoritelja. O tom nam vrlo lijepo govori Sveto pismo i životi pojedinih svetaca, Božjih miljenika.

Sjetimo se riječi Ivana Pavla II. u Manili (18. II. 1981): »Otvorite oči i duh Bogu, koji svojom Providnošću upravlja svim događajima i ostvaruje svoje planove u svemu što se događa u povijesti!«

Eto, Providnost je također jedna od tabu-riječi koju se neki moderni teolozi ne usuđuju izgovoriti, postavljajući se prema njoj kao prema riječi »ideologija«, »apologija«, »otkupljenje« i sl. Nekada su se o Providnosti pisali traktati, a sada je smatraju sinonimom za nekakvo »tutorstvo« u skladu s devizom »slobodnih duhova«: Ni Dieu, ni maître! Doduše, tom su se riječju služili i neki diktatori nazivajući sami sebe »ljudima Providnosti«, ali i neki »adulatori« pridijevajući im isti naziv.

Mi, pak, kao vjernici, ulazimo u novu godinu vjerujući u tu Providnost. Ne stidimo se priznati da nam je drago što nad našom poviješću bdije milosrdni i pravedni Otac, koji nas može očuvati od sile i nasilja, totalitarizma i terorizma raznih samozvanih »tutora« i »zaštitnika«.

Pavao DESPOT

U Raklju

Mati Baloti

Prvi put na ishodištu i koraku koji uči;
u grlu me nešto stišće, to RIČ tvoja tepa, žeže.
Svaki kamen, prag i krošnja srce moje zove, muči.
Bezbroj niti, znanih davno, htijenja naša plodi, veže . . .

Glasniče svih patnji naših i vjesniče sunca Istre,
»pozdravi mi sve kantune i kamenje od gromače«.
Snažio je vjeru u se i širio misli bistre,
»zazivao svaku zipku, di kakovo dite plače«.

Zaboravit tko to može; mi smo tebi vječno dužni;
sa ognjišta mnogih ti si ravnodušje istjerao.
U nevrijeme, kad su dani posrtali, mračni, ružni,

čuvao nam dostojanstvo i, na svome, svjetla krao.
Svaki kamen, prag i krošnja i vjetrovi, naši, južni,
znaju čuvat, ljubit cviječe koje, za nas, ti si brao.

Prije i poslije mene

Mnogi su pjevali ovdje prije mene
i pjevanje moje nije zaista ništa novo.
Dovršena je ljepota i u lišću koje vene
i kaplja rose je neke duboke mudrosti slovo.

Između života i smrti neslućene tajne teku
i sa dna duše kroz njih tajanstveni cvijet cvjeta.
Radosti kao i tuga još bolno zapeku
i mi smo zamišljen putnik na kraju klonulog ljeta.

Drukčijim šumom šume u predvečerja vode
i u novu skladbu preobražava se java.
I onaj, koji pognut zatvori vrata i ode,
zaželi da ga mirom tišina obasjava.

U tebi nekad još pljušte zakašnjele kiše
i dižeš umorne oči iz tjeskobe i mraka.
Sve češće osjećaš kako domahuju ti tiše
znanci, koji te motre iz mrtvačkoga vlaka.

Brat si stablu, na kojem ptice gnijezda grade,
i zdencu, na dnu kojeg zvjezdano nebo sniva.
I svima, koji granu mira s ljubavlju sade,
iz ruku izvire sunce i nova voda živa.

Mnogi će pjevati ovdje i poslije mene
i biti željni sreće, koja tajanstveno cvjeta,
i znati da se ljepota krije i u lišću, koje vene,
i da se tuga budi na rubu umrlog ljeta.

Tomo VEREŠ

Nepoznati Marx i Proudhon na hrvatskom

Poznata zagrebačka izdavačka kuća »Globus« uvijek nas ponovno iznenađuje značajnim izdavačkim pothvatima, objavljivanjem klasičnih i suvremenih djela, marksističkih i humanističkih, domaćih i stranih tekstova koja nesumnjivo predstavljaju znatan doprinos razvoju znanstvenog i kulturnog života u ovim našim prostorima. Tako smo dobili reprezentativno izdanje *Kulture Hrvata kroz 1000 godina* Josipa Horvata, *Izabrano djelo* Tome Akvinskoga, šest knjiga *Hrvatski humanisti*, Las Casasovo *Kratko izvješće o uništenju Indija* i druga vrijedna djela koja su izišla u nizovima »Plava biblioteka«, »Globusova biblioteka«, »Prometej«, »Novi svijet« i u drugima. U »Maruliću« su dosad prikazani i ocijenjeni memoarski zbornik *Sjećanja na Marxa i Engelsa* (br. 2/1979), šest knjiga prvoga kola biblioteke »Prometej« (br. 2/1980), *Izabrano djelo* Tome Akvinskoga (br 2/1982) i *Zastave i grbovi svijeta* W. Smitha (br. 6/1982).

U ovom broju »Marulića« želim skrenuti pozornost općinstva na dvije nove i izuzetno važne knjige što ih je »Globus« nedavno objavio a koje bi mogle proći nezapažene jer su imena autora toliko poznata i prisutna u nas da ne pobuđuju osobito zanimanje čitatelja. Riječ je o Marxovoj *Historiji tajne diplomacije 18. stoljeća — O azijskom porijeklu ruske despocije* i o prijevodu Proudhonova djela *Što je vlasništvo?* i nekih drugih značajnih spisa. Ne ulazeći ni u opširan prikaz tih knjiga, ni u njihovu temeljitu prosudbu, istaknut ću ukratko u čemu je njihova novost i važnost.

I

Prije svega, Marxova *Historija tajne diplomacije 18. stoljeća* nije dosad objavljena ni u jednom velikom izdanju sabranih djela Marxa i Engelsa. Nema ga ni u *Historisch-kritische Gesamtausgabe* (MEGA) koje je izdano u Frankfurtu, Berlinu i Moskvi 1926—1935. godine (priređivači-urednici Rjazanov i Adoratsky), ni u istočnoberlinskom izdanju Dietz—Verlaga *Marx-Engels-Werke* (MEW), 1956—1968, ni u moskovskom izdanju *Sočinenija*, 1955—1966, ni u beogradskom prijevodu *Dela*, 1968—1979. u 46 svezaka. Spis je prvi put objavljen kao niz članaka u londonskom časopisu »The Free Press« (od 16. kolovoza 1856. do 1. travnja 1857) pod naslovom *Otkrića o historiji diplomacije 18. stoljeća*. Zatim je te članke izdala Marxova najmlađa kći Eleanora u obliku knjige 1899. godine pod naslovom koji nosi i hrvatski prijevod. To je izdanje, uz jedan dodatak, ponovo objavljeno istom 1969. godine u Engleskoj. Hrvatski prijevod Drage Dujmovića učinjen je prema njemačkom izdanju iz 1977. godine od kojega je preuzet podnaslov *O azijskom porijeklu ruske despocije*. Naime, njemački izdavač htio je u podnaslovu istaknuti jednu temeljnu tezu Marxova spisa i ukazati na njegovu aktuelnu važnost u suvremenim političkim raspravama o korijenima staljinizma. Marxa je, u stvari, prvenstveno zanimalo pitanje zašto je ustavna Engleska, najrazvijenija zemlja Evrope, 1848. godine ušla u proturevolucionarni savez s despotskom Rusijom, društveno najzaostalijom zemljom Evrope. On je pritom došao do zapanjujućeg zaključka da ruski despotizam ima duboke azijske korijene i veoma dugu povijest. On pokazuje kako se kneževina Moskva počevši od 13. stoljeća postupno uzdizala do apsolutne prevlasti nad ostalim ruskim kneževinama i kako je lukavom strategijom stresla sa sebe mongolsku vladavinu. Ali Marx u vezi s tim dodaje jedno vrlo važno upozorenje, naime da se ukidanje mongolske vladavine i osnivanje ruskog carstva nije dogodilo na evropski način; ruski carevi stavili su se na mjesto mongolskih kanova, okrutnih despota, preuzevši njihove funkcije, tako da se za obespravljen i opljačkan narod nije ništa promijenilo.

Dosljedno tome, Marx zastupa mišljenje da »kolijevku Moskve« valja tražiti »u krvavom blatu mongolskog ropstva«, da je Moskva »svoju snagu stekla samo time što je postala virtuoz u umijećima ropstva« (str. 75) »a moderna Rusija nije ništa drugo nego preoblikovana Moskva« (str. 67). Ovaj se tekst, dakako, izravno odnosi na carsku politiku 18. stoljeća kojoj Marx pripisuje imperijalističke pretenzije, težnju za vladanjem nad cijelim svijetom pomoću univerzalne agresije i nasilnih osvajanja. Ali te su pretenzije, po našem autoru, također na djelu u političkom životu Rusije 19. stoljeća. Po sebi je razumljivo da je ova Marxova teza posebno privukla pozornost onih koji su u našem 20. stoljeću doživljavali okrutnosti staljinističkog despotizma u Sovjetskom Savezu i budno pratili njegove apsolutističke pretenzije ne samo u taboru socijalističkih zemalja nego u cijelom svijetu. Već je Buharin ustvrdio da je Staljin zapravo »novi Džingis-kan« dok su mnogi poznavaoci prilika ukazivali na to da staljinistički ekscesi nisu ništa drugo nego azijski madeži staroga ruskog društva u novome.

Stavimo li pred oči ove činjenice, lako ćemo shvatiti zašto se postojanje ovoga Marxova teksta prešućivalo punih sedam desetljeća. Posrijedi je bio jedan politički izvanredno eksplozivan tekst koji je mogao nanijeti goleme štete kako sovjetskoj stvarnosti tako i svemu što je iz nje proizašlo u suvremenom svijetu. Ako se taj tekst sada objavljuje u prijevodu na pojedine jezike, to znači ili da je postao politički bezopasan, ili da se svjesno prihvaćaju njegove dobrotvorne opasnosti ne samo za staljinizam nego također za cjelokupni povijesni kompleks koji počiva na ruskoj despociji.

Prijevod Marxove radnje u »Globusovu« izdanju zacijelo će pobuditi u nas mnoge rasprave o ruskoj i sovjetskoj stvarnosti općenito, a napose o staljinizmu. No bilo bi uputno da se Marxove teze ne prihvate bez razmišljanja kao neprijeporne dogme, nego da se kritički odvagnu. Trebalo bi, na primjer, postaviti pitanje nije li Marxov sud o naravi ruske despocije uvjetovan i njegovim poznatim nesimpatijama prema Rusima i Rusiji. Ostavimo li naime po strani njegove oštre osude Rusije u revolucionarnim godinama 1848—1849, on je još 1 poslije dvadeset godina otvoreno pisao Engelsu da je skrajnje sumnjičav prema svakome Rusu, čak i prema onome koji nudi prijateljske usluge, odnosno još drastičnije rečeno: »Čim se neki Rus negdje ugnijezdi, tu su svi vragovi na djelu« (usp. pisma od 13. siječnja i 17. prosinca 1869, u: *Dela*, tom 39. str. 220 i 384; moj se prijevod ponešto razlikuje jezično od ovoga beogradskog).

Marxu bi se također moglo prigovoriti da je u tumačenju imperijalističkih pretenzija Rusije, njezine univerzalne agresivnsti i nasilnih osvajanja, potpuno zanemario jedan bitan povijesni čimbenik, naime da je Moskva poslije pada Carigrada, takozvanog »Drugog Rima«, 1453. godine počela svjesno igrati ulogu »Trećeg Rima«, koji neće nikada propasti, nego će zauvijek zavladati cijelim svijetom. To je glavni izvor ruskog političkog mesijanizma, univerzalnog kolonijalizma, doktrinarnog apsolutizma i ortodoksne nepogrešivosti. Tu sam misao već ukratko iznio u »Maruliću« (br. 6/1979, str. 544). Uz navedene knjige Hildegarda Schädera i Huga Rahnera o »Trećem Rimu« sada se može s koristću konzultirati i knjiga Jeana Décarreauxa, *Byzance ou l' autre Rome* (Paris 1982, str. 177—181). Zanimljivo je napomenuti da je kod nekih naših marksista uvijek bila veoma živa svijest o njihovoj pripadnosti onom svjetskopovijesnom procesu čiji je centar Moskva kao »Treći Rim« i da je to duboki razlog njihove antipatije prema Katoličkoj crkvi, Vatikanu i Papi u ovim našim prostorima. U tom smislu simptomatičan je i govor Miroslava Krleže održan 5. srpnja 1948. na Izvanrednoj skupštini Jugoslavenske akademije u kojemu je između ostalog rekao:

»Držim, da kod nas nije bilo čovjeka, koji umije politički misliti, koji ne bi priznavao značenje boljševičke revolucije za razvoj naših političkih prilika, u neprekinutom kontinuitetu od tridesetak godina, t. j. od oktobarskog lenjinskog zahvata vlasti do Staljinovog ulaska u Berlin godine 1945. Nije to bilo pod uplivom zapadnjačkih, kapitalističkih ideologija, nego pod neposrednim utjecajem ruskog, boljševičkog magnetskog polja, da je kod nas došlo do komunističkog pokreta, koji je svoj opstanak od početka vezao s elementima lenjinske i staljinske politike. Na ovim cestama, koje spajaju Dunav sa Solunom, na ovim našim stazama, koje su vjekovima gazila tuđinska kopita na svome putu u Carigrad i na Jadran, u ovoj našoj sveukupnoj historiji, ako je ikada bilo iskrene simpatije, to je bila nostalgija za Moskovijom: od Pribojevića do Orbinija, od Križanića do Gundulića, od naše južnoslavenske Akademije do Tita, od Lenjina do danas, Moskva nam je u našim historijskim kretanjima bila stalnim svjetionikom. Govoriti danas (na veliku radost Foreign Officea ili Vatikana) da smo balon, koji se otkinuo te luta nošen zapadnim vjetrovima, znači nepoznavanje osnovnih elemenata naše prošlosti, naše sadašnjosti i naše budućnosti«. (Ovaj je govor ponovno objavljen u dvotjedniku »Oko«, br. 256, str. 5).

Objavljivanje Marxova spisa o azijskom porijeklu ruske despocije trebalo bi poslužiti, napokon, kao povod da se pokrene temeljita rasprava o njegovu stavu prema privatnom vlasništvu, koji nije dosljedan i o čemu većina marksista uporno šuti. Marx je naime u Manifestu Komunističke partije odlučno ustvrdio da je ukidanje privatnog vlasništva osnovna pretpostavka stvaranja novoga svijeta i da se to »može dogoditi samo pomoću despotskog posizanja u pravo vlasništva (. . .), dakle pomoću mjera koje ekonomski izgledaju nedovoljne i neodržive« (usp. *Dela*, tom 7, str. 395). Drugim riječima: po njemu je despotsko nasilje jedini pravi put do oslobođenja svijeta! Međutim, poslije poraza revolucije od reakcionarnog nasilja Marx je počeo osuđivati despotizam. S druge strane, istraživanja što ih je vršio pedesetih godina o društvenom ustrostvu orijentalnog svijeta dovela su ga do zaključka da despotizam ne počiva na sistemu privatnog vlasništva, nego baš obratno: na kolektivnom vlasništvu. Tako u pismu Engelsu od 2. lipnja 1853. godine, nakon što je proučio F. Bernierovo djelo o društveno-političkom ustrojstvu nekih istočnih zemalja, Marx naglašava: »Bernier s pravom vidi osnovni oblik za sve pojave Orijenta — on govori o Turskoj, Perziji, Hindustanu — u tome što ne postoji *nikakvo privatno vlasništvo na zemlju*« (usp. *Dela*, tom 35, str. 226; potcrtao Marx). Marx je i kasnije ukazivao na stanovitu uzročnu povezanost azijske despocije sa sustavom zajedničkog vlasništva, napose u *Osnovama kritike političke ekonomije* 1857—1858), ali je sasvim nejasno zašto se zadovoljio s tim da samo konstatira despotske pogibelji kolektivnog vlasništva, zašto tu činjenicu nije uzeo u obzir kao ozbiljno upozorenje svom vlastitom projektu budućeg svijeta bez privatnog vlasništva.

II

Pierre-Joseph Proudhon (1809—1865) svakako je jedan od najznačajnijih društveno-političkih mislilaca Francuske 19. stoljeća koji je još uvijek aktualan. U nas je sve do nedavno bio poznat samo po svom imenu, po dvjema lozinkama »Vlasništvo je krađa« i »Bog, to je zlo« i po idejnim nesuglasicama i polemikama s Karlom Marxom. Čini se da dosad nije bilo ništa prevedeno na hrvatski iz njegova opsežnog djela. Zahvaljujući Raduli Kneževiću koji je izvršio oveći izbor tekstova i napisao predgovor, zatim prevodiocima Sofiji Knežević, Marijanu Hanžekoviću i Jasni Tkalec kao i izdavaču »Globusu« sada smo dobili cjelovitu antologiju nekih najvažnijih Proudhonovih tekstova, to jest: *Što je vlasništvo? ili Istraživanja o načelu prava i vlasti. Prva rasprava* (str. 1—207), *Sustav ekonomskih proturječja ili filozofija bijede* (Sažetak i zaključak, str. 211—234), *Opća ideja revolucije u 19. stoljeću* (tri studije, str. 235—267) i *Politička sposobnost radnih klasa* (nekoliko poglavlja, str. 268—369). Knjizi je na kraju dodana pregledna bibliografija Proudhonovih djela, raspravâ o njegovu životu i djelu i kazalo imena.

U ovome kratkom prikazu nemoguće je ocijeniti vrijednost prevedenih tekstova i njihovo značenje za naš znanstveni i kulturni život. Zacijelo će za knjigom najprije posegnuti naši marksisti i marksolozi jer je Proudhonovo djelo bilo od izrazita značenja u oblikovanju nekih bitnih Marxovih stavova. Marx je bez oklijevanja odao priznanje »Proudhonovom oštroumnom djelu« o vlasništvu (usp. *Dela*, tom 1, str. 268) jer mu je ono otkrilo tajnu kapitalističkog svijeta: »višak vrijednosti« koji nastaje izrabljivanjem *udružene* radne snage radnika:

»Proudhon je *najprije* upozorio da zbir plaća pojedinih radnika, čak kad bi rad svakog pojedinca bio potpuno plaćen, ne plaća kolektivnu snagu koja se opredmećuje u njezinom proizvodu, da se, dakle, radnik ne plaća kao *dio udružene radne snage* (. . .)« (usp. *Dela*, tom 5, str. 45; potcrtao Marx).

Pročitajmo sada u našemu prijevodu Proudhonovo kristalno jasno objašnjenje te tajne:

»Kažu da je kapitalista platio nadnice radnika; da budemo točni, trebalo bi reći da je kapitalist onoliko puta platio po jednu *nadnicu* koliko je radnika svakodnevno zapošljavao, što nikako nije isto. Jer onu golemu snagu koja proizlazi iz zajedništva i sloge radnika, iz usklađenosti i istodobnosti njihovih napora uopće nije platio. Dvjesta grenadira za nekoliko je sati postavilo na postolje obelisk iz Luksora (na Place de la Concorde u Parizu 1836. godine; op. T. V.). Pretpostavlja li se da bi samo jedan čovjek to uspio obaviti za dvjesta dana? Međutim, na kapitalistinu bi računu iznos nadnica bio isti. (...) Čudno je da to ekonomisti nisu zamijetili« (str. 81—82; potcrtao Proudhon).

Isto tako, Marx je od Proudhona preuzeo poznati termin »znanstveni socijalizam«.

Naravno, kritičke primjedbe mogu biti upućene kako Kneževićevu izboru, predgovoru i bibliografiji tako i točnosti samoga prijevoda.

Držim da je u predgovoru bar ukratko trebalo prikazati sudbinu Proudhonova djela u nas, nastojati razjasniti zašto se ono dosad nije prevodilo na hrvatski, slovenski, srpski i makedonski jezik, odnosno na koje je druge načine bilo prisutno u ovim našim prostorima. U bibliografiji nije, na žalost, navedeno nijedno djelo glasovitog katoličkog stručnjaka za Proudhona Pierrea Haubtmanna: *Marx et Proudhon. Leurs rapports personnels 1844—1847. Plusieurs textes inédits* (!), éd. Economie et Humanisme, Paris 1947; *P.-J. Proudhon. Genèse d'un antithéiste*, Mame 1969; *La philosophie sociale de P.-J. Proudhon*, Presses universitaires, Grenoble, kao ni klasično djelo Henrija de Lubaca, *Proudhon et le christianisme*, Paris 1945.

Neka mi bude dopušteno da na kraju upozorim na dva pogrešna prijevoda latinskih tekstova:

— »Ab actu ad posse valet consecutio« ne znači »od čina do mogućnosti važna je posljedica« (str. 23; što bi to uopće moglo značiti na hrvatskom jeziku?), nego: »vrijedi zaključivanje iz zbiljnosti na mogućnost« ili »ispravan je zaključak iz činjeničnosti na mogućnost«;
— »proto-parens« ne znači »prvi propovjednik« (str. 61), nego »pra-roditelj«.

Ostale manje pogreške, kao na primjer onu na str. 63. gdje piše »Tractat de la propriété« umjesto »Traité de la propriété« i slične, lako će ispraviti sami čitatelji. Šteta je što nisu prevedeni svi latinski tekstovi u Proudhonovoj prvoj raspravi; danas, naime, te tekstove ne razumiju ne samo prosječni intelektualci nego ni mnogi sveučilišni profesori.

Pukotina u svemiru

U doba ljetne turističke vreve i strke Medvejski zaljev je obični pješčani nanos poput stotine drugih. Neuredno skladište odbacaka. Golemi zvučnik iz kojega čitave noći zaglušno zavijaju elektronska glazbala.

Stiješnjen u procijepu između gromadne gore i naftom pouljena mora, zaljev sipljivo dašće na ljetnjoj omari. Zguren u tankoj sjeni rijetkih stabala, pokušava preživjeti najezdu barbara.

Kad jesenske kiše otplahnu i barbare i smeće koje su ostavili iza sebe, silovani zaljev iznovice postaje zaton čista žala i mliječne gruševinaste morske pjene. Događa se čudo iz vilinskih priča: žaba krastača preobliku-je se u ljepoliku kraljevnu.

Uzlasto sklupčani i grčevito napeti zaljev nenategnutim lûkom uzatonjuje se u podnožju jedvanazirna prividno splasnuta brda. U sipku pijesku njegove žalovine praćaka se mrmorno more.

Jednoga jutra na oprečnu kraju zatonskoga lûka, isprana kasnojesenskim kišama, pojaviše se čovjek i pas. Čovjek je, u početku, izgledao sitan, gotovo stopljen sa šuštećim pijeskom. A pas se rasplinjavao u njegovoj točkastoj sjeni.

Što su se više približavali središtu zatonskoga lûka, i čovjek i pas rasli su i krupnjali. Čovjek više i, naoko, oholije. A pas pasji, podrepljen čovjekovoj veličini.

Došavši u samo središte zatona, čovjek se licem okrenuo prema moru; beskraj mora sputavali su samo sjenasti obrisi otoka. Pas se smotao kraj čovjekovih nogu.

Tek tada se moglo opaziti da čovjek ima jednu drvenu nogu. S drugoga kraja zatona nije se moglo ocijeniti da li je to umirovljeni mornar, ili bivši gusar, ili možda nesretni ribar koji je izgubio nogu u borbi s morskim psom.

Čovjek onu svoju drvenu nogu čvrsto zabode u žalo a drugom, zdravom i čitavom, zakorači prema pučini. U tom se času, promatrač bi se mogao zakleti, more uzbudilo, jedrenjaci ojedrili obzor, galebovi zasniježili nebo.

Dok su čovjek i pas, ulazeći u kovitlac zbivanja, rasli i krupnjali, zajedno s njima bubrio je i zaton, oblikujući nepropusni kuglasti prostor. U tom je prostoru sve bilo na svom mjestu, oblo, neranjivo. Zatvoreni svemir kojemu ništa nije manjkalo.

Medvejski zaton, koji inače stane u mornarsku šaku, zbog čovjeka u porastu i sam se posvemirio. Trenutak pomirenja i uzajamosti. Čovjek i svemir disali su istim plućima. Tamni prohlad Medvejske gore povukao se u sklonište gudura. Čovjek je ispunio sav prostor svoga svemira.

Kad mu je, oteščan podnevnim suncem, napon malo omekotio, čovjek se dobrohotno okrenu za psom. Ali pas je pošao svojim psećim putem. Upravo je desnu stražnju nogu visoko uzdignuo uz drveni kolac o koji su ribari vezali čamce.

Pošto je obavio što je imao obaviti, pas posve napusti čovjeka. Gonjen nagonom ili pasjom željom, odlunjao je u nepoznato.

Što je više pas odmicao, sve je više rastao, a čovjek se smanjivao, usitnjavao. Ostavši bez psa i psećega umiljavanja, naglo je splasnuo. Kao udarcima biča jugo zapjenuši more.

U čovjekovu sveminu ukaže se pukotina. I kroz tu se pukotinu izduši Medvejski zaton, bijeli jedrenjaci, pučina posuta galebovima.

Tomo POLEGUBIĆ

Jednom sam već bio

svodovi u otvorenim očima
u gluho doba
lasciate ogni speranza voi ch' entrate
sve je tu
čuo sam
jesen
srce varaj se
vjetar je tih
govoriš daleko skamenjeno pusto
kroz otvor se vraćaju oči
siplju zvijezde govore nebesa
poravnavaš tragove
laveži odzvanjaju hodnicima
srce
jednom sam već bio

Mirko VALIDŽIĆ

Dva vrijedna nalaza

1. RUKOPISNI IMENIK MEŠTARSKOG ZBORA DRUŽBE »BRAĆA HRVATSKOGA ZMAJA«

Sretnom okolnošću namjerio se prof. dr. Kazimir Trogrlić 2. travnja 1978. na rukopisni imenik nekad poznatog i veoma zaslužnog društva »*Braća Hrvatskoga Zmaja*«. Imenik je ostao među knjigama pok. dr. Vladimira Cesara. Nakon njegove smrti mogao se veoma lako zametnuti.

Rukopisna knjiga imenâ članova — zavjerenikâ — društva »Braće Hrvatskoga Zmaja« jest svezak od 144 lista (boljeg) papira, veličine 38x20 cm. Uvezana je u tvrde korice, obložene crnim platnom. Na prednjoj strani koricâ utisnut je zlatorezom i velikim slovima naslov: ZAVJERNICI a ispod naslova je omanji lovor-vijenac s mačem, također u zlatorezu.

Imenik je dobro uščuvan.

Nije bio paginiran, pa su sada iz praktičnih razloga olovkom ispisane stranice od 1 do 288.

Sastoji se od 3 dijela.

Prva dva lista su prazna. Početak je na str. 5.

Pri vrhu početne strane (5) napisano je »*Začasni Zmajevi*«. Ispod naslova mali je papirni naljepak, nesumnjivo izrezan iz prethodnog imenika, i na njemu 4 imena: Gjuro Stj. Deželić, Ivan pl. Zajc, Emilij Laszowski i dr. Velimir Deželić.

Ispod naljepka su u donjem dijelu stranice još 4 imena: Stjepan Širola, Marija Strozzi, Josip Hamov i dr. Rudolf Horvat.

Strane 6—12 prazne su.

Na vrhu str. 13 napisano je krupnim slovima: »*Potpisi instaliranih Zmajeva*«. Uz potpise E. Laszowskog, V .Deželića i Stj. Širole slijede drugi potpisi: Franjo Zdvorak. Nikola Belavić, Eugen Lessek, Ant. Šutej, J. Muhvić, Franjo Soltar, A. Švarić, Ljudevit Tomašić, File Hajduković (dvorski kapelan), Mirko Šupek i Julijan Tomšić. Uz svako pravo ime dodano je i odabrano »zmajevsko«, redovito vezano uz kraj ili mjesto zavjernika.

Str. 15 i 16 su prazne.

Na str. 17 upisan je datum četvorice »zazmajenih«: 6. 2. 1907. a odmah iza toga 20. 2. 1907. — šestorice ostalih.

Od str. 17 do 28. su naljepci iz nekadašnjeg imenika. Tu se pojavljuje i pečat društva (prvi put na str. 21) koji je jajastog oblika, s natpisom »Braća Hrv. Zmaja u Zagrebu«, a u sredini je lik zmaja. Datumi na tim nalijepljenim istrišcima: od 13. 3. 1907. do 28. 7. 1914.

Od str. 29 do 93 slijedi upis novih članova društva BHZ, njihovi vlastoručni potpisi sa zmajevskim imenom i s nadnevkom kad je zmajevska zavjera izvršena. Početak je 16. 2. 1916. a završetak 4. 3. 1936.

Str. 33, 38 i 40 opet su prazne.

Već spomenuti pečat društva utisnut je jedanput i na str. 65 a dvaput na str. 66.

Među brojnim imenima čitamo i neka dobro poznata: dr. Oton Kučera, dr. Ante Radić, Mirko Seljan, dr. Ante Biankini, Milutin Mayer, R. Frangeš Mihanović, Huseinbeg Bišćević, M. Stahuljak, Oton Iveković, Milena pl. Praunsperger Haderdorski, Antonija Kassovits-Cvijić, Vjekoslav Heinzel, Aleksandar Freudenreich, o. fra Mijo Ćuić, Vinko Šeringer, Ksaver Šandor Đalski, Franjo Majcen, o. Kamilo Kolb, Josip Lončarić i drugi.

Od str. 94 do 174 sve je prazno.

Pri vrhu str. 175 krupniji je natpis: »*Zavjerenje članova utemeljitelja B. H. Z.*«. Tu odmah čitamo: »Dana 10. listopada 1928. zavjereni su po zmajskom obredniku slijedeća gg.«. Ravno 8 imena (potpisa). I dalje se prosljeđuje: »U ime Meštarskog Zbora potvrđuje se, da su ovdje potpisani po novom zmajevskom obredniku zavjereni.« Potpis velikog meštra i protonotara. I dalje se redaju nadnevci zavjerenstva, mnoga imena članova utemeljitelja, sve do str. 194 (po našoj paginaciji). Str. 186 i 187 prazne su, neispisane. Na završnoj strani (194) čitamo: »Dana 1. ožujka 1936. zavjereni su po obredniku II. za članove utemeljitelje Družbe ‚Braća hrvatskoga Zmaja'« ... petorica novih poletnika.

Svi su ostali listovi u ovom imeniku neispisani (str. 195—288).

I među članovima utemeljiteljima ima poznatih imena: Stjepan Horvat, Matija Krmpotić, Miho Jerinić, o. Gjuro Bencetić, o. Klarencije Klarić, o. Petar Vlašić, o. Ćiril Duhović, Marko Šeparović, Ivo Kerdić i ostali.

Ne upuštajući se u bilo kakvo razglabanje, ovo je samo upozorenje i najnužnija informacija našim historiografima i zaljubljenicima naše nedavne domovinske prošlosti u koju su svoj kulturni, povijesni i rodoljubni udio ugradila i »Braća Hrvatskoga Zmaja«.

Ovaj vrijedan dokument* po izričitoj želji pronalazača i sadanjeg posjedovatelja predan je u pohranu arhivu Zagrebačke arhidijeceze (Zagreb, Kaptol) kako bi se najbolje sačuvao i svima bio dostupan.

* * *

BRAĆA HRVATSKOGA ZMAJA — ugledna družba velikoga značenja, poniknula je na početku našeg 20. st. — 1905. g. Osnovatelji su Emilij Laszowski i Velimir Deželić st. Iskrsla je kao dobar plod suprotstavljanja tadanjih starih i mladih pisaca i kulturnih pregalaca. Njezin karakter bio je izrazito hrvatski, domoljubni, kulturni, prijateljski, nepolitički.

Nadovezujući se na staro naše »Zmajsko društvo« iz početka 15. st. (1408), s geslom »Pro aris et focis Deo propitio« (za svetišta i ognjišta uz Božju pomoć), zmajevci su prionuli oko oživljavanja povijesnih hrvatskih vrednota i spomena zaslužnih naših velikana.

U tom poletu postavili su spomen-ploče Lj. Tomšiću, Gaju, Vrazu, Vukotinoviću, Tkalčiću, Lopašiću, Šenoi, Fijanu, Trnskom, Stoosu, Vitezoviću, Marčeloviću, Zakmardiju, Markoviću, Mulihu, Lepušiću, Tomiću, Babukiću, Jurkoviću i drugima. Oni su se postarali da se kosti hrvatskih mučenika Petra

* Uz Imenik BHZ pronađen je i »Izvještaj Meštarskog zbora družbe Braće Hrvatskoga Zmaja **o njegovu radu u društvenoj** poslovnoj godini 1934/35 podnešen društvenoj glavnoj skupštini dne 23. veljače 1935«. Izvještaj je napisan strojopisom, papir je vel. 34x21 cm obuhvaća 13 punih stranica, a na 14. su samo 2 retka i nadnevak. Ispisani listovi ovijeni su istovjetnim papirom a na prednjoj stranici je citirani naslov ispisan rukom (tinta). — Izvještaj je precizno napisan i veoma zanimljiv. Imeniku je pridružena i tiskana knjižica (str. 19) »Ljetopis Viteškog Reda Hrvatskog Zmaja, 19. XI. 1941. — 8. V. 1943.« od Viktora Mohra.

Zrinskoga i Franje Krste Frankopana prenesu u zagrebačku katedralu. Slično su učinili i za majku Lj. Gaja, M. Sunka i Ilirca Krizmanića.

Njihovom zaslugom osnovan je 1906. današnji Muzej grada Zagreba i Gradska knjižnica u Zagrebu. Njihovo je djelo »Društvo za spasavanje u Zagrebu« (1909). Stekli su Ozalj i gradinu u Bakru. Dali su obilat doprinos proslavi 1000. obljetnice hrvatskoga kraljevstva (925—1925) što svjedoče spomen-ploče u brojnim našim mjestima (Sarajevu, Ljubiji, Bosanskom Novom, Dubrovniku i drugdje).

Kulturno djelovanje BHZ bilo je značajno u mnogim vidovima. Izdali su 43 publikacije.

U prvom svjetskom ratu zmajevci su pomagali ranjenike i njihove obitelji.

Družba je imala na čelu velikog meštra. Tu uglednu dužnost vršio je 30 godina Emilij Laszowski a od 1936. Milutin Mayer.

Sjedište je bilo u Zagrebu, u Kamenitim vratima. (Usp. E(milij) L(aszowski) u HE. sv. III, str. 212, Zagreb 1942.)

2. RUKOPISNA SVJEDOČANSTVA O »DRUŠTVU ČOVJEČNOSTI U ZAGREBU«

Istom onom prilikom kad je pronađen Imenik članova »Braće Hrvatskog Zmaja« u prave ruke došli su i rukopisi koji se odnose na *»Društvo Čovječnosti u Zagrebu«*, osnovano 1846.

Jedan od tih rukopisa jest *povijest društva*, 35 pisanih strana, vel, 25x20 cm, obični kockasti papir, nekvalitetan, poput veće bilježnice, listovi nesjedinjeni.

Drugi rukopis posvećen je jubilejima: *»90 godišnjica društva«* (1—21) i *100 godišnjica Društva Čovječnosti«* (21—24). Papir je slabije kvalitete, listovi veličine 30x22 cm. Na kraju potpis autora: »Mirko Tretinjak, tajnik Društva Čovječnosti«, i nadnevak: u Zagrebu, 10. veljače 1946.

Slijedi *»Iskaz izdanih potpora od 1919. do 1945«*, s oznakom (olovkom): 60 i 61 list.

Druga dva lista posvećena su članovima društva i to: *klasifikaciji istih* (62) — *te prautemeljiteljima* (63).

Na kraju je *popis imenâ članova »Društva Čovječnosti«* prema klasifikaciji: začasnih, utemeljiteljâ, redovitih i podupirajućih. Sve je to upisano na 9 listova od kojih su 6 velikog formata 38X28 dok su ostala 3 manji domeci. Paginacija olovkom: str. 64—72.

Uz navedene rukopise koji se odnose na »Društvo Čovječnosti« pronađena je i *žalba* iz g. 1937 br. 116, upućena upravi policije u Zagrebu u vezi s naredbom da se opozove poziv na izvanrednu glavnu skupštinu, sazvanu za 30. svibnja 1937. Žalba je pisana strojopisom na 4 strane (dva sastavljena lista), vel. 34X21 cm.

Sve se ovo iz istih motiva koji su navedeni u vezi s Imenikom članova BHZ priopćuje zainteresiranima i našoj javnosti.

I ovi su rukopisi sada u arhivu Zagrebačke nadbiskupije.

Rajmund KUPAREO

Uskrsnuće

(Misterij u 5 dijelova)

L I C A :

NIKODEM
JOSIP iz Arimateje
TOMA BLIZANAC, apostol
MARTA
MARIJA MAGDALENA
LAZAR
MARKO, dječak
PETAR, MATEJ, IVAN } apostoli

Ostali apostoli, učenici, pobožne žene, Kristov glas.

I. D I O

Z b o r : »Kad bi pokopan Gospodin, grob se zapečati . . .«
(»Sepulto Domino signatum est monumentum . . .«)

Stari časoslov Velike subote

1. p r i z o r

(Veliki petak navečer. U podnožju Kalvarije na kamenu sjede Nikodem i Josip iz Arimateje.)

NIKODEM: Eto, sad je sve svršeno. Učinili smo što smo mogli. Pilat ti je dopustio da Učitelja možemo skinuti s križa i pokopati. Prepustio si mu svoj grob i donio platno u koje smo ga umotali.

JOSIP: A ti si kupio oveću količinu smjese od smirne i aloje da mu se tijelo što duže održi od raspadanja. Učinili smo sve to, doduše, na brzinu, ali drukčije se nije moglo jer uskoro počinje Pasha.

NIKODEM: Neznatna je to usluga velikom Učitelju . . .

JOSIP: . . . koji je čak i mrtav činio čudesa. Zacijelo si opazio neobičnu tamu i potres nakon što je izdahnuo. Sve je to toliko prestrašilo članove Velikog vijeća da su bježali kao suludi niz Kalvariju. A i Pilat je želio da ga se što prije riješi. Govorio mi je kao obezumljen: »Skini ga, skini s križa i baci što prije u jamu!«

NIKODEM: Sve je bilo tajanstveno u Učiteljevu životu. Još mi u ušima zvuče njegove neobične riječi pri našem prvom susretu: »Nikodeme, zaista, zaista ti

kažem: tko se odozgo ne rodi, taj ne može vidjeti kraljevstva Božjega.« Kad sam mu rekao da nitko ne može ponovo ući u utrobu svoje majke i nanovo se roditi, on se blago nasmiješio i počeo mi govoriti o Duhu Božjemu koji, kao vjetar, dolazi i odlazi osvježujući prirodu i ljude. »Treba se ponovo roditi, ali u Duhu koji posvećuje i oživljuje«, tumačio mi je svoju misao.

JOSIP: Zašto je onda dopustio da ga taj Duh napusti? Zašto je umro sramotnom smrću na križu?

NIKODEM: On je i to predvidio. Za njega križ nije bio stup sramote, nego ispunjenje jednog znaka i proroštva. Govorio mi je: »Kao što je Mojsije podigao zmiju u pustinji, tako mora biti podignut Sin čovječji da svatko tko vjeruje u njega ima život vječni.«

(Čuju se trube s jeruzalemskog hrama koje navješćuju da će uskoro početi Pasha.)

JOSIP: Ovi zvukovi koji pozivaju na svečanost Pashe zvukovi su tuge za sve koji su ljubili Učitelja. Ipak, priznajmo, Nikodeme, nismo bili naročiti junaci kad smo ga pohađali samo noću. Danas bih drukčije postupao, vjeruj mi!

NIKODEM: Varaš se, Josipe! On je sam tako želio. Nije htio da nas izloži bijesu i osveti velikih svećenika i farizeja. Kadikad su potajni sljedbenici vjerniji od javnih. Učitelj je bio uvjeren da ćemo ga braniti kad se za to pruži prigoda. To sam jednom i učinio na sjednici Velikog vijeća, ali moj glas u mnoštvu vijećnika nije imao nikakva učinka. Čak su me prezirno nazvali Galilejcem.

2. prizor

(Iz pokrajne šumice šulja se prestrašen čovjek i prilazi k njima.)

TOMA: Dobra večer, učitelji!

NIKODEM: Odakle nas poznaš, čovječe?

TOMA: Ta nisam bio slijep kad ste po noći dolazili k Učitelju kao uhode.

NIKODEM: Varaš se, neznanče. Nismo ga uhodili, nego se odazivali njegovu pozivu. Reci nam: tko si ti?

TOMA: Jedan od njegovih učenika. Zovu me Toma Blizanac.

JOSIP: Da li je i tvoj brat blizanac njegov učenik?

TOMA: Nije brat, nego sestra. Pametna Ruta. Ostala je kod kuće, udala se i živi u miru. A ja sam lutao s Učiteljem i evo dokle sam dolutao.

JOSIP: Kako *dolutao?*

TOMA: Bježim otkad su ga ulovili u Getsemanskom vrtu. Nemam mira. Htio sam se približiti njegovu križu, ali njega na križu više nije bilo. Valjda su ga bacili u zajedničku jamu s ona dva razbojnika. To je strašno: Učitelj, koji je mnogo puta govorio da će uskrsnuti, bačen u jamu kao obični razbojnik! *(Hvata se za glavu.)*

NIKODEM: Smiri se, Blizanče! Tvoj Učitelj, ili bolje: naš Učitelj, sad mirno počiva u novom grobu što mu ga je darovao Josip. *(Pokazuje na njega.)* Ovili smo ga u plahte namočene u smjesi od smirne i aloje.

TOMA: Hvala vam, učitelji! Mene ipak muči sumnja: zar je tako moglo završiti kraljevstvo o kojemu je mnogo puta govorio?

NIKODEM: Zašto sumnjaš u njegove riječi? On je govorio o kraljevstvu duha, a ne ovog svijeta.

TOMA: Vi ste učeni ljudi, a ja sam priprosti ribar. Ako nisu povoljne prilike za ribolov, kao vrijeme ili godišnje doba, sumnjam da se išta može uloviti. A ovdje sve govori protiv Učitelja. Mrtvi ne ustaju. Sve su naše nade pokopane s njime. Zašto ga vi učeni niste na sudu branili? Najlakše je mrtve pokopati. To je i stari Tobija činio. Njemu je, doduše, anđeo povratio vid ali tko će meni povratiti mrtvog Učitelja?

JOSIP: Teško je s tobom raspravljati, Blizanče! Vrijeđaš nas bez razloga ali ti opraštamo jer govoriš u očaju. *(Ponovo se čuju trube s jeruzalemskog hrama.)*

3. prizor

(U dnu pozornice prolaze neke žene jecajući.)

TOMA: Koje su to žene i odakle dolaze? Izgledaju kao narikače.

JOSIP: Pa to u neku ruku i jesu. Oplakivale su mrtvog Učitelja.

TOMA: Za plaću, kao što je to u nas običaj?

JOSIP: O ne, Blizanče! To su one iste žene koje su ga pratile i pomagale za života. Dopratile su ga i do groba.

TOMA: Učitelj nije volio narikače. Kad je oživio kćerku predstojnika židovske zbornice u Kafarnaumu, Jaira, izbacio je iz kuće sve narikače i frulaše.

JOSIP: Ove žene ne nariču po narudžbi ni za plaću, nego od žalosti i bola za izgubljenim prijateljem.

TOMA: Možda imaš i pravo, učitelju, jer eno vidim iza njih i Martu, Marijinu sestru. Zacijelo je i ona bila na grobu.

NIKODEM: Zar je poznaješ?

TOMA: Kako da ne! Mnogo puta bili smo gosti u Lazarovoj kući. Marta je izvrsna domaćica. Njezina su jela prvorazredna. Nije ona neka sanjarka kao njezina sestra, koja je gutala Učiteljeve riječi ne brinući se da li smo gladni ili žedni. *(Zove Martu:)* Marta, dođi ovamo! *(Ona se približi.)* Gdje ti je sestra?

MARTA: Još plače za Učiteljem. Nikako je nisam mogla otrgnuti od groba. A vidiš i sam, već je kasno: dvaput su trube najavile Pashu.

TOMA: Ti baš nisi odviše žalosna.

MARTA: Sjetila sam se Učiteljevih riječi koje je baš meni upravio prije nego je oživio brata Lazara: »Marta! Ja sam uskrsnuće i život. Tko vjeruje u mene, ako i umre, živjet će.«

TOMA: Kako će živjeti kad je on sam umro?

MARTA: Ne znam, ali ja ne sumnjam u njegove riječi.

TOMA: S vama ženama ne može se raspravljati. Vi ne sumnjate u onoga koga volite makar vas i varao.

MARTA: Učitelj nije nikoga varao, bar ti to znaš, Blizanče!

TOMA: To i jest razlog zašto više nikoga ne shvaćam: ni njega, ni tebe, ni ove učitelje zakona. Ali već je vrijeme da se vratiš kući. Idem s tobom da urazumim Mariju i prisilim je da se uputi kući. Svojim kukanjem neće uskrsiti Učitelja. Ja ću vas otpratiti do Betanije. To nije daleko. Nitи sat hoda. *(Nikodemu i Josipu:)* Zbogom, učitelji! Vas će straža bez teškoća pustiti da uđete u grad. Svi vas poznaju. Ali mi se moramo čuvati, napose ja, njegov učenik. *(Odlazi s Martom.)*

Zastor

II. DIO

Zbor: »Uzeše moga Gospodina i ne znam gdje ga položiše . . .«
(»Tulerunt Dominum meum et nescio ubi posuerunt eum . . .«)
Stari časoslov u osmini Uskrsa

1. prizor

(Vedro proljetno jutro u dvorištu Lazarove kuće. Toma, Lazar i njegove sestre sjede oko stola i razgovaraju.)

TOMA: Živo se sjećam, Lazare, kako te je Učitelj uskrisio. Sad izgledaš sasvim dobro. A bilo te je strašno gledati kad si izlazio iz groba. Umotan u plahte od glave do nogu izgledao si kao utvara. Zapravo i nisi hodao, nego kao da te je netko drugi pred sobom gurao.

LAZAR: Zar si ti bio prisutan?

MARTA: Ta on je jedan od njegovih stalnih pratilaca.

LAZAR *(Tomi)*: Onda si ga pratio i na Kalvariju?

TOMA: Nemojmo o tome govoriti! Nisam tamo bio. Krio sam se. Kaži mi radije kakav je bio san što si ga sanjao dok si četiri dana ležao u grobu?

LAZAR: O kojemu snu govoriš, čovječe? Mrtvi ne sanjaju. Ja se ne sjećam što se dogodilo sa mnom u ona četiri dana. Sjećaš li se možda ti što se zbivalo s tobom u majčinoj utrobi? Za tvoju majku ti si bio živ, ali za sebe mrtav jer se ničega ne sjećaš što se zbivalo ne samo u četiri dana nego ni u devet mjeseci.

TOMA: Čuvši za tvoju smrt, Učitelj nam je, na putu prema Betaniji, rekao: »Naš prijatelj Lazar spava ali ja idem da ga probudim!« I on je mislio da ti spavaš.

LAZAR: To je njegov način govora. Svi koji umiru u Gospodinu nisu mrtvi, nego spavaju.

TOMA: Učitelj nam je, dobro se sjećam, rekao: »Lazarovoj bolesti nije svrha smrt, nego da se proslavi Bog.«

LAZAR: Jer je unaprijed znao da će me uskrsiti. Ja samo mogu reći, a to će potvrditi i moje sestre, da sam bio teško bolestan i umro. Čemu bi me inače položili u grob? Čini mi se da ti ne vjeruješ da sam bio mrtav. Ne uvjerava te ni grob, ni zavoji, ni plač mojih sestara i prijatelja. Kakve još dokaze želiš?

Zar misliš da neka utvara govori sada s tobom? Ili da neka utvara udara po tvojoj ruci? *(Dodiruje Tominu ruku.)* Znaš i sam da Učitelj nije samo mene uskrisio.

TOMA: Nisam bio u carstvu mrtvih, pa ne shvaćam što znači biti mrtav, a još manje kako može mrtvac uskrsnuti. Sve to nadilazi moju pamet. Radije ću misliti da si imao dug, ugodan san.

LAZAR: Zar misliš da i Učitelj u grobu sada sniva dug, ugodan san?

MARTA: *(uznemireno)*: Ne budi smiješan, Blizanče! Da je tebe netko do krvi išibao, nabio ti trnovu krunu na glavu, pribio te čavlima na križ . . .

MARIJA: *(upada u sestrine riječi)*: . . . i srce ti kopljem probio . . .

MARTA *(nastavlja)*: . . . zar bi ti mislio da još uvijek živiš i ugodno spavaš?

TOMA *(naglo se hvatajući za glavu)*: Dosta! Dosta! Najbolje je o tome ne govoriti ni na to misliti. *(Klone na stol.)*

MARIJA *(polaže blago ruku na njegovu glavu)*: Smiri se, Toma! Ti ga ljubiš i zato ne možeš prihvatiti činjenicu da je mrtav.

2. prizor

(Ulaze Nikodem i Josip iz Arimateje.)

NIKODEM: Dobro jutro, prijatelji! Baš nam je drago da ste svi na okupu.

LAZAR: Dobro nam došli, učitelji! *(Nudi im sjesti.)*

TOMA: Lazare, ti ih poznaš, zar ne?

LAZAR: Kad god bi Učitelj odsjeo kod nas, oni bi dolazili k njemu na razgovor.

TOMA: Noću, zar ne?

LAZAR: Da!

TOMA: A ja sam mislio da su dolazili k njemu noću samo dok je boravio u Jeruzalemu.

NIKODEM: Što ti je u tome sumnjivo, Blizanče? Pratili smo ga svuda; ali ne da ga uhodimo, kako si ti mislio, nego da čujemo njegov nauk koji nadilazi sve što su Mojsije i proroci naučavali.

MARIJA: Vidjela sam vas sinoć pri ukopu Učitelja. Učinili ste plemenito djelo. Svi smo vam od srca zahvalni. Čini mi se ipak da nam donosite neke važne vijesti, kad ste se udostojali iz daleka doći k nama.

JOSIP: Nismo mogli pronaći ni jednog od Učiteljevih sljedbenika, pa smo vama osobno došli savjetovati da ne izlazite u grad ili na grob Učiteljev.

MARIJA *(uznemirena)*: Zašto, učitelji?

NIKODEM: Jutros rano bilo je sazvano Veliko vijeće. Osim velikih svećenika bilo je i dosta farizeja. Zabrinuti su što će biti s Učiteljem, odnosno kako oni kažu, s Isusom Nazarećaninom.

MARIJA: Zar im još smeta? Ta on je u grobu i veliki je kamen navaljen na vrata grobnice.

JOSIP: Strah ima velike oči. Pobojali se da ne bi nekim čudom nestao ili ga tko ukrao. Zato su poslali skupinu najuglednijih članova Vijeća k Pilatu da ga zamole neka stavi stražu pred grob.

TOMA: Čemu čuvati mrtva čovjeka? Zar se pokajaše i žele počasnom stražom umiriti savjest? Ni mrtvome ne daju mira. Razbojnici!

NIKODEM: Nije to nikakva počasna straža, Blizanče! To su rimski vojnici koje je Pilat ustupio Velikom vijeću; oni će se, po nimskom običaju, izmjenjivati po četvorica svaka tri sata.

TOMA: Nije mi baš sve jasno. Koji su razlog svećenički glavari naveli za taj neobičan postupak? Poći k poganinu, krvnom neprijatelju Židova, i to u subotu, da ga zamole neka im dade stražu za mrtva čovjeka, zar to nije čudno? Zar nije bilo sigurnije da su sami sjeli pokraj groba i naizmjence čuvali Učitelja? Kako mogu imati povjerenja u rimske vojnike? Ta vojnici ih mrze iz dna duše!

JOSIP: Sjetiše se kako je Učitelj govorio da će uskrsnuti. Misle da je Učitelj varao svijet svojim riječima i čudesima, pa se pobojaše da ga ne bi netko iznio iz groba i razglasio da je uskrsnuo.

TOMA: Kako će dugo straža ostati pred grobom?

NIKODEM: Tri dana.

TOMA: Zašto baš tri dana?

NIKODEM: Jer da je Učitelj kazao: »Poslije tri dana ja ću uskrsnuti.«

MARIJA *(uznemirena):* A mi smo se već dogovorile da sutra rano pođemo do groba.

MARTA: Valjda ne misliš na mene.

MARIJA: Mislila sam na Mariju, majku Jakovljevu, Salomu, majku Jakova i Ivana, i nekoliko drugih žena koje su pomagale Učitelju i njegovim sljedbenicima. Kanile smo pomazati mirodijama njegovo tijelo da se što duže uzdrži jer muškarci nisu jučer imali vremena da sve to obave kako valja. Naprosto su posuli mirodije po plahtama. Mi žene znamo kako to treba učiniti.

MARTA: Zar nisi čula da su rimski vojnici već tamo na straži?

MARIJA: Valjda nam neće braniti da iskažemo posljednju počast mrtvom čovjeku. Ti u svemu vidiš teškoće, sestro! I vojnici su ljudi. Bila sam prisutna na Kalvariji kad je njihov zapovjednik, promatrajući sve što se zbiva pri smrti Učiteljevoj, uzviknuo: »Uistinu, ovaj bijaše Sin Božji!«

MARTA: S pravom kaže Blizanac da si sanjarka.

LAZAR *(prekida njihov razgovor):* Dosta prepiranja, sestre! Molim vas, idite i pripremite nešto da počastimo goste! *(Sestre odlaze.)*

3. prizor

(Muškarci bez Marije i Marte)

TOMA: Kako iz svega razabirem, još samo svećenički glavari i farizeji misle da bi Učitelj mogao uskrsnuti. A čemu ga natapati mirodijama ako će uskrsnuti?

Ne razumijem strah članova Velikog vijeća: ako on namjerava uskrsnuti, zaludu su sve straže i oprezi.

NIKODEM: Rekao ti je Josip da se oni boje kako ga ne bi učenici odnijeli iz groba.

TOMA: Učenici? Sakrili se kao miševi u rupe. Ni ja se nisam usudio ući u grad. Prihvatio sam gostoprimstvo Lazarovo i njegovih sestara. Bojim se za Mariju. Izlaže se velikoj opasnosti.

LAZAR: Ne razumijem kako bi plašljivi učenici mogli odnijeti Učiteljevo tijelo na očigled naoružanih vojnika.

JOSIP: Mržnja im je zaslijepila razum. U strahu se vidi opasnost tamo gdje ne postoji.

NIKODEM: Baš taj njihov strah za mene je najbolji znak da je Učitelj naš očekivani Mesija.

TOMA: Mrtvi Mesija? Ne shvaćam, učitelju!

MARTA *(izvana):* Dođite, sve je spremno.

(Dižu se i ulaze u kuću).

Zastor

III. DIO

Zbor: »Anđeo Gospodnji siđe s neba i pristupivši odvali kamen . . .«
(»Angelus Domini descendit de coelo et accedens revolvit lapidem . . .«)

Stari časoslov na Uskrs

1. prizor

(Nedjeljno jutro. Lazar i Toma sjede u dvorištu i razgovaraju.)

LAZAR: Zabrinut sam zbog Marije. Kaže mi Marta da je jutros rano nestala iz kuće, uzela posudu dragocjene pomasti i otišla na grob. Nikakvi Martini razlozi nisu je mogli zaustaviti.

TOMA: Ne boj se, Lazare! Marija je vješta da začara i satnike a kamoli ne bi obične vojnike.

LAZAR: Možda je to nekada bilo. Marija se sasvim promijenila otkad je srela Učitelja. Ti si čuo samo što govore o njenom prošlom životu, ali ne i o sadašnjem.

TOMA: Bila je prisutna na svim gozbama bogatih Židova. Pozivali su je zbog njezine mladosti, vesele naravi i ljepote. Komu nije poznata Marija iz Magdale kako je obično zovu?

LAZAR: Da, da! Sve dok nije srela Učitelja.

TOMA: U kući Šimuna koga je Učitelj izliječio od gube.

LAZAR: Njega je izliječio od gube a nju od lakomislenog života. Od onda je samo njega slijedila i slušala. Sve se od tada promijenilo. Ne zavode je čari

svetkovina ni gozba. Još je, doduše, mlada, ali više nad njom ne strepim jer zna što hoće i dokle može.

2. prizor

(Isti i Marija)

MARIJA *(ulazi uzdignutih ruku, nikoga ne pozdravlja, nego sva zanesena govori za sebe)*: Vidjela sam ga! Vidjela sam ga!

LAZAR: Koga si vidjela, Marijo?

MARIJA: Učitelja.

TOMA *(podrugljivo)*: Govoriš li istinu, sanjarko?

MARIJA: Vidjela i s njime razgovarala.

TOMA: I izlila mu na glavu mirodije kao ono u kući Šimuna Gubavca?

MARIJA: Njemu ne trebaju mirodije. On živi, on živi! Vidjela sam ga.

LAZAR: Po čemu si ga prepoznala?

MARIJA: Po glasu. Nazvao me je mojim imenom: »Marijo!« Htjela sam mu obujmiti noge ali on nije dopustio.

TOMA: Dakako, dakako, sanjarko! Utvare se ne mogu obujmiti. Nisi se dobro ispavala, Marijo!

LAZAR: Sjedni, sestro, i smiri se! Pričaj nam kako je to bilo.

MARIJA *(sjeda i ubrzano priča)*: Kad smo jutros išle prema grobu Josipa iz Arimateje, mučilo nas je pitanje tko će nam odvaliti veliki kamen s vrata grobnice. Zaključile smo da nas pet žena može barem toliko odgurnuti kamen da nam bude moguće provući se u grobnicu. A kad stigosmo do grobnice, ona otvorena a ni žive duše uokolo. Ni vojnika, ni straže. Tek u jednom kutu vrta tinjala vatra; mora da se netko tu po noći grijao. Uđoh u grobnicu a ona prazna. Razgledah svuda po grobnici ali tijela Učiteljeva nigdje. Dozvah prijateljice, i one to potvrdiše. Prestrašena pobjegoh iz grobnice, ostavivši posudu i pratnju. Potrčah do grada javiti Petru i Ivanu da je netko ukrao Učitelja. Oni odmah krenuše na put a ja za njima. Petar je prvi ušao u grobnicu a Ivan za njim. Nađoše platno i povoje u kojima je bilo umotano tijelo. Ali Učitelja ne nađoše.

TOMA: A ti to nisi opazila kad si prvi put bila u grobnici?

MARIJA: Nisam. Možda od straha, možda od žurbe.

LAZAR: Što su ti rekli Petar i Ivan?

MARIJA: Ništa. Bili su preneraženi. Odmah se vratiše u grad da obavijeste ostale učenike i prijatelje.

TOMA: Nisu pitali za mene?

MARIJA: Ne.

LAZAR: A ti? Što si ti učinila?

MARIJA: Ostala sam u grobnici i plakala.

TOMA: Zar te nije bilo strah da se povrate vojnici i optuže te da si negdje sakrila tijelo Učiteljevo?

MARIJA: Gdje bih ga mogla sakriti, čovječe? Zar nejaka žena može odvaliti teški kamen s vrata grobnice i odnijeti mrtvo tijelo? Plakala sam, dugo plakala, eto, to je sve.

LAZAR: A onda se vratila kući, zar ne?

MARIJA: Ne, ne i ne! Dok sam plakala, pričinilo mi se da vidim dva mladića, u bijelo odjevena, jednog na vrhu a drugog na podnožju ploče na kojoj je počivalo tijelo Učiteljevo.

TOMA *(šaleći se)*: Ti uvijek vidiš mladiće! To su vjerojatno bile utvare.

MARIJA: Ostavi se gluposti, Toma! Nisam vidjela nikakve utvare, nego ljude, i čula njihov glas: »Ženo, zašto plačeš?« »Uzeše moga Gospodina i ne znam kamo ga položiše«, odgovorih. I dalje sam gorko plakala. Okrenem se, a to do mene odrastao čovjek. I on me zapita: »Ženo, zašto plačeš? Koga tražiš?« Mislila sam da je vrtlar. Rekoh mu: »Dobri čovječe, ako si ga ti odnio, reci mi kamo si ga stavio da idem po nj.« On mi se nasmiješi i nazove me mojim imenom: »Marijo!« Bio je to onaj isti glas koji sam mnogo puta čula u životu. Bio je to Učitelj. Padoh pred njim ničice. Htjedoh mu obujmiti noge ali on mi reče: »Marijo, nemoj me dulje držati jer još nisam uzišao k Ocu.«

TOMA: Vidiš, Marijo! Utvare se ne mogu dodirnuti. One su kao magla. Za mene to nije dokaz da si srela baš Učitelja. Sjeti se da ti je on dopustio da mu mirodijama namirišeš glavu u kući Šimuna Gubavca i da mu kosama otareš noge. Bio sam prisutan kad se to dogodilo. A sad ti ne dopušta ni da mu obujmiš noge. Čemu pričaš o nekakvim mladićima i o tajnim glasovima?

MARIJA: Zašto sumnjaš u moje riječi? Gledala sam ga kao što gledam tebe i Lazara. Bar ovaj put nisam sanjala. Ti znaš da je Učitelj više puta prorekao svoju smrt. Ali i svoje uskrsnuće. Zašto sumnjaš u njegove riječi? Ako je mogao uskrisiti mnoge, zašto ne bi i sama sebe? Čini mi se da se ti boriš sa svojim dvojnikom u sebi.

TOMA: Na kojeg to dvojnika misliš?

MARIJA: To je jednostavno: ti si blizanac. U sebi se boriš sa svojom snalažljivom sestrom Rutom koja nije pošla za Učiteljem. Smatrala je da je lakše ostati kod kuće i brinuti se za muža i djecu nego ići za Učiteljem koji traži da svaki dan snosimo prezir i progonstva zbog njega. Priznaj barem to! Ti si nam dragi gost ali pitam te ipak zašto si ostao ovdje kad znaš da su svi učenici na okupu u tebi dobro poznatoj dvorani gdje smo s Isusom blagovali Pashu?

LAZAR *(bojeći se daljeg zaoštravanja)*: Smiri se, sestro! Umorna si. Pođi se malko odmoriti! Reci Marti da nam donese vrč svježeg mlijeka! *(Marija odlazi.)*

3. prizor

(Lazar, Toma i Marta)

MARTA: Sve sam čula jer je kuhinja blizu. A govorili ste i povišenim glasom. Evo mlijeka da rashladite grla. *(Pruža vrč Tomi koji, zamišljen, ostavlja vrč na stolu.)*

TOMA: Možda Marija ima pravo: već se tri dana borim sa sobom. Ne mogu spavati. Po noći prebirem u mislima susrete s Učiteljem. Napose onaj kad smo posljednji put bili s njim. Govorio je da ide k Ocu i da mi ne znamo taj put. Kad sam ga zamolio da nam otkrije taj put, on mi reče: »Toma, ja sam put, istina i život.« Možda je već onda znao da će meni biti teško ići njegovim putem. Marija ima pravo.

LAZAR: Ne misli, Toma, da ti kratimo naše gostoprimstva ali ipak smatram da bi bilo bolje da se pridružiš svojim drugovima i od njih čuješ što se dogodilo. Možda će ti onda i Marijina osvjedočenost biti jasnija. Meni se sve to čini moguće jer me je Učitelj uskrisio, ali ti se moraš riješiti svojih sumnja, Toma!

MARTA: I ne zaboravi da se vratiš! Želimo čuti što misle Petar, Ivan i ostali. Ne srdi se na Mariju! Naša ti je kuća uvijek otvorena.

(Toma odlazi a Marta i Lazar utonu u duboki muk.)

Z a s t o r

IV. D I O

Z b o r: »Uskrsnu pastir dobri koji svoj život položi za ovce svoje . . .«
(»Surrexit pastor bonus qui animam suam posuit pro ovibus suis . . .«)

Stari časoslov u osmini Uskrsa

1. p r i z o r

(Toma se vraća drugog jutra u Lazarovo dvorište još utučeniji i zamišljeniji. Sjeda na klupu i hvata se za glavu.)

TOMA: Što se to sa mnom zbiva? Svi ga vide, samo ja ne. Odbačen? Proklet? *(Stade vikati kao da zove u pomoć:)* Lazare, Marijo, Marto, gdje ste? *(Njegov krik privuče pažnju ukućana koji se začas skupe oko njega.)*

2. p r i z o r

(Toma, Lazar, Marta i Marija)

LAZAR: Što je, Toma? Čemu ta vika? Tu smo. *(Toma šuti.)*

MARTA: Gledajte, gledajte, noge su mu zaprašene kao da je cijelu noć hodao!

MARIJA: Gdje si bio prošle noći, Toma?

TOMA: Gdje sam bio? Tražio sam dokaze ne bih li se uvjerio da on uistinu živi, ali uzalud. Bio sam s Petrom koji mi je sav blažen govorio da mu se ukazao Učitelj ali mi nije znao reći ni gdje ni kako. A sreo sam i žene, Marijine prijateljice. I one kažu da im se ukazao, da su pale pred njim nice i obujmile mu noge.

MARIJA: Vjeruješ li sada da to nije bila utvara?

TOMA: Vi žene vidite i dirate što želite vidjeti i dirati. Zar je ikada kod nas žena bila svjedokom na bilo kakvoj raspravi?

MARTA: Dobro, dobro! Nisi mi odgovorio zašto imaš zaprašene noge kao da si cijelu noć trčkarao?

TOMA: Pa i jesam.

LAZAR: Zašto, Toma, zašto?

TOMA: Dok sam bio s učenicima, ispričali su mi da je Učitelj ušao kroz zatvorena vrata i stao između njih. Kažu da im je pokazao probodene ruke i noge da se uvjere kako je to on. Također rekoše da je jeo kruha i ribe što su mu ponudili.

MARIJA: Onda si se uvjerio da je uskrsnuo?

TOMA: Nipošto! Kako netko može ući kroz zatvorena vrata? Ni da je vjetar! Sve je to neko skupno priviđenje ili obmana. Pokaži ljudima nešto neobično na nebu, i svi će buljiti tamo iako nema ništa. Zašto bi uskrsnuli čovjek trebao jesti? Zar je gladan kao ja koji nisam ništa okusio od jučer?

MARIJA: Mislila sam da ljubiš Učitelja, ali sam se prevarila. Tko ljubi — ne sumnja.

TOMA: Ne, ne, Marijo! Naprotiv, ja sumnjam jer ga ljubim. Kad nam je rekao da ide u Jeruzalem da bude ubijen, ja sam bio onaj koji je predložio učenicima: pođimo zajedno s njime u smrt. Istina je da sumnjam. Dok se čovjek sâm ne uvjeri o nečemu, zaludu su tuđa uvjeravanja. Zato sam rekao Petru i ostalima: »Dok sâm ne vidim na rukama njegovim znak od čavala i ne stavim prst svoj u mjesto čavala i ne stavim ruke svoje u njegov bok, neću vjerovati.«

MARTA: Već te po treći put pitam i ne odgovaraš mi: Gdje si noćas bio? Kuda si lutao?

TOMA: Radoznala ženo! Zar baš moraš sve doznati? Pa reći ću ti. Bio sam u Emausu da potražim Kleofu i njegova susjeda koji su, po pričanju učenika, također vidjeli Učitelja i s njim raspravljali.

MARTA: Da li su te oni uvjerili?

TOMA: Ne, ni oni!

MARIJA: Zašto ne? Reci nam o čemu se radi.

TOMA: Kažu da su se upravo vraćali iz Jeruzalema kad im se pridružio neki stranac i s njima pješačio do Emausa. Raspravljali su o smrti Učiteljevoj i kako se mnogima živ ukazao. Stranac je bio veoma vješt u Svetom pismu i dokazivao navodima iz proročkih knjiga da se sve to baš tako moralo dogoditi s obećanim Mesijom. Zamislite, nisu znali da je to Učitelj iako je više od dva sata hodao s njima. Kao da bih ja toliko vremena hodao s Lazarom a da ga ne prepoznam!

MARIJA: Jesu li oni uvjereni da je to bio Učitelj? Kako i kada su ga prepoznali?

TOMA: Kažu da su ga prepoznali tek za večerom. Pozvaše ga, kao gosta, na večeru, jer već je bila noć, i zamoliše, kao što je to u nas običaj, da blagoslovi i razlomi kruh.

MARIJA: Što je u tome neobično?

TOMA: Ništa. Neobično je da su ga prepoznali upravo u času dok je lomio kruh. Svi se sjećamo da je prije umnažanja kruha Učitelj pogledao na nebo i pomolio se. Njegove ruke i oči bile [illegible] uprte prema nebu a njegova molitva

sasvim nova, vlastita. Nije ju naučio ni iz kakvih knjiga. Dok bi molio, on bi se preobrazio. Kleofa i njegov susjed bili su prisutni jednom kod umnažanja kruha. Zato su ga prepoznali upravo dok je blagoslivljao i lomio kruh.

MARIJA: Što se zatim zbilo?

TOMA: Ništa. U tome i jest nevjerojatnost ove zgode. Kad su ga prepoznali, on je nestao. Možeš li vjerovati, Marijo, da je Učitelj bio tako neljubazan prema njima? Pozvali ga na večeru a on nestao kao utvara.

MARIJA: Opet ti s tvojim utvarama. Zacijelo su i oni sumnjali da je to on, kao što sumnjaš i ti, pa im je uskratio radost da ga duže gledaju i s njime razgovaraju. Srca, srca im je nedostajalo. Gdje nema srca, nema ni ljubavi, Toma!

TOMA: Ah, to tvoje srce! Zar se nisi uvjerila da te je srce mnogo puta u životu prevarilo? Kolike si uzalud ljubila!

MARIJA: Osim Učitelja.

MARTA: Ne vrijeđaj, molim te, Blizanče, najdublje osjećaje moje sestre! Vidim da još uvijek sumnjaš. Nisu te uvjerile ni žene, ni tvoji sudrugovi, ni Kleofa. Kako bi te onda uvjerila moja sestra? Što još zapravo očekuješ?

TOMA: Da me uvjeri on sam!

MARIJA: Preuzetan si, Toma!

TOMA: Možda, ali to je jedini lijek da ne poludim ili se objesim kao onaj drugi.

MARIJA: Ti ga nisi izdao kao on. Ti ga očekuješ kao što sam ga i ja očekivala dok je Lazar ležao teško bolestan. Očekuješ ga s nadom, Toma! On i tebe može osloboditi tvojih tjeskoba. *(Prekida razgovor jer na ogradi dvorišta ugleda dječaka koji je davao znakove Lazaru da mu se približi.)* Lazare! Zove te neki dječak.

3. prizor

(Isti i Marko)

LAZAR *(povišenim glasom):* Uđi, dječače! Ne boj se i dođi bliže! *(Dječak se približuje a Toma ga gleda s nepovjerenjem.)*

TOMA *(Lazaru):* Ti ga poznaješ?

LAZAR *(Tomi):* Ne. *(Dječaku:)* Kako se zoveš?

MARKO: Marko.

LAZAR: Čuo sam da Petar ima nekog posinka imenom Marko. Jesi li to ti?

MARKO: Nisam mu posinak ali smo u nekakvoj rodbinskoj vezi.

LAZAR: Šalje te Petar, zar ne? Reci: što želiš?

MARKO: Želio bih nešto priopćiti Tomi. Ali samo njemu!

TOMA *(nekako razdražen):* Reci pred svima što mi imaš reći. Ovdje smo svi prijatelji. Nemamo nikakvih tajni

MARKO: Dobro! Petar ti poručuje da prvog dana sljedeće sedmice dođeš u tebi poznatu dvoranu gdje će se svi okupiti i odlučivati o važnim stvarima.

TOMA: Kakve su to v a ž n e s t v a r i? *(Posljednje riječi izgovara ironično.)*

MARKO: Ne znam. Čuo sam da Petar i ostali žele ispuniti Učiteljevu želju i vratiti se u Galileju. Drugo ne znam. Petar će ti već rastumačiti o čemu se radi. Ja sam samo ispunio njegovu naredbu.

TOMA: Reci mu da ću doći.

(Marko odlazi a ostali nastavljaju potiho razgovarati.)

Z a s t o r

V. D I O

Z b o r: »Ustavši iz groba Isus, naš Gospodin, stade među svoje učenike . . .«
(»Surgens Jesus, Dominus noster, et stans in medio discipulorum suorum . . .«)
Stari časoslov u osmini Uskrsa

(Dvorana posljednje večere. Tu su apostoli, učenici i nekoliko pobožnih žena. U njoj je i Lazar sa svojim sestrama, dječak Marko i Toma Blizanac.)

PETAR: Braćo, sakupili smo se da odlučimo što nam je dalje raditi . . . *(Prekida govor i obraća se dječaku:)* Marko, gdje si, sinko?

MARKO: Tu sam.

PETAR: Pođi na izlazna vrata dvorane i provjeri da li su zasunci u redu!

(Marko se diže i ide prema dnu dvorane. Ne vide se izlazna vrata jer je dno dvorane pregrađeno kao neko predsoblje. Na sredini su predsoblja vrata koja Marko otvara i ulazi u sobu. Kreće prema desnoj strani i drma vratima da se uvjeri jesu li dobro zatvorena.)

MARKO *(iz predsoblja):* Sve je u redu! Ni najjači čovjek ne bi mogao otvoriti vrata. *(Vraća se u dvoranu i zatvara vrata predsoblja.)*

PETAR *(nastavlja svoj govor):* Kako znate, braćo, vrebaju na nas i otpuzuju nas da smo ukrali i sakrili tijelo Učiteljevo. Čak su i vojnike podmitili da govore kako smo ga ukrali dok su oni spavali. Koješta izmišljaju a možda će reći još i to da smo napali vojnike i odnijeli oružje. Zato je Učitelj poručio da se vratimo u Galileju.

MATEJ: A što ćemo tamo raditi?

PETAR: Loviti na Genezaretskom jezeru kao i prije.

MATEJ: Ja ću vam biti od male koristi jer nikada nisam lovio.

PETAR: Sjedio si dugo u carinarnici, pa ćeš brojiti ribe umjesto novaca. *(Čuje se jedva primjetljiv smijeh. Petar nastavlja:)* Dakle, braćo, mnogi su od vas svjedoci da je Učitelj živ. Meni se nedostojnome dvaput ukazao. Bio je veliko-

dušan. Nijedanput me nije prekorio što sam ga triput zatajio. On zna da sam more suza prolio zbog te svoje nepromišljenosti. *(Prekriva rukama lice.)*

MARTA: A što će biti s nama ženama?

PETAR: Vama nitko ne prijeti baš zato što ste žene. Preporučujemo vam Učiteljevu majku. I ona ostaje u Jeruzalemu.

MARIJA: Nama će biti drago ako se nastavi kod nas. Daleko smo od grada, od Učiteljevih neprijatelja i kojekakvih glasina. Njoj treba mir. Ja ću joj pričati kako mi se Učitelj ukazao. To će je utješiti.

PETAR: Ne brini se, Marijo! On ju je sam utješio i pohodio prije negoli se ikome drugom ukazao. Kako bi on mogao zaboraviti svoju majku koja je uz njegov križ stajala i do groba ga dopratila?

IVAN: Braćo, Učitelj mi je na samrti povjerio da se ja brinem za nju.

PETAR: Znamo, znamo, Ivane! Ti se ipak varaš ako misliš da mi zauvijek ostajemo u Galileji. Ne! Tamo ćemo biti dok se ne smire glasine o krađi Učiteljeva tijela. Do tada, Učiteljeva majka ima zaklon u Lazarovoj kući. *(Svi odobravaju.)*

LAZAR: Nisam bio dostojan da mi se ukaže ali je to povjerenje iskazao mojoj sestri. Bit ću sretan u društvu njegove majke.

PETAR: Ima li još tko nešto reći? *(Svi šute.)* Dakle, sutra putujemo u Galileju.

TOMA *(koji je cijelo vrijeme bio šutljiv i zamišljen):* Ja ne idem. Meni se nije ukazao ni išta poručio. Ostajem ovdje. Skrivat ću se kao i do sada.

PETAR: Zar ne vjeruješ riječima koje nam je Učitelj uputio preko žena što su bile na njegovu grobu?

TOMA: Učitelj nije ništa krio dok je bio s nama. Nastupao je kao onaj koji ima vlast a sada daje nekakve poruke. Javno je naučavao, javno čudesa činio. Pred svima je umnožio kruh, uskrisivao mrtve, liječio bolesne od gube. Ozdravljao je ljude usahlih ruku i nogu, činio da progledaju slijepi, da čuju i govore gluhonijemi. Raspravljao je s farizejima i korio ih, rastjerao trgovce iz hrama, opraštao grijehe. Ne želim dalje nabrajati jer vam je sve to poznato. Čemu bi se sada skrivao ili slao poruke?

PETAR: Onda ti sumnjaš da je on uskrsnuo? Da se nama ukazao?

TOMA: Rekao sam vam već jednom da ga moram vidjeti i dirnuti da bih se uvjerio kako je to doista on.

PETAR: Previše zahtijevaš, Toma!

TOMA: Ili da barem čujem njegov dobro poznati glas...

(Svjetlo u dnu dvorane, to jest u predsoblju, najednom bljesne a vrata se predsoblja naglo otvore. Čuje se Kristov glas, no Krist se ne vidi.)

KRISTOV GLAS: Mir vama! *(Prisutni padaju na koljena a on nastavlja:)* Toma, gdje si?

TOMA *(držćući od straha diže se na noge):* Evo me!

KRISTOV GLAS: Dođi bliže!

TOMA *(idući prema predsoblju i ulazeći u nj):* Što želiš, Učitelju?

KRISTOV GLAS: Pruži prst svoj ovamo: evo mojih ruku! Pruži ruku svoju i stavi je u moj bok te ne budi više nevjernik, već vjernik! *(Vide se pokreti Tominih ruku kako izvršavaju Učiteljev nalog.)*

TOMA *(pavši na koljena uzvikuje):* Gospodin moj i Bog moj!

KRISTOV GLAS: Jer me vidiš, Toma, vjeruješ *(Snažno:)* Blago onima koji će vjerovati a da nisu vidjeli!

(Zbor pjeva Haendelov »Aleluja« ili pučki napjev »Kraljice neba, raduj se«.)

Z a s t o r

OD ISTOG AUTORA

MUKA KRISTOVA, misterij u 5 dijelova. »Marulić« 2/1981. Cijena 60 d.

USKRSNUCE, misterij u 5 dijelova. Poseban otisak iz »Marulića« 1/83.

Naručuje se kod HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21.

BIBLIOTEKA »MALA SCENA«

J. Marinov: TRI DRAME. Povijest na pozornici (Zvono Utjehe žalosnih, Kob posljednje kraljice bosanske, Mlin Matije Gupca). Str. 120. — Cijena 90 d.

Deželić-Brochet-Marinov: SEST BOŽIĆNIH GLUMA (Božićna koleda, Jabuke prvog Božića, Četvrti kralj, Božić kraljice Jelene, Božić šumske kapelice, Božić u ubogoj mansardi). Str. 128. — Cijena 90 d.

USKRSNI I DRUGI DUHOVNI IGROKAZI (Svetac i svirač, Drvo spasa, Suza iskupljenja, Sestra vratarica, Krunica malenih, Susret Benedikta i Skolastike). Str. 131. — Cijena 90 d.

SCENSKE PROSLAVE VJERSKE. Četiri glume (Legenda o Mariji Bistrici, Gospa i strijelac, Sestrica Dolores, Bila jednom pastirica mala...). Str. 112. — Cijena 90 d.

Svakoj je glumi priložena uputa za izvođenje. Narudžbe prima HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21.

Neprohod

Obeskućenu
Jaserovu bratu

Sputava mu oči
steže jezik
pêst

Gnječi do u gležnjeve.

*

Zulum do kostiju koji
prožima mu mozak

Astma do u san.

*

Mòra
guta
praskozorje.

*

Prtina tmuše

okov guše

neprohod.

23. ožujka 1981.

Vjetri tvoja kob

Namiriti zloduha
izravnat stradavanje
vratiti bezakonja

tko će?

Vjetrî tvoja kob.

Bezdan vremena
siše te u nepovrat.

Kali (Zaglavić), 31. srpnja 1979.

(Pri)mir(je)

Narogušen
podmukao
ročen u barikade

ušiljen
barutizirani mûk.

Antemurale (kažu), 17. prosinca 1981.

Blago KARAČIĆ

Iz Bosne ponosne

1. MEĆAVA

On je išao sprijeda, ja za njim. Snijeg napadao do iznad koljena. Po vrhu smrzao, dolje mek, pa noge upadaju; kad iščupaš jednu, druga upada. Ne možemo cestom (jer je po njoj veći snijeg nego u strani) i tako trapamo, mučimo se. Znoj se cijedi niz tijelo iako je deset ispod ništice. Pravi pakao. Vjetar urla, zviždi, siplje snijeg u oči, ne vidiš pred sobom nekoliko metara. Snijeg malo pomrzao i stvorili se kristalčići kao sitni šećer, bombardiraju lice, pa boli i peče. Koracimo po nekoliko koraka pa se okrenemo, vjetar dah zaustavlja. Negdje je oko deset sati, dobro se vidi, ali čitavo Duvanjsko polje izgleda kao vulkan kad se puši, stalno urla, kao da grmi, tutnji, sad jače, sad slabije, pravi kovrtljaje, nekad se ne možeš na nogama održati, ustaj, muči se i opet nekako naprijed. Dobro smo obučeni, na glavi kožnate kape, viri dio lica, nos i usta. Opet vjetrina ugoni snijeg pod kapu. Zamrzla se para na trepavicama, pa se ne mogu oči otvoriti. Desnim okom ne vidim ništa (osim kad rukom rastavim trepavice), na lijevo opet malo škiljim i tako muči se i moli Boga da na mjesto stignemo živi i zdravi. Eto nas napokon, nakon strahovite muke. Za šest kilometara utrošili puna četiri sata. Selo mirno, nigdje nikog ne vidiš. Ispred kuća veliki smetovi, zavija, nosi, urla. Čeljad nam otvoriše vrata. Seoska kuhinja, pristojno uređena, pretopla za nas znojne i umorne, srce lupa, znoj se još više cijedi. Nadnesoh lice nad peć ne bi li se otopila gromadica leda na trepavicama. Ja se ljutnuh, potegoh rukom, skidoh led i iščupah nekoliko dlaka te me zabolješe kapci. Sjedoh do kreveta stare isušene, okopnule babe. Druga čeljad izidoše u drugu sobu. Dao sam babi popudbinu za drugi svijet. Donio joj Isusa neka s njim iz ove mećave prijeđe Ocu nebeskom u krilo. Baba zahvaljuje i blagosivlje do neba. Čeljad nas pogostiše i ispokojiše do koljena.

— Mirko, hajdemo obići i drugu staru čeljad po selu, ponio sam još desetak hostija, pred Božić je, pa da se drugi put ne mučimo.

Iz kuće u kuću i hvala Bogu sve je gotovo. Pođosmo nazad, brzo će mrak, vjetar i pušanija poče još gore, studen prodire u dušu. Dođosmo na most iznad rijeke Šuice. Ona se vijuga kao da je od stakla, okolo vise mosuri leda.

— Velečasni, ja moram nazad kući, ja sam sâm s materom, nisam joj ništa rekao, pa će crknuti od brige.

Spopade me strah i jeza. Ostat ću sam, nigdje ni sela ni kuće do Duvna.

— Dobro — velim ja. Mali odleti ko iz puške natrag u selo. Sad sam sâm. Poče se dobro mračiti, ali srećom ima mjeseca, pa se opet vidi. Idem, mora se, pa ako živ dođoh, dođoh. Kosa se naježila, kapa od pusta straha i brige, čini mi se, ode pod nebo. Pjesma ista, samo što još jače urla, nosi i puše. Da ne bi električnih stupova, nikad kući ne bih došao. Znao sam da vode u grad, pa s mukom od jednog do drugog, uhvati se za stup, malo odmori pa naprijed. Sreća što sad puše u leđa, pa te goni sve da i nećeš.

Sinu mi odjednoč nešto strašno u glavu. Šta će biti ako se namjeri noćas na me čopor vukova? Znam da se oni gladni obnoć s planina spuštaju u polje, zalaze na ovakoj zemeriji čak i u sela ne bi li što ušićarili. Baš mi nedavno

pričao jedan radnik koji je s noćne smjene išao iz grada u selo: negdje na putu ispala dva velika vuka, jedan pred njim, jedan za njim, i ravno do u selo, dok ih nisu paščad rastjerala. Vide se pri mjesečini busovi manjeg raslinstva, vjetar s njih trese snijeg, pa ono crno bušlje kao da su vuci što idu k meni. Onda moli i zazivaj Boga u pomoć, dok se ne dosjetiš da je to grmlje. Duša već došla pod grlo, iznemogao, led utužio. Dočeka me jedan smet kao brdo, zatrpao i električni stup sve do čašica. S velikom mukom se popeh. Još strašnije urla i puše. Dodijalo više čupati noge, pa se zakoturah niza smet. Točno pred vrata Ivana Radoša gostionićara. Otvoriše se vrata, kao da sam banuo na onaj svijet. Ruke se ukočenule, zašlo za nokte. Trljali su mi ruke snijegom dok je bol popustila. Tu se dobro okrijepio i opet preko smetova u samostan. Nije bilo daleko. Zabrinuli se svećenici i nekoliko njih mlađih upravo pošli da me traže. Kako je ugodno u toplom ležaju razmišljati što sam maločas proživio! A sve je bilo radi Boga i brata čovjeka.

2. JAMA

Jutros je planina osvanula lijepa i umivena. Osjećao se miris borovine i jesenskih trava. Sunce upravo povirilo kroz granje borove šume na istočnoj strani. Marko sjeo na kamen na travnom proplanku, potegao iz boce dva-tri gutljaja rakije, zapalio cigaretu. Umorio se. Još za velika mraka pošao iz sela. Pušku sad malo očistio, pripunio i stavio pokraj sebe. Bit će koja srna a on je vješt lovac i poznavalac terena kud se one kreću. Tako je razmišljao i odbijao dimove iz cigarete. Uprti ranac, pušku na rame i uz pomoć Božiju... Oprezno se šuljao kroz niske gustiše, napola zelene, napola žute. Srce mu naglo zakuca. Pred njim, gdje se šumarak završava, na malom proplanku srna i lane pasu rosnu travu. Brže-bolje leže potrbuške s puškom u ruci. Treba se neopazice približiti jer je još velika razdaljina. Puzao oprezno, provlačio se kroz grmlje i kamenje. Najedanput izgubi dan, osjeti najcrnji mrak i strahovito udari leđima u nešto tvrdo. Kad se malo osvijestio, osjetio je velike bolove po tijelu, osobito u leđima, otvorio je oči, no u njih je ulazio crni mrak. Spopade ga jeza, strah, još zapravo i ne zna šta se s njim događa. Malo-pomalo poče mu se bistriti u glavi i ustanovi da se nalazi u dosta dubokoj jami. Strese se još više, spopade ga smrtni znoj... Prevrnu se i nekako ustade na noge. Iznad njega gore vidjelo se svjetlo koje je ulazilo kao kroz grljak boce. Otvor je imao promjer možda metar, metar i pol, isprepleten klekovim granama. Činilo mu se da je taj otvor barem šest metara nad njim, ako ne i više. Crne misli navališe u glavu. Kresne upaljačem, razgleda. Pod njim kamenja manjih i većih. Pođe okolo, rasvjetljuje prostor. Jama dosta duboka, u obliku stošca, zidovi glatki, nemaš se za što prihvatiti. Još je ševajući hodao i razgledao, pa tako ustanovio da mu nema nikakva spasa. Sjeo sa suznim očima.

— Bože moj, šta se dogodi sa mnom? Ovako mlad moram umrijeti u ovoj jametini! Planinari i stočari već napustili planinu, kod kuće ne znaju kamo sam u lov otišao. Čeka me mučenje i napokon smrt. Bože, pomozi, sad ili nikad!

Mislio, kombinirao ali na koncu opet nikakve nade u život. Bez nevolje nema bogomolje — stara je poslovica. Prekrsti se te Gospinu krunicu jednu za drugom. Molio, zaklinjao, uzdisao. Najedanput prostruji cijelim tijelom tračak nade. Dat će opet Bog! Malo se primiri, izvadi nož iz džepa, skide gornji kaput te ga počne krojiti na uže komade. Brzo veže krajeve, dobro priteže, jedan, drugi, treći, sve tako dok je teklo iskrojenih komada. Stvori se čitavo uže od zavežljaja. Rastezao, mjerio, čini mu se da je to čudnovato uže još pokratko. Skida i mali kaput, i njega raskroji, opet veže, priteže. Rasteže, mjeri, čini se da će moći dobaviti. Kako se sunce pelo prema nebu, tako se i u jami malo bolje vidjelo. Slegao se, prebire kamenja ispod sebe. Nađe zgodan, plosnat kamen, dobro ga uveže krajem užeta. E, sad u ime Isusovo. Baci kamen u otvor jame. Dobro je pogodio, ali se kamen vrati, ne zapne u rašlje grana kleke. Nastavi s bacanjem. Svaki put bi se sklonio u stranu da ga kamen ne pogodi. Bacao i bacao sate i sate; malo sjedi pa opet. Zaboravio i na boli koje peku. Radi se o

životu, pa valja sve žrtvovati za nj. Premorio se, oznojio se. Čini mu se da je dugo bacao. Uže nešto pojesti iz ranca. Valja opet bacati dok ne orkne ili dok se kamen zakači. Opet se čulo njegovo bježanje u stranu i pad kamena. Poče se mračiti i ono malo svjetla gubiti. Dan je na izmaku. Spopade ga strava i užas. Nastavio bacati. Hvala Bogu. zakači već jednom. Proba, trzal užetom: dobro drži.

— U ime Isusovo!

Grčevito ruke stiskaju uže jedna iznad druge. Pomiješala se nada i strah. Još metar i evo spasa. Opet ljos na dno. Više nije znao za sebe. Kad se probudio, susrete ga duboki mrak. Osjećao je bol po čitavom tijelu, sav protrnio od hladnoće i bola. Šta sad? Čekati dok se opet svjetlo nad jamom pojavi. Ista se rađa dugo ponavljala. Na svu sreću opet kamen zakači. Dobro je trzao, vješao se o uže. Drži tvrdo. Evo još malo i ruka će dohvatiti odeblju granu kleke. Na sreću i druga se grčevito drži za drugu granu.

Bilo je nekako pred podne, bistro nebo, sunce sja. Nikad mu u životu nije ljepše izgledao ovaj svijet. Kako je lijepo sunce. Nikad još nije ovako grijalo. Kako su lijepe planine i šume, proplanci, zemlja, trava, kamenja. Odmorio, malo pokrijepio, šepajući pošao. Nekad, rođen od svoje majke, nije ni znao za ovu ljepotu kao sad, rođen iz zemlje, iz tame. Koracao, šepao. Bog zna hoće li stići do mraka kući, ali svejedno...

Ljiljana MATKOVIĆ-VLAŠIĆ

Kaznit će te tvoje šutnje

u ovoj grobnici.
Nije vrijeme čekanja
dok kliču vojnici.
Kaznit će te plakanja
za milima
dok svijet pada
na trulim krilima.
Kaznit će te blago tvoje
u podrumima
dok svjetlo kriči
u mrtvim jutrima.

NAPOMENA UREDNIŠTVA: Ugledni književni časopis Razreda za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti FORUM objavio je u svom ljetnom trobroju (4—6) pod zajedničkim naslovom *Potajna izvorišta* petnaest pjesama naše suradnice pjesnikinje Ljiljane Matković-Vlašić. Ovdje donosimo jednu pjesmu iz tog ciklusa.

Neki društveni aspekti književnosti

1. Književnost — ideje i ideologije

Književnost je zavisna od vladajućih moralnih, političkih i drugih ideja, ali na koji način i u kojoj mjeri, to ovisi o odnosu pisca prema tim idejama i o tome koliko su pisci slobodni kao stvaraoci i kao građani.

Pisac mora imati svoj stav, ali on ne smije lagati, ne smije prešućivati ili izbjegavati životnu stvarnost zbog toga što ona ne odgovara njegovim idejnim pogledima. U pravoj književnosti nestaju ideološke i klasne razlike jer prava književnost shvaća čovjeka kao prirodni i društveni fenomen koji se razvija i koji postoji pod pritiskom mnogih ljudskih i društvenih suprotnosti, jer je čovjek uvijek samo čovjek sa svim svojim ljudskim osobinama — bez obzira na to kojoj društvenoj grupi pripada i koju ideologiju prihvaća. Klasna, ideološka ili politička pripadnost pisca ne smije u njemu ugušiti slobodnog čovjeka, ne smije biti izvor njegovog umjetničkog stava i zapreka na putu do njegove istine i do svih mogućih istina. Idejno-političke platforme i takozvani društveni interesi obično su izgovori za manipuliranje i dogmatsku uniformiranost književnosti, za podređivanje književnosti interesima dnevne politike.

Balzac je pristajao uz monarhiju, religiju i plemstvo; bio je protiv revolucije, republikanskih junaka iz pariških predgrađa i diobe plemićke zemlje. Ali, zbog svoga umjetničkog odnosa prema stvarnosti i književnosti, istinito je prikazao i svoje protivnike i režim uz koji je pristajao. Da je on bio zarobljenik svoga stava, da su njegove ideje sašle u njega umjetnika i vladale njime, on bi lagao, a njegova slika o životu ne bi bila istinita, nego bi se podudarala s njegovim ideološkim shvaćanjima. U tom slučaju bi republikanci bili ubojice, pijanice, propalice i glupani, a velikaši i plemenite dame predstavljali bi zdravi dio društva koji treba braniti, kako su to činili neki, kasnije zaboravljeni, književnici. Samo zato što je stajao na stanovištu da treba vidjeti sve što se u životu događa i da o tome treba hrabro, iskreno i pošteno pisati, Balzaca nije pregazilo vrijeme kao mnoge druge pisce iz njegova vremena i drugih vremena.

Od idejne jednostranosti i uskogrudnosti nije daleko do mržnje i nepoštenja, do prisilnog naturivanja svoga uvjerenja drugima, do neobjektivnosti i pada čovjeka u čovjeku. Jednostranost i doktrinarstvo mogu samo onemogućiti piščevo približavanje slobodnom, poniženom i osakaćenom čovjeku, slobodnoj i stvaralačkoj misli.

Ideološko angažiranje nužno je ako pisac ne želi ostati prazan, jalov, usputan i beznačajan, samo ono ne smije ići putem robovanja jednoj ideologiji, putem bijega od konkretnih društvenih prilika i od potrebe da se čovjek suprotstavi onome što nije njegovo. Ono je prihvatljivo sve dotle dok prihvaća i tuđe istine, tuđu slobodu i tuđu mogućnost opredjeljenja.

Život je kompleksan i ne razvija se u okviru jedne ideje ili ideologije, nego u okviru najraznovrsnijih protuslovlja i previranja, mogućnosti i nemogućnosti, jasnoća i nejasnoća. Ideje i ideologije, koliko god bile pozitivne i opsežne, predstavljaju samo stanovite odnose prema životu i procesima koji se u njemu vrše, a nikako ne predstavljaju život u cjelini. Stvarnost je opsežnija i bogatija od bilo koje ideje ili ideologije, pa je zbog razumijevanja njezinih oblika, zako-

nitosti, skokova, ciljeva i značenja potrebno prevladati svoja shvaćanja — u ime svoje istine i u ime svih mogućih istina svih ljudi. Prihvatljiva je samo ona ideja, odnosno ideologija, koja je tolerantna i koja proizlazi iz opće životne objektivnosti, iz elementarnih istina o čovjeku i društvu, iz univerzalnog humanizma, iz sveljudske slobode i odgovornosti.

Svako književno djelo odražava stanoviti nazor na svijet, nazor koji se ne stvara ni u okviru jedne znanosti, ni u okviru jedne ideologije, nego u okviru dinamičnog spoja i odraza najrazličitijih napetosti, djelovanja, pojava i snaga u čovjeku i životu. Taj nazor nema ni metafizički, ni mistični, ni ideološki karakter; mogao bi se objasniti onda kad bi se mogao pratiti i tumačiti proces koji nastaje u čovjeku spajanjem dojmova i vanjskog svijeta s njegovom bazom koja je i fiziološke i psihičke naravi. Bez određenog nazora nema ni kuta gledanja, ni oblika viđenog svijeta.

Svako je književno djelo idejno određeno, pa i onda kad je daleko od svake ideologije. Zašto? Zato što svaki sadržaj odražava neku misao, djeluje na duševni život, obogaćuje iskustvo i okreće čitaoca u nekom pravcu kao što sile sunca okreću suncokret. Nema čistog larpurlartizma kojemu je cilj čista forma jer nema književnog djela koje nešto ne znači.

Često se govori da je književnost bezidejna, odnosno neka se književna djela napadaju kao bezidejna djela, ali kad bi oni koji tako postupaju bili iskreni, ili kad bi mogli biti iskreni, morali bi priznati da u tim djelima nema samo njihovih ideja i da oni u svakoj situaciji vide samo jedan, i to svoj, izlaz jer druge, i možda bolje, izlaze otklanjaju bez razmišljanja. Čine to samo zato što ne shvaćaju da nešto što je njima dobro ili loše ne mora i drugima biti dobro ili loše.

Idejnost književnosti širok je pojam — toliko širok koliko je širok život, koliko ideja, ideologija i stavova čovjek može smisliti. Zato se njena ideološka aktivnost ne smije ograničavati samo na socijalnu platformu: socijalna funkcionalnost književnosti nije jedina njena funkcionalnost (iako je veoma važna). Isticati samo tu funkcionalnost i obojenost bilo bi jednostrano i štetno kao kad bismo na račun srca ili pluća zanijekali svaku svrhovitost ili čak samo postojanje ruku ili nogu. Pored ostalog, književnost na svoj način zadovoljava i čovjekovu potrebu za ljepotom, za razonodom, za srećom, za razvijanjem i obogaćivanjem svijesti.

Idejna, odnosno ideološka obojenost književnosti očituje se u njenom obračunavanju sa svakim mrakom i sa svakom nevoljom, u njenoj borbi za nove i bolje putove, u njenom odbacivanju idejne jednostranosti i naduvenosti. Uvijek treba imati na umu da je književnost utoliko snažnija ukoliko su jače i slobodnije njene idejne, odnosno ideološke boje.

Književnost nije i ne treba biti ideologija. Ona je šira od jedne ideologije jer raste na raznim ideologijama. Nijedna ideologija ne smije biti njezin okov ili štap oko kojega se vrti kao privezana koza da pase samo na jednom mjestu.

Književnost nije nikakav specifični oblik ideologije. Ona je samo specifični oblik spoznaje. Kao što mnoge duhovne djelatnosti, koje nam pružaju saznanja o životu, nisu specifičan oblik ideologije, nije to ni književnost. Fizika i štampa, na primjer, pružaju nam također razna saznanja o životu, ali mi svejedno ne govorimo da su to specifični oblici ideologije, iako i u njima susrećemo ideologiju.

Cilj spoznaje je istina, a cilj ideologije je vlast. I to pokazuje da književnost nije ideologija.

Nikakva ideologija ne smije utjecati na umjetničku vrijednost književnog djela. Ne valja unaprijed određivati ideje i ideologije kroz koje se kao kroz dalekozor mogu promatrati činjenice. Prirodno je da književnost pronalazi, analizira i prihvaća ideje i ideologije, ali nije prirodno da one određuju kako će se književnost ponašati.

Ideološke pogreške ne uvjetuju loše književno djelo. Ako je neko književno djelo loše, nije loše zbog loših ideoloških stavova, nego zbog toga što iza njega stoji loš umjetnik. Vrijednost književnog djela ne ovisi o vrijednosti ideologije, nego o njegovoj umjetničkoj snazi. Tko ocjenjuje književno djelo sa stanovišta neke ideologije, ocjenjuje ga s krivog stanovišta. Postoji dosta velikih književnih djela koja su štetna sa stanovišta ove ili one ideologije. Kad bismo sa stanovišta ideologije vrednovali književnost, onda bismo čitavu književnost morali prekrižiti jer ne bi ostalo nijedno djelo s kojim bi sve ideologije bile zadovoljne. Time što se književnost ne mjeri ideološkom mjerom iz nje se ne isključuje misao, odnosno ideološka obojenost.

Književna djela s takozvanim krivim ideološkim stavovima mogu biti umjetnički vrijedna jer se umjetnička istina ne poklapa uvijek s ideološkom istinom. Književnost je najprije umjetnost i samo kao umjetnost izražava ideje i duh vremena. Ako nije umjetnost, onda ne vrijedi ni na koji drugi način. Da bi pisac prikazao pravu stvarnost, nije potrebno da prethodno pristane uz neku ideologiju. Ako ideologiju propisuje onaj tko je na vlasti, onda posebno treba biti oprezan jer se tada od književnosti obično traži da bude u službi određene propagande, makar se to izričito ne kaže, ili se čak opovrgava.

2. Književnost i život

Književnost nije reprodukcija, faktografija, dekoracija ili informacija, nego sinteza, nova struktura, imaginacija, sublimat, otkriće suštine i natfaktografska osmišljenost činjenica. Njezin cilj je istina o čovjeku, i vremenu, iako apsolutne istine u književnosti nema jer jednom čovjeku, društvu i vremenu jest nešto istina, a drugom čovjeku, društvu i vremenu ta istina nije više istina.

Do nepatvorenog života u književnosti dolazi se neiskrivljavanjem, neuljepšavanjem i neizmišljanjem činjenica, a zatim buđenjem i objedinjavanjem emocija i misli u svrhu spoznaje i borbe protiv banalnih, prizemnih, nametnutih i siledžijskih oblika života. Bez osmišljenog, slobodnog i doživljenog povezivanja unutrašnjih i vanjskih tokova života — u okviru zašto, kako, kuda i kamo — nema puta do književne istine o životu.

Često je život pun šokantnih podataka, toliko šokantnih da se čitalac zaprepasti do protesta. U tom slučaju rugoba ne predstavlja blaćenje života, nego podstrek za uklanjanje rugobe.

Književnost ne smije iskrivljavati činjenice, ali ih može različito povezivati i osmišljavati u svrhu pronalaženja nove, moguće i svojevrsne istine.

Različitim povezivanjem i osmišljavanjem neiskrivljenih činjenica mogu se stvarati strukture koje nisu u skladu s određenim i nečijim stavovima, a da se one pri tome ne suprotstavljaju životu, normama života, zapravo jednom obliku života i normi. Kad bi bilo drugačije, onda bi književnost bila sluškinja realnosti i određene politike.

Činjenice djeluju same sobom i u međusobnoj povezanosti. Sve ovisi o njihovom povezivanju u novu strukturu, o tome što pisac od njih čini svojom maštom i svojom stvaralačkom snagom.

O sukobljavanju književnosti sa životom može se govoriti samo onda kad se iskrivljuju činjenice, kad književne strukture nastaju na lažnim podacima ili na pravim ali tendenciozno aranžiranim podacima, kad vlast traži da književnost bude njezin propagandni plakat.

Zbog nezadovoljstva sa životom u kojem ljudi žive, književnost može doći u sukob s društvom ako je to društvo ideološki i politički nakaradno i sebično, ako ono svoja shvaćanja smatra jedinim istinama, ako ne dozvoljava slobodan dijalog. Posljedice tog sukoba su različite. Obično dolazi ili do sluganske poslušnosti ili do bijega — u prošlost, u egzotične krajeve, u visine među zvijezde, u snove, u maštanje, verbalistiku, u psihoanalitičke prodore u podsvijest, u pljuvanje po ideološkim i političkim protivnicima. Odsutni život ona za-

mjenjuje izmišljenim svjetovima, folklorom, legendama, tugom, seksom i mrcvarenjem čovjekove psihe.

3. Književnost i društvo

Kao oblik svjedočenja o ljudima, vremenu i geografskim prostorima, književnost je sastavni dio povijesne zbilje. Ona nije model te zbilje, ali je na svoj način pokazuje. Prikazivanjem društvenog stanja, ideja i čovjekova života ona se naslanja na povijest, ali ne ovisi o njoj u faktografskom smislu i s obzirom na dominantne društvene snage.

Svako društvo ima svoju književnost — takvu književnost kakvu zaslužuje i kakvu može imati. Time što dozvoljava i određuje o čemu i kako se može pisati, društvo određuje ponašanje književnosti. Tako je ako je ono toliko snažno da se može na taj način ponašati, odnosno ako se književnost nije istrgla iz njegovih ruku.

I sluganska i nezavisna književnost na svoj način pokazuje okolnosti u kojima čovjek živi i u kojima društvo djeluje. I jedna i druga spomenik je svoga vremena.

Društveni je i ljudski razvoj složen. Književnost mora prikazivati sve strane toga razvoja i pomagati čovjeku da uoči sve što sprečava, zamagljuje ili pomaže njegov napredak. U ispreplетenom jedinstvu ona mora prikazati i svijest i podsvijest, i pojedinca i društvo, i ono što je dozvoljeno reći i ono što nije dozvoljeno reći, i ono što je jasno i ono što nije jasno, i ljudsku dušu i sliku vremena.

Književnost, kao i svaka druga djelatnost, ima društvenu funkciju, kao na primjer sudstvo ili trgovina. Služi čovjeku i prema tome je korisna. Izvan te službe nije ništa. Vrijedi toliko koliko vrijedi njezina istina o društvu i njeno slobodno opredjeljenje.

Društvo je jače od književnosti, ali nije trajnije od nje. Društvo rađa, gradi i ubija čovjeka, a književnost to ne čini. Ona čovjeku može samo pomoći da sebe bolje vidi, da se približi sebi i čovječnosti, da se suprotstavi nasilju, da se idejno opredijeli, da lakše vodi političke, ideološke i druge borbe.

Životni vijek društva vremenski je ograničen, a životni vijek književnosti, ako je dobra, nema vremenskih granica.

Književnost i društveno-političke strukture rijetko su u dobrim odnosima i često se sukobljavaju. A tako je to onda kad književnost zaštićuje ljudski duh i čovjekovo pravo na slobodu, kad prekapa prljave stvari društva, kad upozorava što treba mijenjati, odnosno kad društvo nad njom vrši nasilje u želji da je, u ime svojih razloga, stavi u svoju službu.

Često je književnost najuže povezana s događajima u društvu i sasvim se uklapa u tokove društvenog života. Mađarska buna 1848. imala je na zastavi pjesnika Petőfija, a ona iz 1956. stavove koji su stvoreni u peštanskom klubu književnika. Praško proljeće 1968. bilo je pod utjecajem pisaca. Ilja Erenbug se pita kako je moguće da je prošao zdrav i čitav kroz sve Staljinove čistke iako pred njegovim intelektualnim nasiljem nije kapitulirao. Zola je branio Dreyfusa. I mnogi drugi pisci bili su u središtu najkrupnijih društvenih zbivanja.

Paravan između književnosti i društva ne ovisi o iskrenosti pisaca, nego o tome koliko slobode društvo daje književnosti. Taj paravan raste paralelno s neslobodom čovjeka i književnosti. Sve ovisi o tome u kakvom je položaju čovjek u nekom društvu.

Svako književno djelo nekome je namijenjeno: određenim pojedincima ili određenim grupama, odgojenoj eliti, profesionalcima koji znaju dešifrirati njene jezične znakove, prosječnim i nezainteresiranim ljudima, borcima ili mirnim podanicima. Književna djela pišu se zato da djeluju. Njihov je život moguć samo u živom životu, u odbijanju ili prihvaćanju.

Istina je da postoje društvene posljedice književnog djela. Ali to ne znači

da ono mora govoriti o propisanim istinama i na propisan način. Naprotiv; to znači da je njegova odgovornost u slobodnom izboru i opredjeljivanju, u podupiranju snaga koje vuku naprijed.

Protivnici slobode, ideološki samodršci i siledžije odbacuju svaku negativnu aluziju na društvo koje smatraju svojim i najboljim društvom. Međutim, ako književnost ne može diskutirati s društvom, bolje je da šuti.

Književnost živi u društvu kao slobodan, ravnopravan i nezavisan partner, a ne kao slijepa i poslušna pratilica. Pirandello je rekao: »Ili se živi ili se piše.« Mislio je na život dostojan čovjeka i na književnost koja časno i hrabro ide naprijed.

Vjetrenjače mogu izmišljati i oni koji su sluge režima, i oni koji su protiv režima. Istinu također mogu tražiti i jedni i drugi. Problem je u tome koliko jedni drugima omogućuju da budu slobodni ljudi.

Ako je pisanje dio sveukupne čovjekove sudbine, a ne slugansko dodvoravanje, onda je ono oblik postojanja. A to postojanje može biti prihvatljivo i neprihvatljivo. Čari pisanja nisu u prizemnom dodvoravanju, nego u traženju i prikazivanju društvenih i ljudskih istina, u idejnoj i političkoj nezavisnosti, u borbi za pametniji i bolji život, u iluzijama i vizijama koje pomažu da se stvori i ono što izgleda da je nemoguće stvoriti.

4. Književnost i vrijeme

Pod vremenom podrazumijevamo razdoblje koje ima svoj duh, svoje propise, svoja shvaćanja, svoje norme; svoje materijalne, političke, kulturne, ekonomske i socijalne okvire; svoje osobine po kojima se razlikuje od svih drugih razdoblja.

Novo vrijeme obuhvaća novi stupanj razvoja civilizacije, kulture, slobode i morala; ono određuje što se smije, a što ne smije, što je dobro, a što nije dobro. Novo vrijeme jednostavno znači novi zahtjev, novu atmosferu, nove navike, nova osjećanja i nove stavove, novi miris i novu boju.

Vrijeme predstavlja duže ili kraće razdoblje u kojem čovjek na određen način postoji i u kojemu književnost na svoj način živi. Da vrijeme nije izmišljena kategorija, vidi se i po tome što često govorimo: zub vremena; u ono vrijeme; vrijeme gradi, vrijeme razgrađuje, itd.

Književnost je pred budućim pokoljenjima spomenik vremena u kojem raste, naročito ako donosi iscrpne i objektivne podatke o životu, o historijskim događajima i o čovjeku, ako piše o svemu što je važno i što pokazuje cijelu istinu.

U cjelini uzevši, književnost raste mnogostrano i postepeno; nosi u sebi stoljeća i gradi putove budućnosti: putuje kroz vremena i nosi sa sobom svu stvarnost tih vremena; pokazuje kako nove generacije prerastaju i ostavljaju iza sebe stare generacije, kako jedno vrijeme prerasta drugo vrijeme.

Svako vrijeme ima svoje književne dokumente, ali to ne znači da je svako vrijeme našlo i svoj adekvatni književni izraz. Da li je književnost postala adekvatni izraz svoga vremena, to ovisi o talentu pisca, o zrelosti toga vremena i o količini slobode koja pisca okružuje.

Ako je književnost sputana političkim prilikama; ako nije slobodna i samostalna; ako ne živi svojim nezavisnim životom; ako ne može izraziti licemjerje i nazadnost svoga vremena; ako nema ni toliko slobode da se može sukobiti s vladajućom grupom, žigošući njezine pogreške i nedostatke; ako mora zavezanih očiju prolaziti kraj onog što ne valja — onda je jasno da ona ne može odraziti vrijeme i naći adekvatni izraz. O karakteru vremena dobrim dijelom ovisi i karakter književnosti.

Vrijeme u kojem književnost raste ima granice koje su i nepomične i neprelazne, i nevidljive i izmišljene, i privremene i neobranjive, i prihvatljive i neprihvatljive. Samo velika književna djela ruše te granice, a mala životare unutar tih granica kao patuljci i osušeni listovi.

Kad se počnu oblikovati i razrastati nove ideje, onda i novo vrijeme počinje živjeti, unoseći u književnost nova stilska, sadržajna i formalna obilježja.

Može li književnost prerasti okvire svoga vremena?

Može se odgovoriti i pozitivno i negativno. Pozitivno se odgovara onda kad se misli na književna djela koja prelaze iz jednog vremena u drugo kao živi organizmi što pobuđuju uvijek novo zanimanje; negativno se odgovara onda kad mislimo na književno djelo koje nije šire i dublje od vremena u kojem je nastalo i koje izvan toga vremena nije zanimljivo.

Politički, ekonomski, kulturni, industrijski i drugi sadržaji pojedinih vremena ulaze u književnost tih vremena i utječu na njeno obilježje. Nema književnosti koja bi bila izvan svoga vremena: njezin rast omogućuju samo sokovi njezinog vremena. No vrijeme u književnosti i vrijeme u stvarnosti ne moraju se uvijek poklapati. Vrijeme u književnosti ne mora biti kopija vremena u stvarnosti; književnost može otići dalje od svoga vremena, posebno kad ga pretvara u umjetničku istinu.

U pojedinim vremenskim razdobljima književnost je bila u službi vladajuće grupe, što znači da je ta razdoblja samo djelomično izražavala. Ali, i tada je u izvjesnom smislu davala sliku svoga vremena, pokazujući kakvo je to vrijeme bilo s prisilne strane.

Istine koje otkriva književnost, misli i slike kojima književnost raspolaže imaju historijsko obilježje i mogu biti shvaćene samo ako su smještene u određeno vrijeme jer bez toga vremena pisci i njihova djela djeluju kao mramorni stupovi ili kao posivjeli i zaprašeni muzejski predmeti — bez topline, krvi i života; bez vremenske, društvene i ljudske vrijednosti.

Književnost, koja je izrastala u dalekim vremenima, postaje razumljiva ako joj se približimo adekvatnim predodžbama i raspoloženjima, potrebnim znanjima i razumijevanjima. U protivnom, riječi zvuče patetično a naši se doživljaji ne vežu uza životnu, nego uz papirnatu stvarnost. Bez potrebnih veza nisu nam pristupačni konkretni, tipični, opći i pojedinačni odnosi u određenom vremenu, pa smo prisiljeni da se domišljamo, da odlazimo u krivine li da si pomažemo posebnim studiranjem vremena.

Homer nam je dalek jer su nam daleke prilike o kojima je on pisao, jer nemamo svježih i pravih predodžaba o tadašnjem životu i vremenu, jer nemamo konkretnih i adekvatnih asocijacija kad čitamo »Ilijadu« ili »Odiseju«, jer je sadržaj naših doživljaja previše apstraktan, jer i tehnika pisanja udaljuje ta djela od nas budući da ona ne odgovara našim literarnim navikama; mi jednostavno nismo stari Grci.

Ovidija su, na primjer, drugačije doživljavali njegovi suvremenici nego što ga je doživljavalo 19. stoljeće, jednostavno zato što se radi o promijenjenim čitaocima, o promijenjenoj historijskoj perspektivi.

Idealiziranoj fantastici viteškog srednjeg vijeka, koja je došla do izražaja u viteškim romanima, novi vijek se mogao samo nasmijati jer je 16. stoljeće bilo nešto sasvim drugo nego 12. stoljeće. Zato je razumljivo da je Cervantesov »Don Ouijote« prerastao vitezove, njihovo vrijeme i viteške romane.

Potkraj 17. stoljeća nije bilo važno jesi li katolik ili protestant, nego jesi li Francuz ili Nijemac. Naime, pored vjerskih razlikovanja javljaju se kao značajna komponenta i nacionalna razlikovanja.

Vrijeme izbacuje svoje argumente i postavlja svoje zahtjeve a književnost to bilježi, čuva i pokazuje. U različitim razdobljima književnost je stajala pred različitim zahtjevima i shvaćanjima. Jedanput se govorilo da ono što je korisno ne može biti lijepo, drugi put da književnost nema ništa zajedničko s moralom i političkim obzirom, treći put se tražilo da književnost bude istinita i korisna, četvrti put da poštuje dogme i utvrđena pravila, peti put da ne priznaje ništa osim svoje slobode. I tako dalje.

Neka vremenska razdoblja imala su prosvjetiteljski karakter, neka pretežno zabavni, neka pretežno falsifikatorski, neka pretežno propagandistički. U nekim razdobljima sve je rušeno, a u nekima se strpljivo gradilo. Neka razdoblja je podgrizala lijenost, a u nekima su cvjetale ambicije. Bilo je razdoblja u kojima su otkrića svijetlila svjetlom nade, a bilo je i takvih koja je pokrivao debeli mrak.

Svako vrijeme na neki način živi i posjeduje svoju sliku. Kako živi i kakvu sliku ima, to pokazuje i književnost toga vremena.

Književnost u vremenu nastaje i u vremenu nestaje; ona u vremenu i od vremena živi; nju vrijeme gradi i uništava. Rijetke su knjige koje nova vremena nisu pregazila i koje su imale snage da se odupru, da se održe, da djeluju.

U svakom i svačijem stvaralačkom procesu vrijeme igra značajnu ulogu. Ako iz književnog djela isključimo duh vremena, u njemu će ostati malo zanimljivih, važnih i autentičnih elemenata. Vrijeme utječe i na tematiku, i na stil, i na formu.

Pisci ne mogu pobjeći od svoga vremena — ni onda kad ga ne prihvaćaju, ni onda kad navješćuju novo vrijeme jer sve što čine ima korijen u prihvaćanju ili odbacivanju, u tragovima vremena u kojem žive.

U književnim djelima sve se može ponavljati osim vremena.

5. Književnost i politika

Pisanje je politički rad — smatra Gabriel Garcia Marquez, dobitnik Nobelove nagrade za književnost 1982. godine. Međutim, književnost nije i ne može biti politika, osobito ne može biti direktna i profesionalna politika. Kao aluzija i poruka, kao suočavanje sa životom i opredjeljenje, kao izazov i utjeha, kao svjedočanstvo i dokument, kao svojevrsni oblik ideološkog oružja i političke borbe — ona je više od politike ako nije ovisna o politici, ako nezavisno i samostalno govori o svemu pa i politici, ako nije rob ove ili one politike, ako je slobodan i nezavisan analitičar svake političke prakse, ako nije mali politički činovnik u službi nekog centra političke moći, ako nije politička značka na grudima loših pisaca koji čak ne znaju, ne mogu ili ne smiju razlikovati političko nasilje od pluralističke političke tolerancije.

Politika i književnost isprepliću se, prožimaju i trebaju. Niti politika može živjeti bez književnosti, niti književnost može živjeti bez politike. Ali to ne znači da pisci moraju slušati politiku ili da politika smije piscima izdavati zapovijedi, odnosno to ne znači ni to da pisci sole pamet političarima, da ih psuju i uvjeravaju kako loše rade (jer i oni imaju pravo na svoj identitet, na svoje nezavisne koncepcije i na svoje stvaralačke vizije). Političari ne mogu voditi književnost a pisci ne mogu voditi politiku. Oni se mogu međusobno samo podupirati, obogaćivati i ohrabrivati.

Apolitičnost je nemoguća jer je nemoguća književnost bez društvenog utjecaja i bez opredjeljenja. Socijalni i politički motivi nisu prisutni u književnosti, ili su u njoj jednostrano obojeni, samo tamo gdje nema političke slobode i gdje postoji samo jedno političko ponašanje. Kad se u književnosti previše psihologizira, seksualizira, priča o prirodi i apstraktno govori te kad je čitava književnost idejno i politički jednobojna, onda je to očit znak da nešto nije u redu u odnosima između pisca i politike, između pisca i vladajućeg režima. Francuski pisci 18. stoljeća, kao dio intelektualne elite koja je pristala uz nove ideje, naprama vlastodršcima koji su bili za stare ideje, bojali su se cenzure, nisu mogli slobodno govoriti, pa su tražili orijentalne i egzotične teme pomoću kojih su dokazivali ili pobijali neke moralne, filozofske ili društvene misli.

Neki pisci s ponosom ističu da se ne bave politikom i da pišu samo o stvarima koje zaobilaze političku praksu i društvenu stvarnost koju politika drži na uzdi. Da, oni su daleko od jedne politike, a blizu su drugoj politici jer je i njihovo ponašanje politički obojeno. Prema shvaćanju francuskog estetičara M. Dufrenea, oni pisci koji se tobože ne bave politikom samo pomažu postoje-

ćoj vlasti da u miru traje i time se zapravo bave politikom na najgori način.

Politika može biti prisutna u književnosti ali ne smije njome samovoljno vladati. Ako se pisac slobodno i na osnovi svoga uvjerenja politički opredijeli, to mu kao piscu neće škoditi ako je talentiran pisac i jaka stvaralačka ličnost. Politika piscu smeta onda kad je njezin rob, kad u njezino ime može i mora govoriti samo njezine istine. Mnogi pisci bili su povezani s politikom i u svoja djela unosili su svoja politička uvjerenja. To vrijedi za Gorkog, Voltairea, Rousseaua, Hugoa, Barbussea i druge.

Time što se pisac bavi politikom nije ugroženo njegovo umjetničko dostojanstvo, niti je okrnjen integritet njegova stvaralaštva. Ne treba izbjegavati izazov politike. Taj izazov često ima ulogu stvaralačkog izazova.

Politizacija književnosti dobra je sve dotle dok ona egoistički ne počne odstranjivati sve druge politizacije, dok prihvaća postojanje različitih političkih mišljenja, dok se ponaša dobronamjerno i tolerantno, dok kritičnost ne zamijeni dodvorljivim prihvaćanjem neslobode, dok ne postane zastrašivanje svih i svega, politička jednadžba i politička opasnost.

Pripadanje jednoj političkoj stranci sputava pisca ako on na pojave oko sebe mora gledati samo kroz interese te stranke, ako mu ona određuje o čemu će i kako će pisati. Ali ako do toga ne dolazi, pripadanje političkoj stranci nije štetno za pisca kao pisca.

Pisac najprije mora biti čovjek a zatim može biti pristalica jedne politike. U službi režima i određene politike mogao bi biti samo onaj tko je potpuno slobodan i tko dozvoljava da pored njega potpuno slobodno postoje i drugi koji slobodno i bez posljedica mogu iznositi svoje neslaganje s dotičnim režimom, odnosno s dotičnom politikom. Na žalost, često je upravo obratno.

Kad se radi o politici u književnosti, uvijek treba biti oprezan i prema onima koji su za slobodan pristup politike u književnost i prema onima koji su protiv svake politike u književnosti. Evo zašto: prvi pod zahtjevom za slobodan ulazak politike u književnost obično traže samo slobodan ulazak svojih političkih shvaćanja, isključujući sva druga shvaćanja, a drugi, ustajući protiv politike, ustaju opet samo protiv jedne određene politike.

Netolerantna i tjesnogrudna politika ne može mirno i sa superiornim osmijehom proći kraj prigovora, šala i karikatura (kao što su to mogli Gogoljevi i Molièreovi suvremenici). Takva politika obično traži da književnost postane sredstvo u njenim političkim borbama.

Jednostrani, sebični, nasilni i uskogrudni politički režimi prisiljavaju, pod svaku cijenu, književnike da im ne proturječe i da im pjevaju hvalospjeve. Oni svako nezavisno mišljenje nazivaju diverzijom. Zašto? Zato što ti režimi nisu za pravedne odnose među ljudima, zato što oni sve osim sebe smatraju korovom, zato što književnim djelima žele mahati kao političkim zastavicama, zato što bi htjeli da književnost bude politička služba sigurnosti ili pas čuvar politike, a ne samostalan, nezavisan, pa i proturječan promatrač života.

U politici, više ili manje, uvijek vladaju sebični motivi, a kod književnosti to nije slučaj. Zato politika obično i trpi književnost samo onda kad je može upregnuti u svoja kola.

Prije osvajanja vlasti političar i pisac mogu ići zajedno ako ih povezuje isti cilj, ali poslije osvajanja vlasti ne mogu ići zajedno jer je političar zadovoljan onim što je postigao, a pisac postaje kritičar jer mu je jasno da nova stvarnost nije savršena, najbolja i bez nedostataka. On traži novi i bolji kvalitet, čak i onda kad mu je jasno da ga neće naći ili da ga nema.

Pisac može biti političar ali ne smije biti strančar, ili još bolje: ne smije biti uskogrudni strančar. Političar je onda kad se opredjeljuje prigodom analiziranja društvenih pojava a strančar je onda kad život neobjektivno navlači na kalup svoje stranke. Političari pokazuju putove kojima se može ići, ali koji nisu

jedini, a strančari svode književnost na prepisivanje, objašnjavanje i naturivanje dnevnih stranačkih parola.

Nije pametno tražiti od pisaca da se politički angažiraju. Treba ih pustiti da sami dođu do svoje angažiranosti jer tada je ta angažiranost iskrena i njihova, doživljaj života i odraz savjesti.

Sve, o čemu pisci govore, može biti politički obojeno ako ima političku pozadinu, ako je upućeno da se kreće političkim putem. Politički može djelovati i politički i nepolitički govor. Osim deklaracije važno je i ono što iza nje stoji, važno je kamo ta deklaracija treba stići.

Pisca zanima sve što može biti sadržaj čovjekove svijesti i podsvijesti. Njega jednako zanima trava, vjetar ili namrgođeno lice voljene žene, kao što ga zanima nepravda, strah ili smrt. I u svemu tome može naći čovjeka u njegovu vremenu. Međutim, ako pisac zbog oportunističkih razloga i zbog materijalne koristi piše bezbojno o pijesku kraj rijeke i o zelenom osmijehu ženskih prsa u vrijeme kad je, na primjer, u pitanju fizička i moralna egzistencija čitavog naroda, u vrijeme kad vlast tolerira i traži takvo pisanje da bi čovjeka udaljila od glavne istine i da bi pokazala demokratsko lice, u vrijeme kad takvo pisanje ne može nikoga privući jer su drugi magneti, tj. problemi, jači, onda i u tome ima politike, ali sa dezerterskim okusom.

Ako smo na mjestu gdje, ispred grma ruža, ubijaju sina pred majčinim očima, nećemo uskliknuti: krasne ruže! kao da nas se događaj kraj njih ništa ne tiče, nego ćemo se zgroziti nad tim nedjelom koje ruže samo ističu.

Svi oni koji svoje ambicije i svoj egoizam stavljaju u službu neslobode; svi oni koji zbog sebe ne misle na druge; svi oni koji svojom apolitičnošću pomažu nasilje odgovorni su i kao pisci i kao građani jer ni kao pisci ni kao građani nisu pošteni.

Normalno je da književnost podupire svaku borbu za slobodu i za slobodnog čovjeka u slobodnom društvu. Uostalom, to je uvijek i činila. Ali, iz toga je proizlazila i proizlazi njezina obaveza da vodi računa o tome protiv čega se bori i zašto se bori, odnosno u ime čega govori da je svijet loš ili dobar, da treba biti bolji i drugačiji. Tu počinju slaganja i neslaganja, razilaženja i svrstavanja u iste udarne grupe. Tu se pojavljuje pitanje: da li treba poštivati svačije političko opredjeljenje. Tu se pojavljuju skliski tereni političke i književne nezavisnosti, književnog i političkog humanizma, književnog i političkog sučeljavanja.

Književnost treba ispitivati socijalne i političke prilike. Što dublje, šire i zanatski vještije ulazi u njih, njezina važnost sve više raste. Nju moraju zanimati činjenice i zaključci makar to bilo u opreci sa stavom stranke kojoj pisac pripada. Društvenu istinu pisac mora tražiti čak i onda kad je istina opkoljena političkim rešetkama.

Ako je književnost politički otrov, onda je bolje da toga otrova nema. Ako nije otrov, odnosno ako samo omogućuje dolazak i djelovanje otrova, također je bolje da je nema. Zašto? Zato što književnost treba podupirati slobodu i odbaciti svako političko nasilje, pa i onda kad ono dolazi u ime nekog velikog Sutra koje se tendenciozno prodaje da bi se opravdao teški i neprihvatljivi Danas.

Tamo gdje književnost golica strasti vladajućeg sloja nema ni književnosti ni slobode. U pravilu je tako.

6. Sloboda književnosti

Slobodno kretanje ptica ograničeno je uvjetima pod kojima žive, i to prije svega uvjetima koji se odnose na njihovo postojanje, njihovu prehranu i njihovu funkciju. No to ne znači da je sloboda ptica time ograničena jer su one slobodne u svojim životnim okvirima i mogućnostima. Jasno je da bi i čovjek na taj način morao biti slobodan, a paralelno s njime i književnost.

Sloboda nije u neredu i anarhiji, nego u dogovorenim, osmišljenim, prikladnim, djelotvornim i ravnopravnim mogućnostima življenja. I sloboda mora biti slobodna. Ako nije slobodna, a na žalost i to je moguće, ne može uhvatiti čovjeka ispod ruke i pomoći mu da bude čovjek.

Književnost ne voli uske geografske, ideološke, političke i umjetničke okvire jer u njima ne može razgranato živjeti. Ona treba široke prostore jer jedino na njima može igrati sve moguće igre i na sve moguće načine obrađivati sve moguće teme, sve moguće probleme. Tamo gdje nema različitih ideoloških, političkih i umjetničkih struja, nema ni snaga koje bi od književnosti zahtijevale da bude odgovorna, razborita i tolerantna, da bude prisutna svagdje gdje djeluje čovjek, da upozori na zastranjivanja svake političke ili društvene grupe.

Kada je književnost pritisnuta nekim ideološkim teretom, policijskim prijetnjama, istragama i kaznama, ne može govoriti o važnim i velikim problemima. Tada ona bježi na područja na kojima se ne može poskliznuti, tada ona obrađuje nevažne i sporedne teme zbog kojih ne može biti optužena.

Bez pune i odgovorne slobode književnost ne može biti nosilac novoga i ferment pobune, ne može biti laboratorij u kojem svatko pronalazi svoju alkemiju riječi i otkrića, ne može biti putokaz u slobodni život.

Tamo gdje postoji samo jedna sloboda, sloboda služenja jednoj ideologiji ili politici, u ime ovakvih ili onakvih — humanih, historijskih ili demokratskih — razloga, ti razlozi lako postaju izgovor za ideološku i političku samovolju. Onaj tko, tobože, u ime istinske slobode prihvaća samo jednu, i to svoju, slobodu, protivnik je slobode koja je potrebna drugim ljudima. Čim netko prihvaća samo jedno opredjeljenje prema društvenoj stvarnosti i nacionalnoj pripadnosti, čim on smatra da samo jedne društvene snage izražavaju historijske interese određenog društva u određenom trenutku, čim se netko ocjenjuje po tome za koje i kakve se društvene odnose opredijelio, čim se unaprijed zna da se nešto može samo hvaliti ili kuditi, tada nema govora o slobodnoj književnosti.

Protivnici slobode često polaze od tvrdnje da nepoćudno djelo uznemirava javnost i vrijeđa moral, misleći pri tome na sebe kao javnost i na svoj moral koji energično odbacuje svaki drugi moral.

Sloboda književnosti sastoji se u slobodnom opredjeljivanju i promatranju, u slobodnom izboru i u slobodnoj obradi, u nekažnjivoj obrani vlastitih stavova. Njena sloboda je u tome da pisci pišu ono što misle i osjećaju, da su slobodni sami pred sobom, da sami sebi odrede granice kretanja, tj. da se ne kreću samo unutar dozvoljenih granica, da njihovo opredjeljenje ovisi o njihovoj svijesti i savjesti.

U pogledu kvalitete nema slobode. Kad je izabran predmet obrade i određen kut gledanja, tada počinje važiti pravilo: vidjeti sve što je moguće vidjeti i ustanoviti sve što je moguće ustanoviti, uz maksimalno poštivanje zanatskih i umjetničkih zakonitosti.

Svakome treba omogućiti da kaže svoju istinu. Opasni su oni koji u ime objektivnosti i takozvanog neizopačavanja stvarnosti traže da se piše samo na jedan, određen i dozvoljen način. Pisci koji su se opredijelili za neslobodu često govore o ljudskom progresu i o borbi protiv zastarjelih shvaćanja ali to čine zato da bi umirili svoju zlu savjest i da se kamufliraju.

Pisac je potpuno slobodan u interpretiranju činjenica, pojava i svijeta oko sebe, ali to ne znači da u ime svog prava na subjektivnost i slobodu može biti nelogičan, lažljiv, zlonamjeran i nepošten.

Sloboda je književnosti u slobodi svih pisaca, u tome da svi mogu smjelo i nepristrano istraživati istinu, a ne samo oni koje delegira i verificira postojeća vlast.

7. *Zadaće književnosti*

Teško je govoriti o zadaći književnosti jer o tome obično govore oni koji joj hoće nametnuti neku zadaću. Zbog toga neki isključuju svaku zadaću književnosti, smatrajući da postoji samo njena odgovornost, njen uspjeh i njen put kretanja.

O zadaći književnosti može se govoriti samo okvirno, načelno, općenito, odnosno može se govoriti o tom što bi sve mogla biti njena zadaća s obzirom na ranije iskustvo i na njeno moguće djelovanje. Zadaća književnosti iscrpljuje se u njenim stvaralačkim mogućnostima, u njenom nastojanju da nešto kaže zanatski vješto i dobro i što je za društvo ili pojedinca važno. Književnost ima toliko zadataka koliko ima mogućnosti za rješavanje postojećih problema; ona ima toliko zadataka koliko potreba pred njom stoji.

Kad govorimo o zadaći književnosti, onda zapravo govorimo o tome koja je i kakva književnost po našem mišljenju dobra, odnosno loša; govorimo o skali ljudskih vrijednosti koje ona u cjelini obuhvaća; govorimo o tome koliko i kako ona odgaja ukus publike, koliko i kako razvija osjećaje, predodžbe i misli.

Nije lako reći što bi književnost morala biti. Mnogo je lakše govoriti o onom što je bila i što jest. Zato svako »mora« treba shvatiti kao »može«, »dobro bi bilo«. Može se govoriti samo o problemima koje je književnost rješavala, koje rješava, koje je mogla a nije riješila, koje je krivo riješila i koje bismo željeli da riješi.

Pojedinac i društvo mogu svoje želje i potrebe postaviti kao zadatke književnosti ali nikada ti zadaci ne mogu postati nepremostivi zahtjev, propis i obaveza, ograničenje ili orijentacija.

Književna prošlost pokazuje da je književnost imala čitav niz zadataka i da su svi ti zadaci bili samo mogući zadaci koji su postavljeni sa ciljem da se nađe odgovor na prisutno pitanje.

Zadaća je književnost da analizira život a ne da ga stvara; njena je zadaća da čovjeka zabavlja i ohrabruje, da otkriva i rješava probleme, da razvija humanost i svijest ljudi, da ustanovi kako se čovjek ponaša u pojedinim situacijama i kako živi u pojedinim vremenskim razdobljima, da ispituje i opisuje klimu koja daje obilježje i ton nekoj epohi, da svestrano uđe u sve manifestacije života, da sačuva sliku prošlog života, da bude svjedočanstvo i putokaz.

Dabome, književnost može imati i druge zadatke, od kojih se neki javljaju zasebno a neki skupno. Imajući to u vidu, može se reći: zadatak je književnosti da život pretvara u emocije, da pored društvene istine pronalazi i ljepotu, da stvara umjetničke slike umjesto mehaničkih reprodukcija, da ne podliježe individualističkim tužaljkama i sociološkom koketiranju, da otkriva društvene i pojedinačne vrijednosti, da se stalno penje kao kvalitet, da nikad ne stoji na jednom mjestu, da donosi činjenice i materijal umjesto sudova, da ne komplicira viđeni svijet i da ne zbunjuje čitaoca. Dalje bi se moglo reći da je zadaća književnosti da proširuje horizont našeg oka, našeg srca i naših misli; da razbija stare forme i stvara nove; da uočava ono što je specifično; da korača naprijed paralelno s čovjekom; da prenosi misli i osjećaje jednog čovjeka ili jedne sredine na drugog čovjeka i na drugu sredinu; da se bori protiv mračnjaštva i ugnjetavanja, za političku slobodu i socijalnu pravdu; da ispituje život u kojem se čovjek pati, veseli i umire, stradava i napreduje; da sistematizira čovjekove misli, osjećaje i slike u vezi s konkretnim radnjama i konkretnim situacijama; da otkriva umjetničku istinu o životu i da nastupa kao korektor života.

Fizionomija društva i pojedinačni odnosi ljudi rastu i oblikuju se u sukobima i akcijama, u procijepu između intuicije i uma, između svijesti i podsvijesti. Književnost treba uočiti i prikazati psihološku i društvenu podlogu tih sukoba i akcija, ne boreći se direktno i deklarativno za promjenu stvarnosti, jer ona nije politika ali iz njezine analize mora se i u svijesti pisca i u svijesti čitaoca, kao posljedica uočavanja nedostataka u društvu, roditi potreba za borbom i za promjenom postojećeg stanja.

Neki zadatke književnosti svode na izražavanje društvenih i političkih misli (Ruskin), neki na pomaganje da se stvori internacionalni jezik i novo bratstvo, odnosno da se unište ratovi (Whistler) a neki, kao O. Wilde, na l'art pour l'art.

Jedni su zadatke književnosti vidjeli u nacionalnoj funkciji a drugi u socijalnoj. Przybyszewski ju je htio približiti onome što je u čovjeku individualno. M. Gorki isticao je njenu društvenu funkciju i smatrao je da ona služi poznavanju života. Za Crocea ona nije kvalitet nego intenzitet intuicije. U razgovoru s američkim piscem M. Goldom Majakovski je rekao da u književnosti ne smije biti »nikakve poze, nikakvih praznih fraza, nikakve lažne ljepote, nikakve tuge za prošlošću, nikakvog misticizma«.

O zadaći književnosti postoje i mnoga druga mišljenja.

8. Književnost i propaganda

Književnost stvara čovjek za čovjeka. Ona nikada nije bila sama sebi svrhom i nikada to neće biti. Kad god se pisac za nešto opredjeljuje, on istovremeno i nešto propagira. Dante je pisao »Pakao« da u njemu odredi mjesto svojim političkim protivnicima, da makar u njemu stradaju. Dostojevski piše »Idiota« i »Zločin i kaznu« da iznese svoje neslaganje sa zapadnjacima kojima je na čelu Turgenjev. Cervantes piše »Don Quijotea« da obračuna s viteškim romanom, odnosno s literarnim licemjerstvom.

U širem smislu propaganda je sve ono što nam se ne sviđa, što ne odgovara našoj intelektualnoj, moralnoj i političkoj svijesti a u užem i pravom smislu propaganda je samo namjerno naturivanje stanovitih ideja, i to pod svaku cijenu, bez obzira na kritičnost i objektivnost.

Podvrgavajući književnost propagandi, neka sociološka gledanja otišla su tako daleko da su od književnosti tražila odricanje od svake teme i od svake poetske tendencije koja se ne može primijeniti neposredno u političke i propagandističke svrhe. Takva gledanja pretvaraju književnost u zvučnik izvjesnih političko-ekonomskih shvaćanja, uvlače je u vrtloge ekonomskih i političkih borbi, prisiljavaju je da bude direktno utilitarna, odnosno namjerno tendenciozna, da izbjegava sveljudska pitanja, da bude dogmatski tvrdoglava i da se pretvori u stranačko glasilo.

Ako iz umjetnički vrijednog djela proizlazi njegov propagandistički karakter kao prirodna posljedica značenja toga djela, onda se tu ne radi o propagandi, nego o umjetničkoj afirmaciji nekog stava ili neke misli. O propagandi u lošem smislu riječ je onda kad se radi o jednostranom i nekritičkom isticanju nečijih stavova i misli, kada književno djelo ne postoji najprije kao zasebna umjetnička cjelina, kada značenje djela dolazi u prvi plan bez obzira na umjetničku vrijednost.

U lošoj književnosti propaganda može privremeno pomoći da bude prisutna u javnom životu ali je ne može spasiti od trajne smrti.

9. Angažirana književnost

Svaki je pisac angažiran. Jedni su pisci angažirani na nekritičan i propagandistički način a drugi su angažirani time što sadržaji njihovih djela nešto znače. Prvi svoju angažiranost obično dobro naplaćuju, a drugi, ne samo da se nisu ugodno prodali nego doživljavaju i neugodnosti zbog svoje nezavisnosti.

Sartre kaže: »Budući da pisac nema nikakve mogućnosti da pobjegne, mi želimo da on čvrsto prigrli svoju epohu. Ona je njegova jedina šansa: ona je stvorena za njega a on je stvoren za nju . . .«

Nije uvijek tako. Ne mora pisac pobjeći iz svoga vremena ali ga ne mora ni »čvrsto« prigrliti. Niti je on stvoren za svoju epohu, niti je ona stvorena za njega. Oni su se slučajno sreli i — kao uvijek u životu — taj susret se može pretvoriti u veliko prijateljstvo ili u veliko neprijateljstvo (ako se ravnodušno ne mimoiđu).

Književnost je angažirana u širem i užem smislu. U širem smislu svako je književno djelo angažirano jer na neki način živi i djeluje. A u užem smislu angažirana su samo ona književna djela koja se bore za neku aktualnu ideju.

I angažirani i neangažirani pisci mogu biti dobri i nezavisni pisci. Angažiranost ili neangažiranost sama sobom ne utječe na kvalitet djela i na nezavisnost pisca. Sve ovisi o idejnoj i stvaralačkoj originalnosti, snazi i doživljenosti.

Balzac i Flaubert nisu bili politički borci, prvi na strani naprednih snaga a drugi u redovima pariške komune, ali su bili angažirani na strani istine. Ako Sofoklo u ime humanizma i etike protestira protiv nepravde, nasilja i krutog zakona; ako se Dante u »Božanskoj komediji« zalaže za etičku čistoću; ako se Sartre zalaže za svoju filozofiju egzistencijalizma; ako Camus ističe da iznad svih čovjekovih nastojanja i djelovanja dominira apsurd — onda su oni angažirani ali nezavisni i dobri pisci, slično kao Gorki, Papini, Krleža, Claudel, Majakovski i drugi.

Angažirani su i oni pisci koji odbacuju opredijeljenost, idejnost i društvenu obojenost svoga djela jer se i oni zalažu za svoj larpurlartizam i za svoju udaljenost od aktualnih problema, za svoje poglede i za svoje djelovanje u društvu.

Može se dogoditi da ulogu izrazito angažirane književnosti igra i književnost koja je prazna, zamagljena, idejno neobojena i prividno značajna jer je na strani vladajuće grupe time što je ne otkriva, ne pretražuje i što ne iznosi istinu o njoj. Takva je književnost angažirana u negativnom smislu jer se faktički opredijelila za prikrivanje istine i zaštitu laži. Ta književnost ili je nesposobna, ili joj vladajuća grupa ne dozvoljava da iznese cjelokupnu istinu o prilikama u društvu. Međutim, i u jednom i u drugom slučaju preuzima ulogu specifičnog svjedoka o vremenu u kojem raste i o svojoj specifičnoj angažiranosti.

Budući da književna djela donose ideje i društvene sadržaje, nije svejedno što ta djela govore i na koji su način angažirana, za što se i u ime čega bore. Angažiranost ne može izbjeći ocjenjivanje ali mora biti zaštićena od svake samovolje i nekritičnosti.

Da li postoji angažirana književnost? Ne. Postoji književnost sa obojenim i usmjerenim sadržajima koji su književno toliko značajni koliko su snažno umjetnički izrečeni. I angažirana književnost samo je književnost — ako je umjetnički na potrebnoj visini, ako živi iskreno i aktivno.

Ne postoji posebna angažirana književnost, jer je svaka književnost na neki način angažirana, jer svaka književnost želi djelovati i nešto reći. Oni koji posebno ističu angažiranost obično se zalažu za određenu ideološku i političku usmjerenost književnosti, samo se to ne usuđuju glasno i direktno reći.

Angažiranost ne mora uvijek biti sluganstvo a postaje sluganstvo u onom trenutku kad umjesto samostalnog opredjeljivanja prihvaća nametnutu tendencioznost.

Pisanje je akt postojanja i sudjelovanja, pa je prema tome i angažiranje.

Ako je književnost angažirana na način: to mora biti tako, onda tu nema slobodne angažiranosti, onda postoji samo siledžijsko nasilje. Angažiranost mora proizaći iz stava: ja to vidim tako; pogledajte u život mojim očima i s moga prozora; ja imam svoje DA i svoje NE; moje opredjeljenje za moj sudbinski put i za mijenjanje svijeta prema mome shvaćanju povlači za sobom i moju odgovornost za nošenje moga dijela tereta; pođite sa mnom da bolje i lakše živimo.

Eleonora POPOVIĆ

Imao si pticu plavu

imao si pticu plavu
zlatnim lancem okovanu
da ti pjeva, da je slušaš
čuvao je, skrivao je
za trenutke one mira
da ti pjevom dušu blaži
da joj nježno perje diraš
imao si pticu plavu
tužne glave,
oči plave, zaplakane
što doziva na sve strane
muklim pjevom
zrake sunca
ono joj je jednog dana
prosinulo blago mrakom
i presjeklo svojom zrakom
one lance pozlaćene
Ode tvoja ptica plava
kroz prozore otvorene
u daleki osvit zore
u prostore neslućene
slobode i morske pjene
Imao si pticu plavu!

Pavao DESPOT

Rovinjski dimnjaci

Slikaju vas, pjevaju o vama već davno.
Noni naši umorni, kako ste nam lijepi!
Proživjeli turobno vrijeme ste i slavno.
U neveri bodrite, pogled vaš nas krijepi.

Ustreptala jata vaši su đerdani.
Pjevačima malim zaklon ste od vjetra;
hlad i duge sjene kad su vreli dani,
uzdignutih zjena usred igre, spektra.

Prve kiša kupa vas i miluje sunce.
I kada smo jecali, ruke nisu stale;
strpljivo vas nizale: s vama u vrhunce

azurnog prostranstva plodove su brale.
Lijepi noni, koliki tepali su vama!?
Zbog mnogih ste plakali, pucali od srama...

Tomislav ANTUNOVIĆ

Bila san dobra žena i dobra mater

Za nepuna dva lita, naše selo Zabrđe, u zaleđu Mosora, opustilo je muškima da ni u vrime ratno ni tako, ka su ji odvodili ka i janjce, sve vojske ča su ovuda gazale, uza sve ča su se krili i po škrapan Mosora skrivali. Othodili su momci i momčići, očevi i uni mlaji i uni stariji s puno dice, ostajala su edino dica u košuljcin, ženskinje i starci ča su sumnjičavo klimali glavan i govorili: »Ovo ne moge dobro završit«, a ednako ponavjali i ka su počele pristizat i prve marke natopjene i poton i krvi.

U Nimačku moj čovik je krenija najzadnji, ka se osvidočija kako sada živedu une obiteji koe jemadu po nikoga svoga u toj tujoj zemji, da jin ne manka, kako su govorili, ni tičjeg mlika.

A naše selo je doista živnulo, priporodilo se, pa se više ni čulo jadikovanje da je »Zabrđe Mosoru i Bogu za leđiman«, a iščeza je i straj pri lošoj litini i pri mrzloj zimi. I ne samo da više ni bilo oskudice vengo su i kuće popravljane, uređivane i crvenim cripom prikrivane i sada doedna s dimnjacin iz ki je suklja dim ča je prin izlazija izmeju kameni ploč s kima su kuće bile pokrivene i pod čijon težinon su stenjale tanke grede nad ognjišćen, osobito za jake zimske bure koa je unutar prodirala i zebla.

Uza sav ti boljitak žene nisu napušćale poslove u vrtačan i ponikvan, okolo blaga u štalan, i ne toliko radi potribe, vengo za joške višji napridak kuće i da ti napridak uoče muževi čin stupidu pri povratku nogon na toprag svoga doma.

Ali ča je daje i obilatije pristiza novac, pomalo su se ipak zapušćale i napušćale i vrtače i ponikve, štale se proriđivale blagon, osobito u onin obitejin gdi ni bilo starci ki su se navikli borit s neimaštinon, kamenon, buron i vukovin, da trudon umitadu i sebe i svoe. I trud ča je bija trudniji bija je i časniji. A tu čast truda pomalo je prevazima novac ki su slali muževi obilato kan da se natiču ki će višje po unoj: nek se čuje, nek se zna, zaboravljajuć dojučerašnje siromaštvo s kim smo se mi u Zabrđu rajali i u nj nas povijali. I ča je najgore, pomalo je izostajala i una jubav koa je do tad vladala meju seljanin, i topila se ka snig dokle se ni sasvin istopila, pa i meju svojin. Bilo je puno uni žen ča ji je novac opija, pa su mi zato rojena mater i svekrva vazda ponavljale: u dobru se ne ponesi, a u zlu se ne ponizi, i to san vavik jemala na pameti.

Moj čovik je bija edinac u matere koa je ka mlada udovica (čovik jon je poginija u ratu) velikin trudon i patnjon održala sirotinjsku baštinu i u velikoj oskudici, i u pravon gladu, odranila sina. Dugo se borija sâm sobon, bi li ili ne bi iša. S edne bi mu ža ostavit samu mater, a s druge tija bi se malko okućit da i materi baranko pod starost bude čako boje. U to vrime joške nismo bili oženjeni, i ne samo to, vengo ni niko zna da smo se zagledali ijako oku sela ne moge ništa izbić.

I arija i zemja vonjali su na pramaliće i ja se tin zanila dok san bila s blagon na paši, i odednon usprednen kan da je vuk iz busije izletija na ovce, začuvši mog Ivana kako me dozva po imenu.

Bila san sritna ča je doša, a u niku i ni mi bilo pravo, u straju da nas kogod ne vidi. Jerbo bi brzo puka glas po selu i doša do ušiju moi, a to joške

nisan želila. I dokle se joške nisan bila ni snašla, reče mi:

— Mare, dosta je višje skrivanja, od danas ćemo igrat otvorene karte.

— Ča to znači? — upitan ga sva smušena jerbo se ništo takon nisan nadala. Sve prin vengo to.

— Ča znači?! — priupita i nastavi: — Znači da putujen. Čvrsto san odlučija.

— Gdi? U Nimačku? — izlanen začuđeno i prineraženo pod pritiskon zavijoreni misli koe su me u ti čas zapekle kano živi oganj.

— Baranko za edno lito, da ne buden najzadnji u selu.

Srce mi se stisklo a u grlu zagropilo, ostala san prez riči a un, kan da ni razabra da me tin ričiman ukopa, nastavi je govorit:

— Ti znaš da san dugo o ton razmišlja i ka san uvidija da višje niman ča čekat, odlučija san pa kud puklo da puklo. Edino, ža mi je radi matere jerbo znan da ću jon puno falit i da će se prikoviše brigat. A ni zarad tebe ni mi lašje.

Kako nisan smogla uvatit ni edne misli, tako mu nisan ni odgovarala, pa je i un zašutija i nasta tajac. Un kan da je očekiva od mene odgovor a ja ga ni pogledala nisan.

— Ti ni beside a ja samo ča nisan krenija u Nimačku — reče prikorno, i to me izazva da san mu odvratila:

— Pa neka jesi, ča se to mene tiče.

— Ali ja san, Mare, tako odlučija i najdaje za misec dan putujen, sve jeman u ruci, i posal me čeka u Štugart.

— A moj Ivane, odlučija i odlučija, ča ja tot mogu?!

— Samo ja san joške ništo odlučija — reče a glas mu kan svilena pređa.

— Samo ti odlučuj, svoj si gospodar — odgovorin.

— E, pa da znaš, odlučija san da se oženimo prin vengo krenen da ne ostaneš kan divojka, a i mater mi ne će samovat.

— Jesi li ti munjen, ča ti pada na pamet? — izlanen kan da me koprivon ošinija. — Joške niko i ne zna da smo se zagledali, i ča će moi reć?! Na brzinu se ženidu uni ča su se povajali po slami prin vrimena, i njon počeja trbuj rest. A kod mene ni ni edno ni drugo.

— Istina je ča govoriš, i joli tako, joli nikako.

— A ja govorin: joli počekat i promislit, joli nikako.

— Ali ja san sve lipo unaprid pridvidija, i doša san ti reć da ću svečera navratit tvoiman, sve in po jusku prikazat i siguran san da neće bit protimbe.

— Ivane, ti si, svetoga mi Ivana, skroz munjen.

— Ne brini! Vidit ćeš da će bit sve u redu. Dovest ću i mater.

Bila san sva izvan sebe. Tle mi se micalo pod nogan. Zateturala san i odednon se našla u njigovon naručju koemu se nisan mogla otet. Bila san u stanju nikakvi snovi, kan da mi je glava oplitena vincen cvića i trnja uedno.

Doma san stigla kan prez duše, kan da san došla s drugoga svita. Posal kin san se bavila u štali jokolo blaga želila san da ča duje potraje. Želila san da se umorin, da ositin sebe, krijuć se pri materon koa bi mogla zamitit mou smušenost. Prvi pojubac muškarca na moin usniman me je peka, palija i vironišta ne moge izbić. Progonile su me koekake misli i ka zmije me ujidale a u dnu duše san se nadala da ipak Ivan ne će doć kako je reka. A pri pomisli ako bi doša, sva bi se stresla kan da me groznica trese, i nikako da se saberen ča ću činit, ča ću reć, kako ću se držat.

Ka san završila posal i došla na ognjište da materi pomognen pri sprimanju večere, a za stolon sidili ćaća i oba brata, jemala san osićaj da me gledadu ispod oka i da čitadu moe misli. I tik ča je ćaća izmolija molitvu pri blagovanja, zalaja je pas prid kućom a meni oednon noge kan da su se polomile i kan da me nestaje. Čini mi se, brat mlaji da je reka: niko dolazi, a ja san znala ki gre i ča gre. I dok je brat poša k vratiman, ja san se izvukla kroz mala vrata (tako smo ji zvali) u dvorišće. Ostala san tren za vratiman i čula ćaću kako govori: »Koe dobro, kuma Jele, nosi tebe i tvog Ivana k nami?« Svit mi se naopako okrenija i ne znan kako san ostala na nogan, jedva se mičuć prišla do dvorišnog zida o ki san se oslonila i ne znajuć ni ku ću ni ča ću. Tu večer mi je i rojena kuća, i selo, i vrj Mosora, i nebo sa zvizdan izgledalo drugovačije, kan da sanjan, kan da ja nisan ja i kan da se to vrime strovalilo niz klisure Mosora, upalo u jamu bezdanku pa stalo.

A unda me predne glas matere koa me dozivala. Nisan jemala snage da se odazoven i tik ka me zazvala drugi put, odazvala san se a da svog glasa ni čula nisan. Ali san zato razabrala da je materin glas umiljat, topal ki mi je da znat da je sve dobro završilo. I to saznanje mi vratilo snagu. Sačekala me pri vratin i ništo mi je na brzinu rekla, čula jesan ali razumila nisan, i uvela u kuću a ja san se osićala kan da me vodi prid stroj za strijanje.

I zaručje i vinčanje, sve se obavilo za dvadesetak dan a nikoliko dan poslin Ivan je otputova. Ni mi bilo lako. Tik san došla u tu kuću i ostala »bila udovica«. Svekrva mi je bila dobra i trudila se da se osićan kan da san u rojenoj kući. Radile smo, kopale vrtače i ponikve, pazile i timarile blago, nabirala san danomice breme drva i kupila šušanj za pod životinju. Radila san i višje vengo san mogla kako me mater savitovala. A unda su počela stizat i pisma od Ivana. Lipa pisma koe san znala čitat i po desetak puti. A već u drugon pismu mogla san mu javit da mu nosin dite pod srcen. A unda je stiga i prvi novac koi je donija veliko veseje, ne toliko ka novac, koliko ča je od mog Ivana. A ka je doša za Božić i donija tri velika kovčega nabita svakon manon Božjon, ti mi je Božić bija najradosniji u životu. Ni u ditinstvu nije mi bija taki.

Tik ča je otputova nazad, a da moguće nije joške ni stiga u Štugart, uvatili su me porođajni bolovi i dosta brzo rodila san sina da se i žena ki me obabila začudila ka prvorokinji. Tribalo je odma pisat Ivanu a moj mlaji brat je reka da se vaki događaj javja brzojavon a ne pismon, pa je un iša u varoš na poštu i posla brzojav Ivanu. Već sutra doša brzojav od njiga u kon je sinu nadija ime Mate, po pokojnon ocu.

Svako pismo koe je pristizalo od Ivana morala san čitat i svekrvi. I tako čitajuć pismo kce san primila baš na dan svetoga Antona, zastanen u čitanju a svekrva me odma zabrinuto pogleda i sva usprednuta zapita kan da se Ivanu čakod dogodilo. A Ivan je pisa kako je naumija mene i sina povest sobon ka dojde na godišnji odmor jerbo da ne moge nikako prez nas.

Kako je naumija tako je i učinija. Meni je bilo i drago, a i mučno, a svekrvi teško da težje ni moglo bit. Prišla je k moiman da ni sama u kući, i ka jon je Ivan sve obrazložija, smirila se, baren na oko se smirila. Godina, uvr glave dvi, brzo će minut kan da udreš dlanon o dlan, govorija je Ivan.

Sprimanje je bilo mučno i s puno suz kan da se pokojnika sprima na mizu a te suze su se razlile ka smo krenuli na put, baš ka potok.

Štugart, ajme meni, ki i Babilon. Čin san stupila nogon na to tle, pokajala san se ka i od svi grijov, zaplakala ča san ujopće došla i rekla sama sobon: gdi je moe Zabrđe?!

Ni se joške bija navršija deseti misec kako smo došli a ja san rodila dvojke: Jelu i Antu kim se Mate obeselija višje vengo daru ča mu ga je donija sveti Nikola ki je puno bogatiji u Nimaškoj vengo sveta Luce u Zabrđu. I radi dice tri godine nismo odlazili doma svojiman. A namisto dva, najvišje tri lita, u Nimaškoj smo ostali puni osan da san i ja bila počela divanit po nimaški. I lipo

smo ušćedili marak našin trudon, i lipo nan je bilo s dicon i uz dicu ali nas je vavik morila mora za našon domajon Rvajskon, za našin Zabrđen, pa neka je i Mosoru i Bogu za leđiman.

Četvrte godine kako san ostavila svoe doputovali smo na praznike. Bilo je suz radosnic, sritni i mi i moi, i dica, a svekrva je vavik ponavljala da će jon srce puknit od veseja ča vidi toliku unučad. Mejutim, Mate je pokaziva nezadovojstvo, slabo je jija i slabo spava i stalno kroz plač molija da gremo ča iz Zabrđa. Bila san se zabrinula sve dok mi ni reka zašto: nima letrike, nima televizije, nima vode, nima zahoda i nuždu mora činit u dvorišću, nima lipe posteje, nima tanjura, nima ovoga, nima unoga ča je jema u Štugart. I ništa ga ni zanimalo a smetalo mu je i babino milovanje.

Slidiće godine Matinon nezadovojstvu pridružili se i Jela i Ante koe je bilo joške s pritnjon da višje nikad ne će doć u Zabrđe.

Dica su u Štugartu polazila nimašku školu, a naša dopunska bila je kan da i ni bila, pa mi je govorija moj Ivan da će nan dica postat Švabe, zato da bi tribalo dignit sidro i zaidrit doma. Čin pri. A i ja san edva želila jerbo vodit kuću, ogajat i brigat se za dicu i uz to čistit i prat tuje skale i ulaze, uvečer ribat odnike u staračkon domu ni bilo lako. Ali tili smo ča višje zaradit da se nismo zaludu patili tolike godine.

Poslin ništo višje od osan godin napušćali smo Nimašku, vrnili se u svou domaju, ali ne u Zabrđe, vengo kod Ivanova rojaka u Kaštila i tamo se počeli sprimat za novi život. Dicu san upisala u školu, svo troje, na vironauk isto, a uni su brzo stikli prijateje i brzo se navikli novon načinu života, srasli kan da su tu vavik živili.

Odma smo kupili zemjište, pa grajevni materijal, i kroz velike muke za godinu dan smo jemali svou lipu kuću kojoj smo se obveselili i Ivan i ja, a dica pogotovo. Ali nan to veseje domalo bi pomućeno. Umre mi svekrva koa smrt je mog Ivana baš dotukla. Sad ka se okućija i mislija dovest mater k nan u Kaštila da svou starost juski proživi i da jon se sinovski oduži, morala je umrit.

Kuća nan je bila lipa i sve u kući isto tako, pa su dica često znala ponovit da nan je ka i u Nimaškoj. Ali smo ostali prez novac. Sve je potrošeno a Ivan prez posla, pa se je udužija kod rojaka da bismo mogli nikako živit. I unda ednega dana, unako odrišito kako to un zna i umi, reče mi da je odlučija jopet u Nimašku za samo ednu godinu, da zaradi za prvu pomoć. Ni mi bilo po voji a nisan se puno ni suprostavljala. Teško mi bi i edno i drugo ali od dva zla tribalo je birat manje. Živit se mora. I otputova je i brzo nan pisa, i u pismu ponovija: ni dana višje od godine i da će radit prikovremeno kako bi višje zaradija kroz tu godinu.

Unda su počela stizat pisma u koiman se tuži kako mu je teško prez mene i dice, kako je prezvoljan, prez veseja, i kako je sve bilo drugovačije dok smo bili s njin. Ja san ga tišila, pisala mu duga pisma kako će sve to brzo proć i kako ga ćekamo s velikin vesejen.

Ali unda oednom dobijen pismo koe me prenerazilo i do dna srca rastužilo. Pisa je da bi bilo najboje da se spakujen i s dicon dojden k njimu i Nimašku. Bila san izbezumjena jerbo san svaćala da je to ujopće nemoguće, u prvon redu radi dice i njiove škole. Otpisala san mu isti čas i u pismu nanizala sve razloge radi koi je ti njigov naum munjen, nemoguć, presmislen, da bi to bilo ubojstvo dice. A un, čin je primija to pismo, nazva me telefonon. Dok sam čekala vezu na pošti, tresla san se od navrili misli kan da me zmije ugrizaju, cilo liglo. Znala san, Ivan je tvrdoglav i ča naumi, nima suprostavjanja. I nisan se prevarila. Ni to bija telefonski razgovor žene s mužen u tujini, to je bilo karanje i oštro natizanje, ali un je osta pri svomen. Vrnivši se doma, bila san i tužna, i slomjena, skroz nezadovojna, bisna da bi bila ugrizala ka i bisni pas. I unda san zaridala kan da me na komadiće siku. Utišit se nisan mogla jerbo nisan nikako mogla svatit svoga muža, pa ako ne radi mene a uno radi dice. Mate je već u četvrton a Jele i Ante u trećen razredu i radi će i kako dica nastavit školovanje?

Ka san se smirila, jopet san mu napisala pismo, potanko mu obrazložila i tila mu dokazat kako mu naum ni pametan, da je to zločin spran dice, i molila ga da se urazumi i da svati, ako ne mene a uno dicu.

Ni minulo osan dni a un me jopet nazva telefonon i naprosto mi naredija da se pakujen i da s dicon krenen u Nimašku. I jopet moe suze i zapomaganje, i dokazivanje, sve je bilo uzaludno.

Utučena i oneraspoložena jedva san došla doma, i dica me stala priupićivat ča mi je a ja udri u plač. Uni jokolo mene plaču s menon, jube me, hoće me tišit, a unda san in rekla; a uni u edan glas da neće u Nimašku, da neće u Nimašku. I uni, mimo mene, napišedu ocu pismo da uni ne će u Nimašku. Mejutin, Ivan je svatija kan da san ja dicu nagovorila da mu pišedu i napa mene pogrdnin ričiman, i to me njigovo pismo zabrinulo da san počela gubit mir i spokoj, i svaku voju za posal pa i za dicu koa su oednom postala ka ozbiljni judi i trudili se da mi pomagaju u poslu zaokupjajuć me svojon jubavi. Ka mi je posla novac za put, išla san do njegova rojaka Šimuna, starijeg i razumnog čovika, i njimu se izjadala a un me tišija i reka da će un pisat Ivanu jerbo da čini veliku glupost. I pisa mu je a i to je pismo palo na moja pleća. Odvratija je da san Šimuna ja nagovorila da mu tako piše. I jako ja ne ću doć, un će doć po dicu.

I poslin tega, ča san mogla vengo se sprimat za put. Najtežje mi bi dicu ispisat iz škole. Ijako san zamolila razrednika da mi dica ni njiovi drugovi ne saznadu da san ji ispisala dok joške budu nikoliko dan poađali školu, sveedno su saznali istog dana. Niki se nastavnik neoteć izda, i svo troje nji došlo je doma zapijani, plačuć i ridajuć da mi se srce paralo od boli; ponavjajuć da će uni radije u Zabrđe vengo u Nimašku. U Nimašku nikako i nikako, u Zabrđe radije pa neka ni ni vode, ni letrike, ni televizije, ni škole.

Sutradan nisu tili poć u školu. Oči jin natečene od suz i plača. Nit su jili, nit su pili, nit su mogli spavat.

Ka san sve spakovala i sve sredila za putovanje, išla san pridvečer na poštu, nazvala muža i rekla mu da putujen u subotu kako bi nas sačeka. A ja san joške gajila nadu da bi mi moga reć da ne dolazimo, ali o ton ni beside, ni un ni ja.

A ka san se vrnila, nisan dicu zatekla doma. Dozivala san ji, iskala ujokolo, pitala suside, ali sve uzalud. Izbezumila san se, dolazilo mi je da poludin, i sela na prag kuće, kan da san se okamenila. Nisan znala za sebe. I u ednon času začujen kako me niko zazva. Bija je to Šimun ki mi je doša reć da su se dica skrila kod njiga i došla ga molit da ji povede u Zabrđe jerbo da uni neće u Nimašku. Bila san prez snage i voje ali san ga zamolila da ode na poštu i da nazove Ivana i da mu sve to reče i prikaže. Šimun me posluša a ja san ga ostala čekat na pragu, potpuno slomjena, višje mrtva vengo živa.

Kad se vrnija s pošte, znala san da je sve uzalud. Bija je i un očajan i vrtija zabrinuto glavon. Od svega ča mi je govorija upantila san da je reka: Ivan mu je oštro spustija slušalicu, nije tija ujopće govorit s njin o tome.

I otad san za muža nezafalna žena, za dicu san gora od maćje. A virujte mi, bila san i dobra žena, i dobra mater. Ostalo nek van reče dotur.

— Mare je i dobar pacijent na ovon našen neuropsihijatriskon odilu spliske bolnice... — završio je liječnik Marinu priču.

TUMAČ NEKIH MANJE POZNATIH RIJEČI: umitadu = muče, baranko = barem, kan = kao, protinbe = protivljenje, duje = dulje, nama = odmah, vrj—vr = vrh, na mizu = na odar, vengo = nego, tuje = tuđe, zapijani = zapihani, maćje = maćehe.

Stanislav SODAN

Liječili su mi dušu

Ja jednostavno nisam znao što mi se sprema u procesu zvanom život. Ubačen sam u tok, ne svojom krivnjom. I plutao sam. Dosta dugo. Tamo negdje u momačkim danima osjetih sebe. Naprosto: ja sam jedinka. Ja nisam oni. Hoću sebe. Tu je nastao problem. Moj se tok izlio iz njihova. Neprilagođen. Neshvatljiv. Čudak. Sve su to bili epiteti kojima sam krštavan. Netko je izustio: nenormalan! I tu je počelo...

Odjednom, obasut sam pažnjom. To mi je postalo sumnjivo.

Sve sam imao . . . Čak mi je postalo dosadno. Počeo sam se i sam gledati u ogledalo. Što sam to učinio da me svi paze?

Pobunio sam se! Tražio sam objašnjenje! I kad sam jednom slučajno razbio čašu, bilo je gotovo. Njima je sve bilo jasno. Zvuk ambulantnih kola, bijeli ogrtači i dubok san...

Šum klima-uređaja me je trgnuo. Probudio sam se. U glavi mi se vrtjelo. Pipnuo sam ruku koja me je boljela. Vidio sam da je to od uboda injekcijom.

— Gdje sam to? — pitao sam se. Pogledao sam oko sebe i spazio čovjeka zagledanog u daljinu.

— Prijatelju, što je ovo? Gdje smo to mi?

— Nije naše da o tom mislimo! Ima tko je za to plaćen. Naše je da se liječimo . . .

— Što liječimo!? — skočio sam. Izjurio sam na hodnik i s druge strane vrata pročitao: »Centar za mentalnu higijenu«.

— Tu smo, dakle — izustio sam, i odmah se počeo oblačiti. I dok sam navlačio hlače, osjetio sam da me nečije oči motre iza leđa.

— Mladiću, kamo? — upitao me je »na sve spremni« bolničar.

— Vidim, nikuda! — rekao sam i vratio se u krevet.

Počeo sam kovati plan bijega. Ali kamo pobjeći? Pa i moji s njima surađuju. Treba dobro razmisliti . . .

Poslije podne pozvan sam na razgovor. Sijedi čovjek ispalih podočnjaka počeo je s propitkivanjem.

— Jeste li danas bolje?

— Molim od čega? Što mi je bilo? Zašto sam ja uopće tu? — počeo sam žučljivo.

— No pustimo to! Jeste li gledali utakmicu?

... i tako, kojekakva pitanja su pljuštala. Imao sam dojam da me taj tip doživljava kao prvoškolca. Odbijao je bilo kakav ozbiljan razgovor. Odlučio sam da mu napišem pismo, da kažem kako je riječ o zabuni i da meni tu nije mjesto. Ispovijedio sam mu se i iskazao sve svoje osjećaje. Rekao sam da je jedini problem u tome što sam od okoline neshvaćen. Kad je pročitao pismo, obećao je da će sve srediti i da se ništa ne brinem. Pomislio sam da sam shvaćen i bezbrižno sam legao u krvet. Očekivao sam da me puste. Iza sna me je probudio glas bolničarke koja je na stolić do kreveta stavila nekoliko kutijica.

— Ovo su vam lijekovi! Ovo pijte tri puta dnevno poslije jela, ove...

— Što??? — lupio sam rukom po lijekovima i izjurio na hodnik.

Ubrzo sam bio svladan. Daljeg se ne sjećam. Glava me počela užasno boljeti. Morao sam pristati...

Lijekove sam pio redovito. Poslije toga teško hodao i dobijao proljev. Ali izbora nije bilo. Moralo se . . .

Za mjesec dana bio sam prilagođen, stručno rečeno: adaptiran. U bolničkim kuloarima saznao sam da sam proglašen neopasnim, što mi je trebao biti kompliment. Oslobođen sam čak i centrale! To je naš interni izraz za elektrošok. Prijatelji su mi redovito donosili sve vrste južnog voća. Nije bilo ni tako loše.

Zatražio sam olovku i papir i počeo se baviti literaturom. Uređivao sam list Bloka B. Pisao sam ljubavnu poeziju. Liječnici, moji prvi recenzenti, pohvalno su se izražavali o kvaliteti stihova. Uhvatio sam vezu čak i za jedan gradski list. Tamo sam stalno objavljivao pjesme. Sve je teklo idealno...

Ali jednom učinio sam neoprostivu pogrešku. Napisao sam pjesmu o svom životu. Moji prvi recenzenti bili su uznemireni. Nastala je uzbuna. List Bloka B je zabranjen.

Odveden sam u centralu...

Čitateljima je pjesma bila lijepa.

Marko BABIĆ

Dvije crne obljetnice Bosanske Posavine

1982. godine bile su dvije tužne obljetnice Bosanske Posavine, crne obljetnice dviju katastrofalnih poplava, 1852. i 1932. godine.

Godine 1852. Bosanska Posavina bila je poplavljena duže od šest mjeseci.[1] Ta se poplava, međutim, već poodavno zaboravila, ali katastrofalna poplava 1932. godine usjekla se duboko u sjećanje brojnim žiteljima toga dijela Posavlja. Svi koji su je doživjeli živo se sjećaju tog tužnog događaja. Plavljena su posavska sela u ovom stoljeću i prije i poslije 1932. godine. Spomenimo samo neke od tih poplava: 1926. i 1931. godine, zatim »crna godina« 1937. s tri poplave (proljetna, jesenja i božićna). U travnju te godine nabujale vode Save prodrle su nasip na Vučilovcu. Posebno su stradala sela: Vučilovac, Kopanice i Vidovice. 2. svibnja vjernici su došli čamcima na misu u Vidovicama i zbog te je poplave bio odgođen Euharistijski kongres najavljen za 15. lipnja u Vidovicama. Kongres je održan tek 15. lipnja 1938. godine.[2]

Visok vodostaj Save i prosinačke kiše nagovijestile su novu poplavu. Pučanstvo je 17. i 18. prosinca užurbano dizalo hranu i »sirotinju« na kućne tavane a zatim je 19. prosinca »puklo«, ovoga puta malo nizvodnije od Vučilovca: prodrla Sava na Krepšiću i opet su stradala priobalna sela: Krepšić, Vučilovac, Kopanice, Vidovice . . . Pred nekim kućama u Vučilovcu bilo je »pravo more«, voda duboka 4—5 metara. U župskoj crkvi u Vidovicama nije se održala tradicionalna božićna ponoćka a na Stjepanje vidovački sokaci zaledili, led ojačao, čamce zamrznuo. Kažu da je najlakše bilo ići u vunenim čarapama; tako su brojni vjernici po ledu došli u crkvu sv. Vida. Bio je to ipak tužan Božić Bosanske Posavine... Bila su ta vodoplavna sela poplavljena i 1938, 1939, 1940. godine kada je 21. studenoga pukao nasip na Domaljevcu a već dva dana nakon toga Posavina je ponovo bila more iz kojega su virili krovovi zgrada i drveće. O toj poplavi kroničar je zabilježio: »Na sve strane vide se kuće s provaljenim zidovima, porušene gospodarske zgrade i tarabe, dok snopovi kukuruzovine, slame i sijena i muljavog granja kao aveti tužno plivaju.«[3] Srušilo se tada samo u Donjoj Mahali 288 kuća a teško je oštećeno 511. Drugim riječima: stradalo je cijelo selo.[4]

Iako je poplava bilo i prije i poslije 1932. godine, ipak je 1932. zabilježena crnim slovima u povijesti Bosanske Posavine. Bila je to najveća poplava koja se pamti. Došla je u proljeće, uništila je sve jesenje usjeve i dovela u pitanje urod. Umjesto da se njive oru i zasiju, pučanstvo je moralo ostavljati svoja ognjišta ili danima čekati na tavanima da se voda povuče u korito Save. Poplava je najprije zahvatila Krepšić, Vučilovac, Kopanice, Vidovice i Jenjić a samo nekoliko dana kasnije, 15. travnja, Sava je prodrla nasip na Snogama kod Grebnica pa su za nekoliko sati bila pod vodom sela: Tišina, Odmut, Grebnice, Bazik, Domaljevac, Oštra Luka, Bok, Tolisa, Matići, Donja Mahala, Kostrč, Ugljara, Orašje... Pred Franjevačkim samostanom i crkvom u Tolisi voda se u visini do 90 cm zadržala tri tjedna premda je to povišeno zemljište pa nitko nije očekivao da će i ono biti poplavljeno. Kroničar je zabilježio: »Mi braća sve u dobroj nadi, da nitko živ ne pamti, da je samostansko dvorište kao najviše ikada bilo poplavljeno, premda silno iznenađeni tim nenadanim vodenim prodorom, tješili smo se, ipak neće ovamo prema samostanu radi povišenog položaja.«[5] Međutim, voda je poplavila i samostan i crkvu (narasla je do 40 cm) tako da dvije nedjelje u crkvi, niti igdje u tolišKoj župi, nije bilo pučke mise.[6] Činjenica da je poplavljen i samostan u Tolisi očito govori o razmjerima te katastrofalne poplave. Voda je počela jenjavati oko 7. svibnja.

Poplava je pogasila sve vatre u Vidovicama, izuzevši dvije kuće, župsku i kuću jednoga od Doknjaša, koje su bile toliko podignute da ih voda nije zahvatila. Bolesnici su smješteni u župsku kuću, zdravi su zauzeli tavane svojih kuća do evakuacije stanovništva, a oni čije su kuće bile u opasnosti od rušenja, nastanili su se u crkvi. Vidovice su ostale četiri dana odsječene od svijeta. Tek kad su ljudi zaustavili jedan brod na Savi i kada je kotarski predstojnik iz Brčkoga došao u župski ured u Vidovicama te izvidio teško stanje pučanstva, poslana je hrana, šlepovi i pontoni radi spasavanja žiteljstva i stoke. Stoka je plivala do crkvenog praga a odatle je evakuirana pontonima i šlepovima.[7] Visina vodostaja zabilježena je na drveću, ali jedina trajna oznaka sačuvana je na spomen-ploči na župskoj crkvi koja je postavljena 1935. godine s oznakom najvišeg vodostaja na zidu crkve.

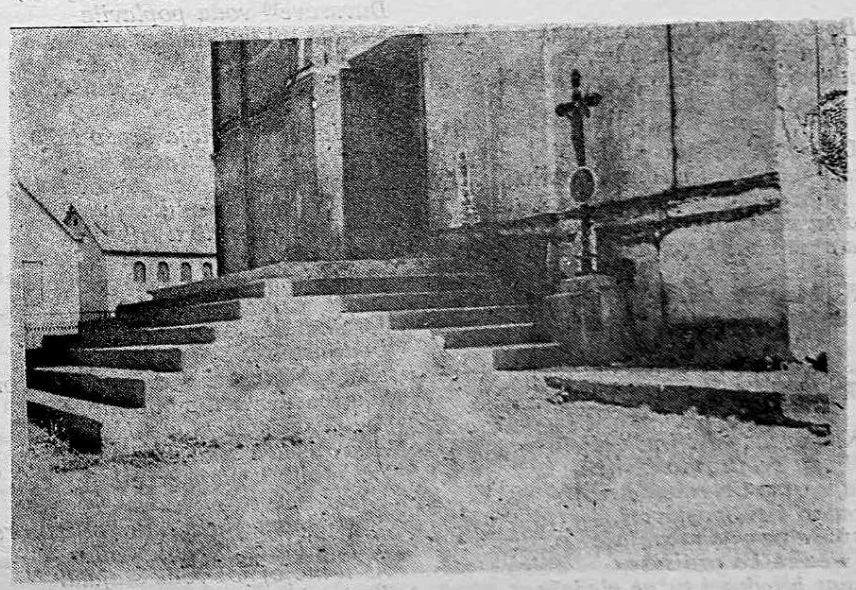

Župska crkva u Vidovicama — desno se nazire spomen-ploča

O katastrofalnoj poplavi iz 1932. godine spjevane su pjesme, kako to kaže narod toga kraja. Jednu takvu pjesmu spjevao je i Šimo Kosić, težak iz posavskog sela Boka, rođen 14. prosinca 1896. godine. Budući da ta pjesma ocrtava teške dane poplave a vjerojatno nije nigdje objavljena, vrijedno ju je u povodu pedesete obljetnice jedne od najtežih poplava u prošlosti Bosanske Posavine prezentirati čitateljstvu »Marulića«.[8]

U tisuću devetoj stotini
I trideset i drugoj godini
To je bilo mjeseca aprila
Kad je Bosnu voda poplavila
Ispod Save nekoliko sela
I puno nam štete nanijela.
Voda hladna bi duboka jako,
Tu je bilo živjet naopako.
Teško onom tko neima čamca!
Soba hladna, a dječica gladna.
Mili Bože, jada velikoga,
Ali, hvala Bogu i državi,
Pa nas tužne i jadne izbavi.

Kad na crkvam zazvoniše zvona,
Eto nama iz Brčkog pontona.
Tud se bavi i narod i marva,
Samo živa da ostane glava.

Do Orašja došli u pontona,
U Orašju prišli smo u lađe,
Da nas voze do Brčkoga grada.
Srce puno velikoga jada!

U Orašju mi smo prinoćili,
Tu smo odmah bijeli kruh dobili.
Kad ujutro, opet po kruh viču!
Kada su nam tu kruh izdilili,
Onda s nama u Brčki krenuli.

Kad se Brčkom približali bliže,
Glas od lađe Savom se razliže.
Kad su lađu lijepo štelovali,
Onda su nam zapovijedi dali:
Svatko svoje da iznosi stvari.

Kad iz lađe svi izašli cijeli,
I prtljagu svoju smo iznijeli,
Braća, sestre Crvenoga križa,
Svi redari i svi poglavari,
I gospoda tu mloga stajaše
I od srca teško uzdisaše,
Kad nas bijedne i tužne gledaše.
Da je srce od kamena bilo,
Opet oko suzu bi pustilo!

Ispod Save ponesošmo stvari
Te pođosmo do male pijace.
Tu u školi mi smo s' nastanili,
Kod crvenog križa se hranili,
A da ništa nismo radili.
Al' ni drugi seljaci ne rade,
Imadosmo svi na srcu jade.
Iako ih nije voda poplavila,
Al' jest zemlju kiša primnožila

Al' sad jošte da vam pričam novo,
To je bilo licem na Spasovo.
Ja ustadoh prije rane zore,
Da obiđem poplavljene dvore,
Pa se krenuh iz Brčkoga grada.
Srce puno velikoga jada!
Od misli me glava zabolila:
Možda mi se kuća oborila?
Kiša pada, studen vjetar bije,
A ja putem grozne suze lijem.
Mili Bože, što ću radit sada,
Pomrt će mi dječica od glada.
Sad sam crne doživio dane,
Jer u kući nemam svoje hrane.
Pljeve nemam da kuću opremam,[9]
A pomoći niotkuda nije.

U kući mi blato do koljena,
Duvarove[10] *voda poplavila*
I trista mi načinila zala.
Po selu se svud ošteta piše,
Moju kuću ništ' ne ocijeniše.

Jao meni, moja braćo mila,
Na istok mi kuća posrnila!
Iz drugih se mjesta pomoć šalje,
Ali eto žalosti i muke,
Sirotinji ne dođe u ruke.[11]
Mili Bože, što se s raje radi,
Umal nismo pomrli od gladi.

Jer smo bili na prehrani mnogi,
Dodijasmo brčanskoj gospodi.
Kad sam došo s dječicom u »dvore«,
Oko kuće svugdje bilo more.
Avlija je samo bila suha,
A kroz kuću studen vjetar vije,
Teška mis'o moje srce bije.

Nemam pluga da zemljicu orem.
Sva su braća njive uzorala,
Al' u mojoj još voda stajala.
Kad prid Antu na nedilju dana
Bi i moja njiva uzorana.
Crnica je zemlja u Jelasa,
i tamo bi moglo rodit nešto klasa,[12]
Al' i to je crv pojeo pola,
Mogu imat jedno dvoja kola.
Što ću jadan s tako malo hrane?
Rđave su za me godinice,
Jer ja imam četvero dječice!

U drugih će ljudi biti hrane,
Jer imaju zemlje naorane.
Još sada je hrana za me skupa,

To se meni sve o glavu lupa.
Ali hvala Bogu na milosti,
Ja ga molim da mi grijehe prosti.

Proć' će puno godina i dana,
I nećemo zaboravit jada
Od velikog vodenog poplava,
Kada nas je Sava poplavila,
Sirotinju našu porušila,
Mnoga drva ispred kuće ošla,
Istesane japije[13] *je bilo.*
Silna voda, hiroviti vali
Sve tarabe naše rasklimali
I odnijeli ne znamo ni kuda,
Srce naše tužno od svakuda!

Eto, braćo, to je tako bilo,
I sad mi je pristravljeno tilo.
Kog ne tope mutne vode hladne,
Taj ne znade ni za kakve jade.[14]

BILJEŠKE

1. »1852. potop savski trajao je preko šest mjesecih. Njegdi u jesen je potopila, i istom o Spasovu krenula opadati.« Fra Bono Nedić: *Kratka povjest župe, crkve i samostana toliškog*, Pečuh 1883, str. 22.
2. »Kongres u Vidovcima odgođen«, *Katolički Tjednik*, br. 22/1937, str. 5.
3. Kronika, I, Arhiv Franjevačkog samostana u Tolisi, str. 226.
4. Ibid., str. 224-227.
5. Ibid., str. 155.
6. Ibid.
7. Prema kazivanjima preč. gosp. Jure Zirduma koji je tu poplavu proživio kao župnik u Vidovicama.
8. Rukopis pjesme pronašao sam u Arhivu franjevačkog samostana u Tolisi. Pripremajući rukopis za objavljivanje načinio sam neke manje korekcije na nekoliko mjesta.
9. Pljevu je sirotinja miješala s ilovačom (glinom) radi uređivanja zidova bilo s unutarnje, bilo s vanjske strane. Kada se tako oblijepleni zidovi osuše, pristupilo se krečenju.
10. Duvar: zid.
11. 12. svibnja 1932. godine, na koroni šamačke dekanije, osnovan je Odbor za pomoć poplavljenom pučanstvu. Odbor je uputio pismeni apel brojnim novinama i časopisima, kulturnim ustanovama i viđenijim pojedincima. Na taj način prikupljeno je nešto preko 23.000 dinara. Ta je svota bila raždijeljena poplavljenim župama proporcionalno veličini župe i šteti. Župa Vidovice dobila je od te svote 3850 dinara. I župa Oštra Luka-Bok dobila je određenu sumu, što je svakako bilo premalo za toliko potrebnih. Pjesnik aludira, vjerojatno s pravom, da dio pomoći koja je bila namijenjena siromašnima nije došla u njihove ruke.
12. Kukuruza.
13. Japija: građa.
14. Svaki visoki vodostaj Save istodobno je i opasnost od poplave. Posebno su osjetljive točke na Domaljevcu i Vučilovcu. Izgradnjom današnjih nasipa stanovništvo Bosanskog Posavlja uspjelo je ukrotiti savske vode. Potrebno je naglasiti da Sava nije poplavila posavska naselja poslije 1945. godine. Povremene poplave Tolise, Tinje i Briježnice manjeg su značenja ali se poduzimaju mjere da se i te poplave ukrote.

Dubravka PETEK

Tunel

Trčeći stigoh do prozora, razbih okno oblijepljeno plavim papirom, skočih i nađoh se iza zgrade. Hrpe smeća, oronule pozadine kuća i stijene zatvarale su krug. Nađoh prolaz, provukoh se. Ugledah neko dvorište. U dvorištu jedan čovjek prao je ribu.

Priđoh i raspitah se za put. Ne htjede mi ništa reći. Pokoleban mojom upornošću, pokretom glave pokaza mi uska vratašca. Zahvalih mu iskreno i zakoračih na prag poliven vodom i nekom kliskom, uljastom tekućinom. Vješto izbjegoh pad i uđoh u vežu. Jedno je stubište vodilo u stanove na katovima a drugo, također uspinjući se, prema izlazu na ulicu. Željela sam poći tim drugim stubištem i tako izbiti na ulicu, dospjeti na slobodan prostor, otvoren za najraznolikije kretanje.

Na polovici stubišta stajahu tri žene. Svojim tijelima zaklanjale su mi pogled na otvor prema ulici i spriječile prolaz do vrata kojima bijaše usmjereno sve moje traganje i svi napori. Čim sam pomislila zamoliti ih da se maknu, ne uspjevši još riječima izraziti svoju molbu, one su već prijeteći, krvoločno, dizale u rukama noževe. Zapanjena, ne misleći, nagonski zakoračih prema sljedećoj stubi — i noževi se spustiše na me. Slabašnim svojim rukama uhvatih njihove šake i svinuh im zglobove. Tako obranih od noža osjetljiva životna mjesta ali krv je ipak potekla. Užasnuta, želeći bezuvjetno spasiti život tijela, potrčala sam prema vratima kroz koja sam i ušla i tako ponovno dospjeh u okruglo dvorište.

Perač ribe ravnodušno je promatrao moj neuspjeh; on je znao da se upravo tako mora zbiti. Iza njega, na malo povišenom mjestu, stajao je sad namršten čovjek u žutom svilenom kaputu. Bio je to nadzornik a možda i sam vlasnik zgrade u koju sam maloprije zakoračila. Šuteći, ljutio se na perača ribe (koji je ujedno bio i vratar kuće s dvorišne strane) što me je uopće pustio u vežu i tako dozvolio da uznemirim tri stubišne službenice.

Pomislih da se trebam ispričati a onda uvidjeh da ti ljudi ne trebaju moju ispriku i, stideći se zbog svog maloprijašnjeg drskog pokušaja, potrčah prema stijenama koje su također ograničavale ovaj okrugli međuprostor.

Prodor kroz njih doveo bi me izravno na glavnu gradsku prometnicu. Vjerovala sam da u tom golemom, tvrdom masivu mora postojati neki prokopani prolaz ili bar prirodni otvor koji bi me pećinskim putem proveo do drugog kraja.

I bila sam u pravu: u jednoj osobito visokoj i čvrstoj stijeni otvarao se ozidani, umjereno osvijetljeni tunel koji sam prije bila previdjela: zbog svog položaja, premda vrlo prostran, bio je teško primjetan.

Ušla sam u tunel, začuđena njegovom širinom, čvrstoćom i osvjetljenošću. S jedne strane po zidu bijahu povješane goleme slike — portreti dostojanstvenih ljudi svečana izgleda. Hodala sam ujednačenim ritmom, promatrajući te ugledne divove. Trebala sam biti radosna ili bar smirena i ugodno ohrabrena svojim

otkrićem (koje je u nekim trenucima izgledalo kao da stoji tu samo za mene; možda je sve to doista i postojalo samo za mene i iščeznut će kad ja nestanem), no ja sam osjećala čudnu uznemirenost i sve jaču strepnju.

Podsvjesna slutnja nadolazećeg zla bila je istina. Tunel se postupno sužavao, sve dok ne postade tijesan poput cijevi podzemnog kanala. Trčala sam do unedogled, ali sve bijaše uzaludno: ostajala sam zarobljena između zidova mračnog tunela. Iza mene srušila se kamena gromada i prepriječila mi ionako nezamisliv povratak. Doticala sam dlanovima hladne, vlažne, grube, hrapave, kvrgave stijenke beskrajnog mračnog tunela.

Odjednom osjetih pod rukom nezazidani prostor, iz glavnog hodnika vodio je uski, ali malo svjetliji odvojak. Obuzeta nadom, koja je bila to veća što je veći bio prethodni strah, pošla sam prolazom koji mi se ukazao. Taj sporedni put ne bijaše dug: začas sam stigla do vrata koja su obilježavala njegov kraj i vjerojatno vodila na otvoren prostor.

Odškrinula sam vrata i zakoračila preko praga. Zastala sam, presretna zbog onog što sam ugledala: bijaše to kratka, uska uličica u sklopu istih takvih uličica pravog malog gradića. Uske, visoke, trošne kuće izgledale su napuštene, ali je možda u njima i živio netko — starci nemoćni da izađu. Nisam dospjela do prostrane, napučene velegradske prometnice koja mi se na početku činila kao jedini mogući i prihvatljivi cilj mog putovanja, no usprkos prividnom neuspjehu radost je moja bila velika.

Nisam stigla dulje uživati u pogledu na svoj gradić, a kamoli proći njegovim uličicama. Iza vrata iznenada je skočila žena vještičjeg lica, duge, raščupane kose. Pakosno i zlobno smijući se nasrnula je na me i probola me nožem. Očekivala me jer bijaše određena upravo za me. Temeljito je obavila svoj posao: izbola me nožem još nekoliko puta. Zadovoljna, zaplesala je pokraj mog izmučenog tijela. Ležala sam na podu sklopljenih očiju. Iznemogla, umorna, čekala sam i željela kraj. Znajući moju sudbinu vještica se ružno zacerekala i veselo poskakujući otišla.

Umirala sam beskrajno dugo, ali nisam mogla umrijeti. Izmučena i iscrpljena podigla sam se i teturavo krenula, potiho se nadajući da ću možda naći mjesto pogodno za počinak.

Neumoljivi splet ulica vodio me je prema jednom jedinom mogućem mjestu: otvoru tunela. Ponovno se nađoh u suženom tunelu — bio je to onaj isti sporedni hodnik iz kojeg sam bila nakratko izišla. Taj me je pripojak u blagom luku vraćao u glavni, golemi tunel.

Naizmjence trčim i teturam, gledajući kroz neprovidni mrak prema nedostižnoj i nedodirljivoj stijeni navaljenoj na kraju beskrajnog tunela.

Papi Ivanu Pavlu II. predani prijevodi na hrvatski djelâ sv. Tome Akvinskog

Kad su se potkraj 1981. godine pojavila dva oveća prijevoda Tominih djela na hrvatski jezik, to jest *Izabrano djelo* (izd. »Globus«, Zagreb) i *Stožeri kršćanske vjere* (izd. »Symposion«, Split), neki su naši crkveni uglednici u Rimu, koji pozorno prate zbivanja u domaćoj Crkvi, držali da bi o tom izdavačkom događaju trebalo obavijestiti i papu Ivana Pavla II. budući se radi o prvom snažnijem prodoru djela »zajedničkog naučitelja« Crkve u hrvatski znanstveni i kulturni život.

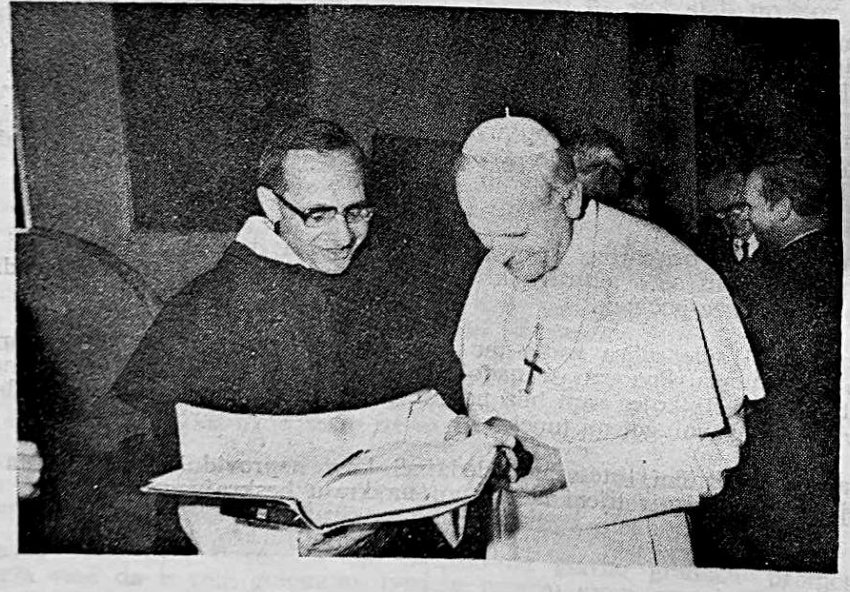

Clan našega Društva o. Tomo Vereš, dominikanac, koji je priredio i preveo *Izabrano djelo* boravio je u mjesecu studenom prošle godine u Rimu i tom je prigodom predao Svetom Ocu dvije spomenute knjige i drugo izdanje svoga u nas dobro poznatog djela *Filozofsko-teološki dijalog s Marxom*. Toga dana, 18. studenog, o. Vereš je koncelebrirao misu s Papom u njegovoj privatnoj kapeli a poslije mise uručio mu je knjige u privatnoj biblioteci. Papa je s posebnim zanimanjem razgledao starohrvatski prijevod Tomine posljednice »Hvali, Sione, Spasitelja« iz 1317/1323. godine koji se nalazi u tzv. Omišaljskom misalu (Vatic. Cod. Illyric. 4, f. 134) a čija se fotokopija donosi na str. 336 *Izabranog djela*.

S interesom je saslušao i autorovo kratko tumačenje glavnog sadržaja knjige *Filozofsko-teološki dijalog s Marxom* i *Stožeri kršćanske vjere* (koju je preveo o. Augustin Pavlović, dominikanac).

Potrebno je napomenuti da ova dva prijevoda Tominih djela već imaju stanovit odjek u znanstvenom i kulturnom životu Hrvatske. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, prvi put u njegovoj povijesti, održan je seminar o Tominoj filozofskoj misli a hrvatski kipar Emilan u vrtu svoje vile na otoku Ugljanu izradio je 4,5 metra visok (zajedno s postoljem) betonski kip sv. Tome Akvinskoga. Autor je bio inspiriran Tominom izvanrednom intelektualnom veličinom i njegovom velikom ljudskom skromnošću te je u kip uklesao ove riječi znamenitog teologa: »Ne mogu više. Sve što sam napisao čini mi se kao slama.« Nadamo se da će Tomino djelo imati odjeka i u životu naše Crkve, osobito u njezinim bogoslovnim školama.

Nevenka BAKOŠ

Žurba

Život nam juri poput brzog vlaka,
i svakoga dana žurimo sve više.
Godine nestaju ko kapi u moru
dok kraj nas prolaze snjegovi i kiše . . .

U vječitoj trci hvatamo vrijeme,
koje ko riba izmiče iz ruku.
Al' jednoga dana prestat će žurba.
Nastat će mir u beskrajnom muku.

Plodovi zreli te jurnjave naše
kao svjedoci uz nas će stati
a Vječni će Sudac tada prosudit
i pravu vrijednost toj žurbi dati.

Naš Waterloo u kritičnoj točki: u pitanju je autentičnost zajedništva

»Podanička svijest i hijerarhijski odnosi zapreka su ... demokratskom procesu. Dovesti svakog pojedinca u situaciju da oblikuje svoj društveni život znači istovremeno stvaranje pretpostavki za oblikovanje novog zajedništva i svijesti o tome.
Dosljedna borba za stvaranje takvih uvjeta indeks je revolucionarnosti komunističke avangarde.
Stvarno i puno prisvajanje čovjekove biti od čovjeka i za čovjeka podrazumijeva i kritičko-teorijski odnos prema organizaciji života i prema životu samome.«

Jovan Mirić, »RAD I POLITIKA«, Zagreb 1978, str. 150—151.

U svojim razmišljanjima o ovih nekoliko decenija poslije drugog svjetskog rata Grgo Gamulin (»Razmišljanja na Waterloou«, »Marulić« br. 5/1982), kao predstavnik generacije kojoj je taj period bio »čitava drama života«, pita se da li je ta generacija zakasnila na Waterloo ili je na razbojište prerano stigla. Kako sam u tim decenijima i sam bio prisutan (kažem »prisutan« jer »kruhoborstvo« mi nije omogućavalo da budem aktivniji), promatrao sam ih ponekad vlastitim očima pa su me autorove misli potakle da i sam pokušam izjasniti se o našem vremenu, o našoj bitki za autentičnu zajednicu.

Kako je za Napoleona bila presudna bitka kod Waterlooa, tako se sada kod nas vodi borba kojim će putem krenuti ovo naše društvo.

Osim »Razmišljanja na Waterloou« uzbudili su me i neki članci i odjeci u štampi koji su mi se pričinili simptomima stanovitih nastojanja da se nastala krizna situacija iskoristi protiv samoupravljanja, protiv digniteta i identiteta kako pojedinca tako i samih jugoslavenskih naroda i narodnosti. To su stanovite etatističke tendencije koje svode sve na relaciju: podanici — hijerarhija i kojima se nikako ne sviđa čovjekov »kritičko-teorijski odnos prema organizaciji života« a pogotovo ne prema državi.

1. »Imati ili biti«

»Tko se orijentira na 'imati' hoće imati uvijek više, nezasitan je, mora paziti na drugog ... mora izgraditi klasne suprotnosti i ograde da bi gradio svoju kuću i socijalni status ... Sasvim je drugačiji onaj orijentiran na 'biti': njemu nije zadano da mora posjedovati ono čemu se veseli i što ispunjava njegov život. On živi s drugima, a ne protiv drugih ... Drugi čovjek je prijatelj, osjeća isto, solidarizira se u riječi i djelu ...«

Rainer Funk, »RELIGIJSKOKRITIČKO I SOCIJALNOPSIHOLOŠKO ZASNIVANJE HUMANIZMA KOD ERICHA FROMMA«, »Kulturni radnik«, br. 2/1982.

»Jesmo li, dakle, zakasnili na Waterloo ili smo na razbojište prerano stigli?«

Koliko si građana postavlja takva pitanja? Koliko je građana svjesno da je politika i njihova stvar i da i oni žive u tom »polisu«, da su u pitanju stvari koje zadiru i u njihov život, da je to »res publica« — »javna stvar« od koje se ne može pobjeći? Koliko njih nema vremena da o tom razmišlja? Karijera, vikendica, nabava novog auta i koliko drugih takvih »konkretnih« zadataka i želja! Tko bi još razmišljao o nekakvom Waterloou, o svijetu, o zajedništvu! Ta ionako svatko se o sebi brine.

»Imati ili biti« — Hamletovsko pitanje. Ako imaš, onda i jesi. Ako imaš, onda te i poštuju. Biti nekakav subjekt povijesti? To su himere onih koji nemaju, neuspjelih.

U romanu Pavla Ugrinova »Carstvo zemaljsko« za vrijeme »beogradskog zemljotresa« šezdeset osme nalazi junak romana na svojim kolima prigodnu parolu: »Točak mercedesa — nije točak istorije.« Možda je to duhovito. Ali potres je ionako nešto nesvakidašnje. Kada se to smiri i primiri, živi se dalje po starom i uhodanom: komfor i komformizam. Preko komformizma najlakše se dolazi do komfora.

Osim komformizma provjereno je i načelo »do ut des« (»dam da daš«, učini ti meni i ja ću tebi). Naša nasušna, svakidašnja komercijalizacija — »commercium quotidianum«.

2. Vuk ili drug

»Za Freuda je ljubav prema drugom moguća samo na osnovu odricanja ljubavi spram samog sebe. Za Fromma jedna bez druge nije moguća ... Za Freuda u krajnjoj konzekvenciji vrijedi: Homo homini lupus. Za Fromma drugi čovjek nije opasnost i ograničenje, već mjesto ljubećeg odnošenja, i zbog toga ispunjenog života.«

Rainer Funk, navedeno djelo

Osim trgovačkih inspiracija i metoda vrlo je djelotvorna i druga: vučja. Često je vrlo korisno pokazati zube. Jasno, prema slabijem! Nisu li mudraci već davno rekli: Homo homini lupus (čovjek čovjeku vuk)?

Poznata je i često citirana Sartreova izreka: »L'enfer c'est les autres« (»Pakao — to su drugi«). I često se drugom aranžira pakao čak i bez koristoljublja. Uživa se u tuđem zlu. Pokazuje se što se može drugom prirediti.

Srećom, postoje i drugi stavovi. Jedan drugi Francuz, Roger Garaudy, napisao je u svojoj knjizi »Parole d'homme« (Čovjekova riječ) nešto suprotno Sartreu: »L'enfer c'est l'absence des autres. L'enfer c'est la fermeture à l'autre« (»Pakao je odsustvo drugih. Pakao je zatvorenost pred drugim«). I nešto slično: »L'humanité n'est pas une avanture solitaire. C'est une conquête de la communauté« (»Humanost nije usamljena avantura. To je osvajanje zajednice«).

Garaudy nije usamljen. I za Fromma pravo ljudsko obitavalište tek je u zajedništvu s drugima. Rimskom filozofu Seneki pripisuje se izreka: »Homo homini res sacra« (»Čovjek čovjeku svetinja«). Sličnih izreka i misli našlo bi se mnogo. Danas se često čuje kao postulat: Homo homini socius (čovjek čovjeku drug).

3. Socijalizam: homo homini socius

Smisao, srž i cilj socijalizma jest da čovjek čovjeku stvarno postane drug. I etimologija riječi »socijalizam« na to upućuje. Drugarstvo u svemu: od radnog mjesta do najviših političkih i državnih funkcija. S riječju »drugarstvo« korijenski je povezana i riječ »društvo«. Ne treba mnogo teoretiziranja da se odredi kako bi to ljudsko društvo trebalo izgledati. Sama riječ kaže: podruštvljavanje

Podruštvljavanje svih oblika zajedništva od ekonomije i kulture do politike. I država — dok još postoji — da bude djelo svih i uz znanje svih bez tajnih, bilo kadrovskih ili drugih, »džentlmenskih« sporazuma na račun trećih. »Res publica« — »javna stvar«. Javno dogovaranje i javno odlučivanje. Slažem se s Grgom Gamulinom kada se pita i ujedno odgovara: »Što je socijalizam u svojoj biti, ako nije upravo to: slobodni dogovor.«

4. Samoupravni socijalizam: dogovaranje i sporazumijevanje

U članku »Samoupravna demokratija i narod« (»Marksistička misao«, Beograd, br. 1/1982) Jovan Mirić (ovog autora često navodim jer je upravo on izraziti predstavnik suprotstavljenih tendencija: govori i o samoupravljanju, a zagovara i religiozni odnos prema državi o čemu će kasnije biti više rečeno) piše o sistemu društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumijevanja kao o bitnoj pretpostavci usaglašavanja različitih interesa i stavova. Bit i kriterij čovjekove slobode vidi »u suučestvovanju u oblikovanju zajednice, u svestranom čovjekovu odnosu, gdje će i sam moći da se iskaže u svom bogatstvu svoje ljudske autentičnosti«. To »bogatstvo ljudske autentičnosti« implicira i sukob interesa: »Kao što interes nije interes dok se ne sučeli s nekim drugim interesom tako ni mišljenje nije mišljenje dok se javno ne iskaže, dok se ne suoči s drugim mišljenjem.« Iz tog slijedi postulat: »Za oblikovanje javnosti neophodni su između ostalog *kritičnost* i *tolerantnost*.« Zajednicu i javnost čini svako »Ja«, ali »samo utoliko ukoliko djelom otvaram prostor su-oblikovanja drugima«. Presije na pojedince da se odreknu uloge subjekta prijete sa svih strana. »Te su moći goleme i sveprisutne na svim područjima čovjekova društvenog života. One ne razbijaju zajednicu samo kao mnogostrukost veza, već je razbijaju u njezinu nukleusu — u samom pojedincu.« Zato on kategorički zahtijeva: »Nijednog oblika demokracije bez javnosti ne može biti... Demokracija kao politički oblik implicira neprekidni 'rat ideja'... Niti se bez stalne borbe mišljenja dade razumjeti postojeće, a niti se mogu razumjeti i pospješiti njegove promjene. Tamo gdje je demokracija samo ukras, a ne zbivanje, gdje je parola, ne život, forma, a ne sadržaj — ona je tek puka okamenjena forma iza koje se može zbivati najveće političko nasilje i samovolja.«

Da bi se postiglo osiguranje od političkog nasilja i samovolje, osnovni je problem kako osigurati »protuvlast« (o čemu govori Grgo Gamulin pri kraju svojih razmišljanja). Lefebvreova postavka: »Postoji put i praksa koji se mogu suprotstaviti svemoći države, a to je samoupravljanje« lijepo zvuči. Ali tko će braniti samoupravljanje, tj. pravo na »društveni dogovor«? Grgo Gamulin upravo u tom vidi »pretpostavku i ulogu države«. Da li se može vjerovati da će »vlast« štititi svoju »protuvlast«, svog poricatelja? Ne bi li bilo bolje staviti to na dušu građana, apelirati na njihovo ljudsko dostojanstvo i zahtijevati od njih da brane svoja prava? Da, reći će se s pravom, što može pojedinac prema svemoći države? Ali drugog načina ne vidim (koliko god je ova mogućnost krhka).

5. Dijalektičko jedinstvo: i vlastiti identitet i zajednica

> »The problem that confronts us today, and which the nearest future is to solve, is how to be one's self and yet in oneness with others, to feel deeply with all human beings and still retain one's own characteristic qualities.«
> (»Problem s kojim se danas sučeljavamo i koji skora budućnost treba riješiti jest kako biti svoj a ipak u jedinstvu s drugima, osjećati duboko sa svim ljudskim bićima a ipak zadržati vlastite karakterističke osobine.«)
>
> *Emma Goldman*

Najizraženija i najsažetija karakteristika ljudskog progresa jest teza da se čovječanstvo razvijalo od zajednice (plemena, naroda), u kojoj je pojedinac bio utopljen, prema sve većoj afirmaciji osobne individualnosti. Kao cilj i socijalizma i komunizma postavlja se zahtjev: slobodni razvoj svakog pojedinca jest uvjet slobodnog razvoja svih. Bez slobode pojedinca nema ni slobode društva. Bez slobodnog društva nema ni slobodnog pojedinca. Kao što se društvo mora brinuti o mogućnostima autentične individualizacije pojedinca, tako i pojedinci moraju nastojati što više se socijalizirati. Između pojedinca i društva postoji dijalektički odnos. Stanovita napetost jest korisna. Ali opasno je kada nastane kratki spoj, kada prevlada samo jedan pol i potčini ili čak i uništi onaj drugi.

Erich Fromm upozorava na tu opasnost već u osnovnoj ćeliji društva, u odnosima između žene i muškarca. U svojoj knjizi »The art of loving« (»Umijeće ljubavi«) obrazlaže dva oblika ljubavi: zreli i nezreli. Primjer nezrele ljubavi jest mazohizam. Da bi pobjegao od nepodnosivog osjećaja osamljenosti, mazohist se podvrgava drugoj osobi koja bi ga vodila i čuvala. Tu čovjek gubi svoj integritet i osobnost slično kao narkoman. I sadizam je oblik neprirodne, negativne ljubavi. Ali dok je mazohist pasivan, sadist je aktivan: on gospodari, zavodi, iskorištava, ponizuje. Imaju i zajedničke značajke: sjedinjenje, ali uz gubitak nezavisnosti i integriteta. Suprotno tome zrela je ljubav tamo gdje se želi i nastoji biti jedno, ali se čuva cjelovitost i samostalnost osobe; događa se dakle paradoks: dvije osobe stapaju se u jednu, a ipak ostaju integralni individuumi.

I Rainer Funk, višegodišnji Frommov asistent, u citiranom članku »Religijskokritičko i socijalnopsihološko zasnivanje humanizma kod Ericha Fromma« govori o takvoj autentičnoj ljubavi gdje »čovjek nalazi sebe samog u drugome ne šteteći svom vlastitom integritetu i integritetu drugoga...«.

Sačuvati identitet i pojedinca i svakog naroda i narodnosti a u isto vrijeme biti aktivan i punopravan član zajednice — to i jest glavni i zajednički problem naše današnjice i današnje naše zajednice, federacije. I upravo je sada naša bitka kod Waterlooa u kritičnoj točki. Upravo sada vodi se presudna bitka o autentičnosti našeg zajedništva: da li ćemo ostati subjekti ili pokleknuti kao Napoleon kod Waterlooa i pokorno se pomiriti sa stanjem pasivnog, poslušnog objekta, internirca i bez sv. Jelene, internog emigranta.

6. Moloh apstrakcije i hipostaze — Moloh etatizma

Čini se da neki pod zajednicom ne mogu razumjeti ništa drugo nego državu koja »podleže svojim zakonitostima« i koja potčinjava svojim »zakonima« sve i svakoga. Njima je jedini ideal jaka država koja ne priznaje ni republike ni narode. Za ilustraciju poslužit ćemo se konkretnim primjerima.

Franc Setinc, predsjednik SSRN-a i član Predsjedništva CK SK Slovenije, u svom interviewu za »NIN« (br. 1660 od 24. X. 1982) boji se da je »zajedništvo za neke 'treći put' za rješavanje stvari bez prisustva republika i pokrajina...«, »da se u nekim sredinama još misli da je ravnopravnost federalnih jedinica nešto kao parola, nešto što skupo košta, a malo donosi«. Navodi također izjavu direktora izdavačkog poduzeća koji misli »da smo pogrešili, posle rata, što smo uveli republike«.

U sljedećem broju »NIN«-a dr. Radoslav Stojanović, profesor Pravnog fakulteta u Beogradu, izražava nezadovoljstvo. On konstatira: »U našem političkom životu učvršćen je stav da je federacija ono što se dogovore republike i pokrajine. Tu ideju izražava i polazni stav druga Šetinca...« Profesor smatra to »voluntarizmom« (ne razumijem što mu ta riječ u ovom kontekstu zapravo treba značiti) ako se »pod 'dogovorom' ne podrazumeva da je federacija sistem koji podleže svojim zakonitostima«. Dalje naglašava da je federacija država i stoga autarhično društvo a njeni konstitutivni elementi (vjerojatno se pod tim misle republike) to ne mogu biti. Prema profesorovu mišljenju postoje principi i oblici postojanja države izvan sporazumijevanja i dogovaranja »odozdo«. On izjavljuje: »Sva pitanja koja se utvrde kao deo sistema zakonitosti federativnog

uređenja države morala bi biti objektivizirana i kao takva ne bi mogla biti dovedena u pitanje u postupku dogovaranja.« Zato postavlja zahtjev: »Povezivanje društva na njegovom državnom stadijumu razvitka *mora se* (podvučeno u originalu — A. M.) vršiti i 'odozgo' uporedo s povezivanjem 'odozdo'.«

Posebno je potrebno svratiti pažnju na dvije riječi: »objektivizirana« i »odozgo«. »Objektiviziranost« često je samo drugi naziv za »hipostaziranje«, za pretvaranje apstraktnih pojmova u nešto konkretno, u nešto što oni ne bi trebali biti. U ovom slučaju to je pretvaranje »društva« (kao apstraktnog pojma) u objekt izvan konkretnog društva, izvan domašaja republika i građana, u objekt koji se postavlja iznad društva i potčinjava sve svojim zakonitostima. A što se sve krije u tom »odozgo«? Da li je to »odozgo« opunomoćeno »odozdo«? Da li je prirodno da postoji krov bez temelja i zidova? »Odozgo« nije u srednjem vijeku tražilo ovlaštenje »odozdo«. Isti je slučaj bio u fašizmu i staljinizmu, ali to su bolesni recidivi srednjovjekovnog despotizma.

Ne niječe se da nema objektivnih momenata. Ali određivanje što je stvarno objektivnost i kakav stav zauzeti prema njoj treba prepustiti javnosti ili njenim opunomoćenim predstavnicima, ako je stvarno republika (»res publica« — »javna stvar«) a ne bogomdana monarhija. U tom slučaju i ono »odozgo« ne može se shvatiti bez »odozdo«, bez narodne ovlasti.

7. *Nogometnim delirijem protiv sporazumijevanja i dogovaranja*

Dok se prof R. Stojanović koristi na svoj način riječju »voluntarizam«, prof. dr. Jovan Mirić pronalazač je drugih izraza: »kontraktualist«, »redukcionist«. Pežorativni prizvuk trebale bi imati i njegove sintagme: »Jugoslavija kao dogovorno-nagodbena tvorevina«, »Jugoslavija kao ugovorna političko-pravna tvorevina«, »mehanička tvorevina«. Sve svoje pjesničko nadahnuće i rječitost iskoristio je u članku »Zar spužvom preko ploče?« (»Danas«, br. 14 od 25. 5. 1982) kako bi osporio formulaciju da je federacija ono što se dogovore republike i pokrajine.

Političko-pravni ugovori za njega su redukcionizam. Za njega je »Jugoslavija nešto drugo i nešto sadržajnije negoli 'stvar dogovora republika i pokrajina'«. Postoje na svijetu i pjesnici. Ali postoje i pravnici, i političari, i ekonomisti, i mnoge druge korisne i potrebne profesije. I smiješno je jedne drugima suprotstavljati. Nije loše kada političar svoj posao radi u zanosu, u iskrenom i neglumljenom oduševljenju. Međutim, loše je ako se pritom ne služi i razumom i znanjem. Sjetimo se samo »političkih tvornica« i investicija bez solidne ekonomske analize.

Čujmo što je glavni adut našeg pjesnika-politologa. To mu je navijački delirij s nogometnih stadiona. On u »Danas« br. 17. od 15. VI 1982 (»Odjeci i mišljenja«) piše: »... kada naši momci istrče za koji dan na mundijalski 'megdan' da li će nam srce zaigrati zbog dogovora republika i pokrajina ili zbog nečega što u svojoj svijesti i srcima nosimo prije i poslije svakog dogovaranja?« Nogometno-politološki argument potpuno se izjalovio i obrukao. Doduše, u vrijeme takva pisanja autor nije mogao znati da će naša reprezentacija doživjeti fijasko. Ali već u vrijeme takva pisanja autor je sigurno znao kolike su se nezakonitosti pokrivale nogometno-navijačkim strastima. I upravo te nogometne afere najreljefniji su primjer kako su sumnjivi potezi i transakcije gdje se iskorištava nečiji trans (»pomračenje uma«, kako piše u Klaićevu »Rječniku stranih riječi«).

Slažem se s autorom da Jugoslavija može biti i više i sadržajnije nego što su dogovori republika i pokrajina, ali se ne slažem da se to više i sadržajnije suprotstavlja i da osporava dogovore republika i pokrajina.

8. *Nevjerovanje ni u radničku klasu ni u Partiju*

Ako prema citiranim autorima dogovaranje i sporazumijevanje naših naroda i narodnosti nije osnova federaciji, postavlja se pitanje tko je »subjekt«, tko je »oblikovatelj« naše zajednice.

J. Mirić u svojoj knjizi »Rad i politika« na mnogim mjestima deklamira o radu i radničkoj klasi, ali joj ipak osporava pravo na zadnju riječ u određivanju naše zajednice. U »Predgovoru« spomenutog djela piše da »temelj zajednice« i »logos politeie« jest »svijet rada«, tj. »ona nepresušna tvoračka moć po kojoj čovjek i društvo jesu. Politička se znanost, dakle, mora okrenuti svijetu rada da bi uopće dohvatila političke fenomene, a prije svega samog čovjeka koji je istovremeno i *agens* i *materijal* vlastitog rada, koji kao *homo politicus* egzistira *preko* ili *kroz homo fabera*. Njihova zbiljska razdvojenost indikator je i konzekvencija *otuđene moći rada* — odvojenih i do neprijateljstva suprotstavljenih pojedinih momenata rada.« (Isto, str. 9. — podvlačenja u originalu.) Čini se, međutim, da je ova himna radu i radnom čovjeku samo »ornamentika, kostimografija i kozmetika« (koristim se autorovom rječitošću) jer »Prosječna društvena svijest ni empirijska svijest radničke klase ne mogu biti korektiv (a kamoli oblikovatelj) idejnih i političkih stavova Saveza komunista« (isto, str. 137). J. Mirić zna da ovom svojom tezom proturječi osnovnim pojmovima naše današnjice pa se upušta i u njihovo »ispravljanje« te si umišlja da mora biti »korektiv« čak i samom Edvardu Kardelju. Naime u bilješci povezanoj s citiranom rečenicom J. Mirić obrazlaže:

»Zato nam se čini da su neprecizne, teorijski nekonzistentne, neke teze druga Edvarda Kardelja sadržane u njegovoj studiji: 'Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja'.

Tu prije svega mislimo na teze da Savez komunista mora biti spreman na kompromise i odstupanja kada se radi o sukobu interesa ili kada se radi o zaostajanju društvene svijesti 'radnih masa'. Savez komunista bi, smatra Kardelj, morao korigirati i oblikovati svoje idejne i političke stavove prema aktualnoj problematici i postojećoj društvenoj svijesti.« (Isto, str. 137.)

Smatram ovu kritiku E. Kardelja naivnom. Pa i sam J. Mirić u spomenutoj knjizi, jednu stranicu ranije, upozorava Savez komunista da se mora čuvati »prevelikog 'iskoračavanja naprijed' i teorijskog čistunstva, koje obično završava u 'mesijanskom sektaštvu' i stvarnoj političkoj nemoći«.

Dok J. Mirić osporava da radnička klasa bude »korektiv« naše politike, ne smatra preuzetnim da bude »korektiv« naših vrhunskih autoriteta u politici kao što su E. Kardelj i Vladimir Bakarić. Za E. Kardelja naveo sam primjer. Što se tiče V. Bakarića, spomenut ću da je prof. dr. Dušan Bilandžić u svom članku »Plima deklariranih Jugoslavena« (»Vjesnik« — »Sedam dana« br. 214 od 8. svibnja 1982) izreku »Federacija je ono što se republike dogovore« pripisao Bakariću. A upravo ta teza da je federacija ono što se dogovore republike i pokrajine, tj. naši narodi i narodnosti, tjera u bjesomučnu oporbu neke naše elitne politologe.

Navest ću primjer gdje se čak i Partiji, pa čak i republičkim partijskim rukovodstvima, osporava pravo da budu »oblikovatelj« politike. Prof. dr. Jovan Marjanović, dekan Fakulteta političkih nauka u Beogradu, dao je interview beogradskom dvotjedniku »Intervju« (br. 35 od 1. X. 1982). Naslov glasi: »Osam nacionalnih partija zakonito bi evoluirale u nacionalističke«. Časopis na trećoj stranici (gdje daje srž najvažnijih interviewa) ovako sažima taj razgovor: »Profesor dr Jovan Marjanović, dekan Fakulteta političkih nauka u Beogradu, u razgovoru sa Dejanom Lučićem, tvrdi: 'Osam nacionalnih partija zakonito bi evoluirale u nacionalističke', to nije federalizacija, već frakcionaštvo.« Znači li to da KP ne

smije braniti zakonite i pravedne interese svoje republike ili pokrajine, tj. svojeg naroda, odnosno narodnosti? Znači li to da se ne priznaje dijalektičko jedinstvo između nacionalnih specifičnosti i internacionalizma osnovnih interesa radničke klase? Kako biti vjeran Federaciji i internacionalizmu, tj. slobodi i ravnopravnosti svih naroda, ako se ne smiju zastupati autentični interesi vlastitog naroda?

9. Protiv »svjetlosti« koja zahtijeva »podaničku svijest i hijerarhijske odnose«

U spomenutom članku »Zar spužvom preko ploče?« J. Mirić izjavljuje:

»Mislio sam da je Jugoslavija zajednica ravnopravnih naroda i narodnosti, zajednica slobodnih i ravnopravnih ljudi, uvjet opstanka i prosperiteta svakog nacionaliteta, svakog kolektiviteta i pojedinca.«

Citirali smo i njegove misli iz članka »Samoupravna demokratija i narod« gdje ne dopušta nikakav oblik politike bez javnosti što ujedno znači toleranciju i kritičnost, pa i »rat ideja«. Međutim, ima kod njega i potpuno disparatnih tonova, gdje pretpostavlja neki nekritički delirij, neku »neugasivu svjetlost« koja je »prethodila novom ustavu i nadživjet će ga« (»Zar spužvom preko ploče?«). Ne znam kakva je to ta natprirodna, gotovo božanska svjetlost viša od ljudskog sporazumijevanja i dogovaranja, viša i od Ustava. On spominje Gospu u Međugorju. Podsjetio bih ga da Katolička crkva ne traži da se vjeruje u nju. Tražio bih i od J. Mirića da ne traži od svih nas da se podanički i pokornički prigibamo pred nekakvom vrhunaravnom svjetlošću. Tko u nju vjeruje, to je njegova privatna stvar, isto kao i religija. Tko ne vjeruje, ne mora odmah biti svrstan među »gospodu i drugove redukcioniste«. Neka nama običnim »kontraktualistima« ostavi običnu ljudsku demokratsku politiku: toleranciju, kritičnost, »rat ideja«, sporazumijevanje, dogovaranje, konsenzus.

Ponavljam riječi Grge Gamulina: »Što je socijalizam u svojoj biti, ako nije upravo to: slobodni dogovor o postojanju, o djelotvornoj raspodjeli rada i obaveza? To je i preduvjet i funkcija djelotvornog informiranja: imati *moralne uvjete* davanja i prihvaćanja informacija u slobodi... Rudimente toga u nas nazivamo 'samoupravno dogovaranje'...« To se podudara s Mirićevim mišljenjem o toleranciji, kritičnosti i »ratu ideja«. Ali za mene to ne ide zajedno ni s kakvom »neugasivom svjetlosti« iznad Ustava. Bojim se, naime, da će ta »neugasiva svjetlost« u daljoj konzekvenciji zahtijevati »podaničku svijest i hijerarhijske odnose«.

Alojz Mudrinić

THEATRALIA ET ALIA

Naša sadašnjica mogla bi se nazvati »doba dugovanja«, jer je čitav svijet zadužen i duguje: male države velikima, banke jedna drugoj, pojedinci bankama i tako redom, i svi su neprestano u zaostatku s isplatama.

I ova naša rubrika neprestano je takav »zaostali dužnik«, jer ne dospijeva pravovremeno (kad revija tako rijetko izlazi) i u potpunosti ispunjavati sve obaveze registriranja kulturnih pojava, koje to zaslužuju i koje bi morala i htjela pratiti, dok su svježe.

Listamo tako brojne već napisane prikaze, koji nisu našli mjesta u ovim stupcima, pa nezasluženo idu ad acta, ali neki od njih, na primjer bogat program čitave Zajčeve proslave, izvedba oratorija Božidara Širole »Život i spomen slavnih učitelja sv. braće Ćirila i Metoda«, djela sasvim iznimnog značenja, u odličnoj realizaciji radio-zbora RTZ pod vodstvom Sergija Rainisa (16. XII. 1982, a bit će i repriziranol) pa knjiga Koraljke Kos o Dori Gušić i još ponešto neizostavno ostaje nam kao dug, koji ćemo nastojati izravnati.

Obećajmo još prikaz dvaju velikih kazališnih uspjeha u Zagrebu: komične opere *»Gospođe i husari«* Ivana Zajca (»Komedija« 22. siječnja 1983) i *»JADRANSKE DUOLOGIJE«* (spojene opere *»DALMARO« i »STANAC«*, HNK 24. siječnja 1983) Jakova Gotovca, prije nego pređemo na prethodne osvrte.

Zagrebačka televizija opoštenila se (što joj se ne događa baš prečesto) s dva prijenosa jadranskih festivalskih predstava, »Filokteta« iz Splita, emitiranog u četvrtak 6. siječnja 1983, i »Vučistraha« iz Dubrovnika, koga smo gledali u srijedu 15. XII. 1982.

Obje emisije, odnosno njihovi predlošci, bile su prvorazredan umjetnički događaj i dokaz da se u našem teatarskom svijetu zna i može raditi dostojno u svakom pogledu najviše ocjene, izvan hohštaplerija i tobožnjih »originalnosti« koje ga vrlo često i uporno zatrpavaju.

»Filoktet« je jedna od manje poznatih Sofoklovih tragedija, prije »drama«, jer završava za tragediju neobično: sretnim rješenjem o junaku, koga Grci osvajači Troje ostave na pustom otoku zbog smrdljive rane i ranjenikova jaukanja (zato netko reče da je to grčki Robinzon), ali vrate se po njega da bi mu uzeli čarobni luk i strijele, Heraklov dar, bez kojih neće nikada osvojiti Troju. Lažu mu, pa i iskreno ga nagovaraju, ali Filoktet se ne da, dok sam Heraklo ne dođe da udobrovolji ogorčenog junaka.

U prekrasnom prirodnom okviru šume, hridina i mora (koje je uzburkanim valovima dojmljivo »surađivalo«) pod Marjanom splitski redatelj Marin Carić ostvario je »Filokteta« u isključivom i jedino ispravnom nastojanju da se stari tekst, prebogat poetskim i humanim sadržajem, što savršenije govori i da nam što impresivnije dade osjetiti, koliko su ti ljudi u njemu (pravi ljudi, premda predstavljaju mitske heroje) bliski nama današnjim po suptilno ocrtanim strastima, raspoloženjima, plemenitosti, pa i negativnim svojstvima, premda ih je Sofoklo osjetio takvima i opjevao ih g. 410. prije Krista, prije dva milenija i po! Ovako oživljen, Sofoklo djeluje kao neki naš suvremeni autor, samo dublji i jači u konstrukciji djela od nekih naših koještara i brbljavaca. Nadahnuto vođeni Caricem, tri odlična glumca, Z. Crnković, J. Genda i Ž. Vukmirica, govorilj su uzornom dikcijom (koja je jedino u Neoptolema-Vukmirice ponegdje odavala kobne intonacije govora naših krivo usmjerenih aka-

demija) i potresno uvjerljivo davali nam osjetiti patnje, čuvstva i htijenja svojih likova. Stari klasični kor, koji komentira, prati i sudjeluje u radnji tragičkih tekstova, a u današnjim realizacijama uvijek predstavlja problem, Carić je izbjegao, podijelivši mu dijelove teksta među pojedine vojnike-pratioce, a nastup Herakla, koji intervenira u originalu vidljivo i osobno, kao uobičajeni »deus ex machina«, pa i govori Filoktetu, ako se pravo sjećam: »Vidiš me, tu sam pred tobom, sišao sam s neba za tebe«, Carić je zamijenio samo govorom Herakla kroz zvučnik, dok na tratinu navaljuje i razlijeva se bujica bijele pjene (valjda vatrogasno protupožarno sredstvo) kao neka nadnaravna manifestacija viših sila. Iako nas ta dosjetka nije sasvim oduševila, a još manje ad hoc komponirana glazba (Zaninović?), koja je deplasirano oponašala pjevanje naših »klapa«, čitava je izvedba »Filokteta« bila jedno od onih kazališnih ostvarenja, koja bismo još koji put željeli vidjeti i uživati u njemu.

Kao i u »Vučistrahu« zagrebačkog redatelja Tomislava Durbešića i Kazališta »Marin Držić« u Dubrovniku.

Taj stari hrvatski tekst autora Petra Kanavelića, Korčulanina (1637--1719), po svom sadržaju i dramskoj građi nije osobito pogodan za današnje prikazivanje, jer je razvučen i uključuje više raznih tematskih komponenata, popabirčenih, često i doslovno, iz suvremene strane dramske književnosti i slabo usklađenih i povezanih, tako da mu je opći karakter teško odrediti u kolebanju između tragičnog i komičnog osnovnog karaktera.

Pristupajući tom zamršenom, dugom i nezahvalnom tekstu, Durbešić je sigurnom intuicijom ublažio prve, a potencirao druge sastojke, skratio obilno tekst (koji bi u cjelini trajao barem tri sata, a i skraćen je predug da održi budnim interes gledaoca) i dao mu je s profinjenim ukusom, poznatim iz drugih njegovih režija (koji naši režiseri-huligani nikako ne posjeduju), oblik pastorale--bajke, razrađene i obogaćene do detalja s mnogo mašte i duhovitosti, a glumci su pod njegovom rukom poletno ostvarili mnogo likova najvišeg stilskog i profesionalnog dometa. Tako se taj Kanavelić-Durbešićev spektakl ugodno gleda u kostimima Marije Žarak, prebogatim bojom i krojem, uz ugodno sjećanje na autora, koji je u 17. stoljeću imao i svog osobnog dara za kazališno stvaranje u duhu vremena, djelovao je pobudno i na druge naše stare pisce, a, konačno, dao je i uspješan tekst za otvorenje prvog stalnog javnog kazališta u Dubrovniku, u Orsanu, prije pune tri stotine godina, i ostavio nam dragocjen dokumenat hrvatske kulturne davnine.

* * *

Zagrebačka TV prenijela je nedavno još neke predstave raznih kazališta, koje već pripadaju prošlosti, ali neke treba zabilježiti, npr. sasvim neprihvatljivu predstavu »Zla žena« Jovana Sterije Popovića (1806—1856) iz Pokrajinskog narodnog pozorišta u Prištini (Zagrebačka TV 13. XII. 1982), koja je, u originalu možda naivno, ali decentno i s jasnom tendencijom karakterne i društvene kritike zamišljeno djelo, pretvorila u neukusno »aktivno« valjanje po krevetu, svlačenje odjeće (glavno lice »zla žena« skida i muškarcima hlače na sceni, a sama je za čitave predstave samo u donjem rublju i čarapama), u opscene radnje sa sasvim apsurdnim »situacijama«, npr. kad majstor vuče za nogu po podu oko sebe nesretnu »zlu ženu«, koja je ovdje zamišljena kao neka nimfomanka, sudeći po njenom vladanju. A to ponižavanje žene, mimo autorovih intencija, režirala je — žena, Violeta Džoljeva!

I uz emisiju splitske predstave »Male Floramy« Ive Tijardovića od 1. I. 1983. treba reći da je to djelo, jedinstveno u svom žanru po svojim kvalitetama i popularnosti od praizvedbe g. 1926. do danas, zavrijedilo da bude što autentičnijim obnovama čuvano i dalje. Ova posljedla je ozbiljnim nedostacima, zbog kojih ćemo se »regresno« vratiti na nju, iz pijeteta prema njoj i njenom autoru, u ime onih, koji su joj vidjeli praizvedbu i pratili njen put po najraznijim pozornicama i postavama kroz godine, pa i sami sudjelovali u ponekoj, a ovdje su mnogočim bili razočarani.

Opširno bi trebalo analizirati i emisiju »Molièreov Tartuffe ili sudbina jednog komada« (emisija zagrebačke TV od 1. XII. 1982, izvedba banjalučkog Narodnog pozorišta, režija Ljubomir Draškić) da se ispita, od čega je sve »sačinjena«, koje su historijske realnosti iz neznanja ili namjerno izvitoperene, kako su se smjeli prizori iz Molièreove komedije, kad lažni pobožnjak zavodi naivnu građanku samo svojom rječitošću, koja nju ošamuti, ali ni do čega ne dovodi, pretvoriti u njeno »ponudno« svlačenje pred njim, da bi na stolu i pod stolom »prešli na ono glavno« itd.

No bilo je sasvim nedopustivih stvari i bliže nama, u samom zagrebačkom Hrvatskom narodnom kazalištu, kad je dopustilo i omogućilo redatelju Ivici Kunčeviću »njegovo viđenje« »Dubrovačke trilogije« Iva Vojnovića (1857—1929), u stvari pokušaj da opet jednom istakne sebe manipuliranjem djela, koje nije bilo na toj sceni od godine 1950. pa će ga sadašnje generacije na žalost po tom upamtiti.

Vojnovićev tekst samo je po jednoj strani posmrtna pjesma ukinuću dubrovačke republike god. 1806. i kasnijem propadanju dubrovačke vlastele, pjesma iskrene žalbe i nedosegnute pjesničke ljepote, razumije se za onoga, tko ima srca za prvo i sluha za drugo. Tko tih preduvjeta nema, odnosi se prema Vojnovićevu remek-djelu kao zna se tko prema porculanu u dućanu takve robe... »Trilogija« nije samo tužaljka za prošlom veličinom, moći, raskoši itd., ona nam već u prvom dijelu iznosi lik gospara Orsata, koji vidovito shvaća, što prolazi, i da bi se život »Grada« mogao i morao produljiti i obnoviti u združenju vlastele s pukom, narodom, što nitko drugi oko njega, prirodno, ne prihvaća, a u trećem dijelu njegova izravna potomkinja, mlada grofica Ida, ide radosno u državnu službu kao učiteljica, da prehrani sebe i majku groficu itd. i izriče pravu malu pohvalu radu, koji jedini daje pravo na život. (Zato je pokojni Gavella u svojoj režiji »Trilogije« čak obukao Idu u crvenu suknju, umjesto sive predviđene po autoru, naivno simbolički.) Sam pjesnik stavlja podnaslov trima dijelovima »Trilogije« lovor (sjećanje na slavu prošlosti), pelin (gorčina tuge propadanja) i vrijes (obični vječni cvijetak s hridina, koji donosi Ida, kao simbol života, što ne umire). Napokon, i u »Ekvinociju« Vojnović daje Jeli, da se osveti ubojstvom »negativcu« Niku, ali šalje svog Iva i njegovu Anicu u slobodu, u nov život... Ima još u Vojnovića takvih primjera, kako on shvaća, da zarobljenici jednog staleža i prilika, koje prođoše, moraju propasti, pa opravdano prikazuje njihovo dostojanstveno podnošenje svoje kobi ali oni, koji se tih okova oslobode, mogu i moraju preživjeti...

Redatelj Kunčević naprosto briše iz teksta »svaku glasniju slutnju zore«, kako konstatira i kritičarka M. Grgičević, ukida i prizor, kad gospar Lukša kmetu Vuku (svom sinu!) dopušta da se ženi s ljubljenom Jelom i šalje (i on njih!) u veliki svijet, a na kraju Kunčević, što prelazi sve granice kulturnog odnosa prema umjetnini, naprosto izbacuje mladu »meštrinju« Idu, koja se uopće ne pojavljuje na sceni. Kojim pravom, zgraža se sav naš kulturni svijet. Pravom one metafore o porculanu i podizanju svoje »divlje gradnje« na prisvojenim ruševinama neke davne palače ili vodovoda, kako npr. rade u Solinu, i nikom ništa. Ima, doduše, protiv ove »Trilogije« protesta zdravog razuma i prave kulture: na primjer u »Večernjem listu« od 4. i 5. XII. 1982. teatrolog i dramaturg Igor Mrduljaš opširno analizira i žigoše činjenicu da posljednjih desetljeća u našim kazalištima redatelji uz pomoć svojih »sumišljenika ili udvorica« zagospodariše potpuno teatrima i rade u njima što hoće, »prekrajaju dramu kako im se svidi«, što

predstavlja »ozbiljnu pogibelj za dramsku riječ i za stvaralačku glumačku umjetnost«. (»Kazalište, to sam ja!«) Ozbiljan je to članak, odmjeren i temeljito obrazložen, mlada čovjeka, koji je izbliza upoznao »suvremeni« teatar, pa ćemo ga, možda, još koji put citirati. A dotle: tko pozna »Trilogiju«, nek »ovu« ne ide gledati i nek odvraća od gledanja one, koji je još ne znaju! Da je ne zapamte po krivoj slici!

* * *

Ime Vjekoslava Afrića, jednog od najistaknutijih hrvatskih glumaca između dva rata, iznimne pojave u ratu i poslije njega, o kojemu smo ovdje već mnogo govorili, opet je u središtu pažnje: zagrebački tjednik »ARENA« ustanovio je, naime, filmsku nagradu, koja bi se pod imenom »Vjekoslav Afrić« dodjeljivala svake godine najboljem domaćem filmu te godine, a sastoji se od diplome i novčane nagrade od 50.000 dinara.

A poznata kazališna revija »Pozorište«, koja uspješno izlazi u Tuzli već dvadeset i četiri godine, donijela je u svom broju od rujna — — prosinca 1982. dug razgovor s današnjim redateljem Ljubišom Georgijevskim o umjetnosti režije, unutar kojega dotični mnogo govori i o svojem bivšem profesoru režije na beogradskoj Akademiji za kazalište, film, radio i televiziju Vjekoslavu Afriću. Tu, među ostalim, čitamo zanimljive tvrdnje kako Afrić »u principu nije verovao u mogućnost akademskog školovanja redatelja«, čemu Lj. G. dodaje »ja, danas, također ne verujem u takav vid školovanja« i pretpostavlja mu »šegrtovanje« kod nekog velikog redatelja, gdje će »đak« praktički upoznati čitav redateljski posao i što taj obuhvaća. S time se i mi potpuno slažemo (s interesom smo pročitali i Afrićeva sjećanja ispričana đacima, kako su prigodom snimanja našeg poznatog prvog poratnog i ratnog filma »Slavice« Rusi tražili da u finale scene filma unese njihove tenkove kao oslobodiltelje itd.), ali uznemirila nas je opaska Lj. G. da je »najgora strana profesora Afrića bio njegov konzervatizam«, koji je »umeo pobesniti zbog đačkih 'caka'«. Nas to, naime, upozorava na činjenicu da je Afrić bio odgojen u prokušanoj kulturnoj tradiciji hrvatskog i svjetskog kazališta, na kojoj su se gradili solidni i jedino ispravni temelji kazališne umjetnosti, a današnje generacije teatarskih radnika, koje, bez svoje krivnje doduše, nisu imale prilike da tu kulturu steknu, nameću nam mjesto nje svoje »cake« s kobnim rezultatima, koje smo i u našoj rubrici imali prilike i previše puta istaknuti, a vode, posebno naš teatar, u rasap...

* * *

U smislu raznih padova i zastranjenja, najviše pažnje, odnosno uzbuđenja, napadaja, obranâ, zabranâ itd. izazvala je u našem novijem kazališnom životu jedna premijera Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu.

Bila je to »drama« »GOLUBNJAČA« autora Jovana Radulovića, u režiji Dejana Mijača.

Njen tekst objavljen je u reviji SCENA, časopisu za pozorišnu umetnost, mart-april 1982, str. 89—107.

Iz popratnih bilježaka saznajemo da je Radulović rođen 1951. u selu Polači kod Knina, dakle u SR Hrvatskoj, da živi i radi u Beogradu, gdje mu je Srpska književna zadruga 1980. izdala knjigu pripovijedaka »Golubnjača«, koja je dobila nagradu »Sedam sekretara SKOJ-a« Saveza socijalističke omladine Hrvatske.

»Golubnjača« je jama, stvarna ili izmišljena, u ambijentu siromašnog sela Dalmatinske zagore, autorova zavičaja, u kojoj su se negda gnijezdili golubovi, dok u prošlom ratu nilačkog sukoba«. U njoj još leže nesahranjene »mladost i pamet i poštenje«, sve »ono što je valjalo«, pa »čuvanje uspomene na 'Golubnjaču' u sadašnjosti dobija preteče (ijek. prijeteće?) značenje da mržnju (nacionalističku, rečeno je malo više) treba negovati i čuvati« (potcrtano ovdje) kako je odrasli prenose na djecu, kojom je oni truju. Još »s početka šezdesetih godina (kako precizira reportaža splitske »Nedjeljne Dalmacije« od 2. I. 1983) u mučnoj svakodnevici junaka drame »na njihovu svijest vrši pritisak obližnja jama, u koju su za prošlog rata fašisti u liku ustaških koljača bacili pola sela, i to onu bolju polovinu«. Drama mnogo i jasno govori o »netrpeljivosti između 'vlaha' i 'bunjevaca', koja prijeti da naplati danak i od generacije, koja dolazi.« Točnije, kako netko u drami opominje: »To se ne smije zaboraviti... ni oprostiti...«

Među licima drame, odraslim ljudima, glavni su protagonisti troje djece od 12 godina, dva dječaka i jedna djevojčica, te stari djed, koga opsjeda erotska pomama i žudnja da bi kao pohotni magarac mogao »zaskočiti« svako žensko biće. On među ostalim lascivnostima, kojima djelo obiluje, svlači dječake i mjeri, je li im spolovilo »kvalitetno«, uči ih, kako da »povaljuju« djevojčicu Mulicu i da zatim provjere, je li doživjela orgazam (!) dok odrasli pripadnici dviju skupina stanovnika dovikuju jedni drugima »J...m vam mater bunjevačku!« i »J...m i ja tebi vlašku!«, što u reviji piše, naravno, bez točkica, a »bez točkica« se i govori u poplavi sličnog leksika, gdje i od djece slušamo npr. »J..o te tvoj dido vinanc!« Ta djeca dovlače na scenu čak i »bunjevačkog« ovna, pa mu kamenjem stuku genitalije, a onda ga bace u jamu, a malo kasnije Mićuka i Lukica obore se na vršnjaka (12 g.!) Bunjevca Škorovka (pogrdno ime), svuku ga do gola (na pozornici), bodu ga nožem, sile ga da viče »Ja sam ustaša! . . . Je.o ja sve svoje i žive i mrtve«, a oni mu viču: »Sad ćeš u jamu!« (Mićuka i drugdje veli, npr., »Htio bih nekog bunjevca ubiti i baciti u jamu... Oj bunjevci repati, kad ćete nam krepati«... itd.)

Od te djece Mićuka je pravi mali monstrum, koji bi sve poubijao oko sebe.

Sve ovo prikazano ovdje samo izrescima, ispunja grozom i u čitanju, a kako tek mora djelovati na pozornici!

Negdje su pokušali opravdati sve grozote i dječju izopačenost posljedicama zaostalosti i siromaštva tog sela, a mržnju među ljudima kao posljedicu prošlog bratoubilačkog rata, ali da je ona mnogo davnijeg datuma odaje uz ostalo djed pričanjem, kako je još kao financ u mladim danima iz čiste pakosti sakatio bunjevačku stoku, a i sad bi im radio ovo i ono...

A kad uzmemo u obzir da se »drama« odigrava 1960, dakle lijep broj godina nakon rata, kad se djeca u njoj, pa ni autor, nisu bili ni rodili, možemo li vjerovati da se u tom selu od 1945. nije ništa promijenilo na bolje u općem moralnom i materijalnom napretku naše zemlje?

Kad čovjek pročita sve ovo i ostalo neprenosivo ovamo iz »Scene«, zaista se ne može načuditi da je Mijač, premda poznat kao redatelj sasvim posebne vrsti, bio ponudio »Golubnjaču« za prikazivanje beogradskom dječjem kazalištu »Boško Buha«, da bi to djeca glumila za djecu!

Pametni ljudi u tom kazalištu odbili su normalno tu apsurdnu ponudu, a Mijač ju je onda uspio plasirati u novosadsko kazalište, gdje je »Golubnjača« izvedena, naravno s djecom u dječjim ulogama, pa nam se nameće pitanje (koje je već i štampa postavila): zar nema u nas nekog zakona, koji bi zaštićivao maloljetne od manipulacije u ovakvim perverzijama, koje mogu ostaviti u djetetu doživotne traume i deformacije?

Jer čini nam se da bi ocjenu ove »drame« (koja u stvari to i nije, nego se sastoji samo od niza nepovezanih, tobože po istini zabilježenih, krpica, prizora i »dijaloga«) trebalo početi s etičkog gledišta čak prije negoli s nacionalnog.

To, ipak, ne umanjuje težinu i

opravdanost prigovora i s ovog drugog stanovišta.

(Tko je gledao predstavu priča da »Golubnjača« završava na sceni bacanjem malog »Bunjevca-Hrvata« u jamu!)

Svi, naime, znamo da je prošli rat, kao, uostalom, i drugi ratovi, pogotovo na našim prostorima, sijao na sve strane grozote, koje su dovoljno poznate i koje treba osuđivati, ali uopćeno, a ne konkretizirano na pojedina područja ili ljude, jer su se protivnici u sukobima često mijenjali. A žrtve, ma koje bile, treba žaliti i odavati im počast, pa čak i u ovoj i ovakvoj »Golubnjači« na stranicama revije dolazak svještenika nad jamu za opijelo pokojnih djeluje potresno u prvi mah, ali onda se čini da je to pretvoreno u sprdnju kao da se hoće reći: »Nećemo molitve ni pijeteta!« A što se onda hoće? Nove Golubnjače?

Svi umjetnici, a pogotovo kazališni autori i redatelji, morali bi nastojati da oplemene mračne sklonosti našeg čovjeka ako ih još ima, da zbliže naše ljude ne samo parolama nego i djelima i »melioracijama«, koje su neuporedivo vrednije i više od materijalnih: »Golubnjača« će u tom smjeru donijeti protivne efekte!

To su mnogi razboriti ugledni ljudi ubrzo uvidjeli, pa je zatražena obustava daljeg prikazivanja »Golubnjače«, jer »događaji oko 'Golubnjače' očito nisu isključivo umjetničke, nego su i duboko idejne i političke prirode« (TANJUG 6. I. 1983).

Ne možemo niti smatramo potrebnim ovdje nabrajati, kakvi su sve forumi i pojedinci sudjelovali u polemici, koja se razvila oko zabrane te predstave, primjećujemo samo da su neki nosioci i argumenti protesta protiv mjere zabrane najbolje opravdali njeno skidanje s repertoara, na koji zaista nije smjela ni doći.

Kako će »slučaj 'Golubnjača'« svršiti, ne znamo, dok ovo bilježimo.

Dodajmo samo da je njenom tekstu u »Sceni« S. Šnajder (onaj od »Hrvatskog Fausta«, koji mu sad Beograd prikazuje) dao svoj moto »Ova drama mržnje ima obratne, ljubavne nakane« i da na poziv Saveza udruženja dramskih umjetnika Jugoslavije radi rasprave o »Golubnjači« nisu došli jedino predstavnici Hrvatske — zbog prometnih teškoća...

Ozbiljnost čitave zavrzlame oko »Golubnjače«, koju bi bilo naivno smatrati nehotičnom, potvrdili su i mnogi protestni skupovi, osobito sjednica Predsjedništva GO SUBNOR-a od 5. siječnja 1983. u Novom Sadu, na kojoj je opširno prikazano i osuđeno »stanje« oko ove predstave i odlučno traženo da se »pokrene pitanje odgovornosti svih onih, koji su svojim ponašanjem ili na bilo koji drugi način izazvali ovo stanje, veoma ozbiljno po političkim i drugim posledicama«, kako doslovno ističe saopćenje TANJUG-a u štampi, pa i zagrebačkoj, od 6. i 8. I. 1983.

Tu više ne treba ništa reći, treba samo razmišljati...

(Dodajmo, ipak, s korekturom, da je, nakon naše bilješke, Nino Pavić napisao u zagrebačkom »Vjesniku« od 14. i 15. I. 1983. opširnu analizu i oštru osudu »Golubnjače«, koje dopunjuju naš prikaz.

A »Vjesnik« od 18. I. 1983. javlja da je direktor Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu Nikola Petrović »razriješen dužnosti« zbog »Golubnjače«.)

* * *

U Zagrebu već niz godina izlazi dva puta godišnje za naše vrijeme neobičan časopis »LATINA ET GRAECA« (što bi se hrvatski moglo otprilike reći »Latinsko i grčko blago«, izdaje ga Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, Savska 16), kojemu je za svibanj 1982. izišla zapravo čitava knjiga od 130 stranica.

Treba upozoriti na tu reviju, za koju, naravno, malo tko zna, a bit će da je gotovo nitko i ne čita (tko bi i dospio na to, opsjedan raznim »As-ovima«, »Danas-ima« i sličnim posljedicama izuma poštenog Gutenberga), jer je svaki njen broj pravi kulturni događaj, koji nipošto ne bi smio privlačiti (ili kako se ono danas besmisleno veli »zaintrigirati«) samo pojedine, sve rjeđe, profesore latinskog i grčkog jezika, nego i svakog istinski naobraženog čovjeka, koji nije zaboravio (a ako jest, morao bi taj propust ispraviti) da je klasična kultura bila, jest i bit će, kako mnogi »današnji ohrabrujući« znaci pokazuju, i u budućnosti čvrst i što no vele »nezaobilazan« temelj formiranja svakog solidnog znanstvenog, umjetničkog, a svakako i jezičnog znanja i shvaćanja, a da o sposobnosti sigurnog mišljenja i rasuđivanja i ne govorimo. (Čast npr. svim mogućim »modernim« metodama učenja stranih jezika, ali tko god je u svom životu predavao tu struku, zna, koliko je temeljitije, preglednije, pa i brže usvajanje bilo koje strane jezične građe pružala dobra stara latinska gramatika i njezine osnove.)

A da bavljenje antičkom kulturom može biti ne samo suhoparno »obrazovno«, nego i zanimljivo i privlačno barem koliko lektira velikog dijela suvremene publicistike, dokazuje svaki broj revije »Latina et Graeca«, pa i svibanjski.

U njemu nalazimo, da nabrojimo samo neke naslove bogatog sadržaja, dostojan »hommage« dvijetisućoj obljetnici smrti rimskog pjesnika Publija Vergilija Marona (70—19. g. pr. Kr.) s odličnim prijevodima manjih i manje poznatih, pa i osporavanih, Vergilijevih pjesama i prijevod njegova životopisa gramatičara Elija Donata (4. st.), pa jednu pjesmu Tina Ujevića (»Hektor za Astijanakta«) kao ogled »antike, vječnog motiva«, obilnu bibliografiju literature i prijevoda o antici, nastavak vrlo korisnog i zanimljivog »Leksikona« (ovog puta od H do V), pa prikaze »novih knjiga« i časopisa (tko je npr. inače čuo da je Zdeslav Dukat izdao na Rijeci vrsnu knjigu »Sofoklo, ogledi o grčkoj tragediji« ili Talijan Filippo Capponi u Genovi »Ornithologia latina« itd. itd.?).

A da naši grko-latinci, među kojima nema ni jednog površnog i praznog frazera, kakvima obiluje naš (često i naučni) tisak, ipak ne gledaju negdašnji život isključivo kroz filološke naočale, vidimo iz članka Uroša Pasinija »Namještalice u Olimpiji«, koji nam otkriva da je i u tom legendarnom sportskom centru bilo prilično podmićivanja sudaca novcem, pa i dogovornih »pobjeda« među natjecateljima, što se sve kažnjavalo, kad se (i, valjda, ako se) otkrilo... Nismo, dakle, danas originalni ni u tome...

Posebno su zanimljive i šaljive (a zapravo žalosne) bilješke »Latinština naša svagdašnja« Dionizija Sabadoša, koji ponovo bilježi »bisere« latinskih citata u našem »tisku i pisku«, kako netko reče.

Navedimo ih barem nekoliko iz Sabadoševa izbora!

»Sve, što je strano, nije mi strano« (prijevod, valjda, Terencijeve misli »Čovjek sam, smatram da mi ništa ljudsko nije tuđe«). — »Podigao sam spomenik trajniji i ljepši od mermera« (po Horacijevu »aere perennius«, drugi netko veli »od tuča« i pripisuje to Ovidiju). — »O sancto simplicus!« (»Sancta simplicitas«). — »To je sine qua uspjeha« (»Condicio sine qua non«). — »Sokrat je velik, ali istina je velika« (»Amicus Plato, sed magis amica veritas«). — »Geopolitika je latinska riječ i dolazi od riječi gea, ae = zemlja«, tumači đacima sveučilišni profesor.

A i svi su drugi citati od »uglednika«...

Još samo dvije poslastice:

»Meštrović je transfuziran do morbidnog rafinmana«.

»Kako raspolagati govorom, koji je marginalan, ispražnjen, kako jezikovati svijet, koji više nema moći artikuliranja svoje cjelovitosti« itd. itd.

Naveli smo samo ponešto iz bogatog i raznovrsnog sadržaja časopisa »Latina et Graeca«. Dovoljno za završni savjet: »Tolle, lege!«.

(Nadajmo se da nam tu preporuku, koja je odlučila Augustinovim obraćenjem, neće neki suvremeni kulturac upamtiti kao »Toljago, lezi!«.)

* * *

Ljudi, koji ustrajno čitaju štampu, osobito kulturne rubrike i časopise, žive u uvjerenju da oni, koji ih pišu, sve znadu i sve moraju napisati, pa progone te nesretnike prigovorima i zahtjevima da im se odgovori na svakojaka pitanja. Mnogi tako ovih dana pitaju, zašto se ne registrira poplava »krležijanske« publicistike, koja nikako ne jenjava (kao da za to neće biti vremena, kad se »vode povuku«!), a posebno ih zanima, što je ono bilo s Marulićevim zbornikom (ne našim, nego Akademijinim) godine 1950. Tada je, naime, zagrebačka JAZU izdala prigodni »ZBORNIK MARKA MARULIĆA 1450—1950«, koji su uredili dopisni akademici Josip Badalić i Nikola Majnarić, a sadržavao je, među ostalim, i studiju sveučilišnog profesora dra Vladimira Filipovića »OSNOVI ETIČKO—FILOZOFSKE ORIJENTACIJE MARKA MARULIĆA«, na stranama 281—298. Nije to bila nikakva pohvala Maruliću, nego analiza i konstatacija, što je on značio u svoje doba i što znači danas.

Nakon što je knjiga izišla, povučena je iz prometa, a spomenuta studija istrgnuta je iz nje i zamijenjena člankom zaslužnog pokojnog profesora Vjekoslava Štefanića »Još Marulićevih stihova« točno na stranice 281—298, pa se po drugi put rođeni zbornik pustio u javnost, po kojoj su, kako već biva, ipak kolali neki prvorođeni primjerci sa izbačenom studijom, sasvim »nevinom« inače. (Danas bi, vjerojatno, bila općenito tako ocijenjena.) Pročulo se tada da je taj auto-da-fé bio izvršen na zahtjev Miroslava Krleže, koji je tada bio potpredsjednik JAZU i arbiter svega i svačega, osobito u Enciklopediji. Svakako slučaj se dogodio, prepustimo ga kroničarima, to je, valjda, dovoljan odgovor i spomenutim znatiželjnicima.

* * *

Knjige, pa i brošure, s naslovom »SPOMENICA«, na koje se namjerimo, treba uvijek pažljivo prelistati, jer i onda, kada se bave, recimo, samo jednom ličnosti, događajem ili ustanovom, u svom jubilarnom pregledu obuhvaćaju i općenitije, često nepoznate, informacije o vremenu i zbivanjima okvirnim svojoj glavnoj temi.

Takva je i knjiga »JUBILEJ 50 GODINA DOMA ZA DJECU i OMLADINU 'ANTE SAVIN', KAŠTEL—LUKŠIĆ« (1982), koja u ukusnoj opremi s mnogo slika sadrži ne samo povijest toga doma od 1931. do 1981, samu po sebi vrijednu pažnje po prikazu svog smišljenog razvoja i odgoja mnogih generacija djece bez obitelji i bez mogućnosti školovanja i usmjeravanja u život, pa i po znatnom broju žrtava svojih pitomaca obaju spolova u prošlom ratu, nego i po dodatku »PET STOLJEĆA KAŠTEL—LUKŠIĆA« (1482—1982) u vezi sa svečano proslavljenom petstotom obljetnicom postanka tog mjesta 4. i 5. lipnja 1982.

To je sažet, ali iscrpan kronološki pregled Kaštel Lukšića, mjesta otprilike na sredini poznate i slikovite »Kaštelanske rivijere«, zaljeva između Splita i Trogira, sa 3568 stanovnika (bez 253 mještana odsutnih na privremenom radu) od njegova postanka do danas.

Spomen-ploča o značajnoj stoljetnici postavljena je tih dana na »kaštel« (»zamak«, tvrđavica i stanište feudalaca, oko kojih se razviše današnja naselja (Kaštela) Rušinac, na zapadnom obalnom kraju Lukšića.

U to područje, gdje je osnovana prva hrvatska država pod narodnom dinastijom sa sjedištem u Bijaćima, doseliše se pretežno stočarska plemena Hrvata tokom sedmog stoljeća, dočekana, razumije se, »na nož« od romaniziranih gradova Trogira i Splita, pa su npr. Splićani 1226. godine raskopali čak i grobove hrvatskog sela Ostrog, da ne bi bili dokaz postojanja našeg življa!

Uz taj najstariji kaštel, nazvan Rušinac po svom utemeljitelju, trogirskom plemiću Mihovilu Rušiniću, podiže u Lukšiću drugi, istočnije, plemićka obitelj Vitturi, nazvana tako pod Venecijom, dok su se prvotno zvali Lušići (po pretku Lukši), kako ih je narod do nedavno i nazivao.

Oko dvaju kaštela spletena je legenda o nesretnim ljubavnicima Miljenku i Dobrili, kojima se navodni grob pokazuje i danas u lukšićkoj crkvici svetoga Ivana, a obradio ju je kao roman na talijanskom jeziku trogirski pisac Marko Kažotić. (On ga je objavio u Zadru 1833, a od 1890. izišlo je u Zagrebu i u Splitu više hrvatskih prijevoda i izdanja toga djela, izrađeno je i prikazano po njemu nekoliko dramatizacija i čak dvije opere itd.)

Čitava povijest Kaštel-Lukšića puna je burnih događaja, obrata i nastranja i nestajanja raznih »gospodara«, koji su ga osvajali i svojatali, čak je jednom i ruska fregata (g. 1807), u ratu s Francuzima, pucala iz topa u kuće Lukšića.

Spomenuta je u »Spomenici« i šaljiva epizoda, kako je neka »Srpska narodna stranka« dovela u Lukšić pravoslavnog svećenika iz Brođanca, pa neki najčišći Hrvati promijeniše imena, na primjer Lovre Biliškov postade Lavrentije Biliško, a Vicko Butir Vikentije Butier... No ta farsa, u biti i ne baš bezazlena, ubrzo je splasnula i sasvim je zasjenjuje činjenica da je Kaštel-Lukšić uspio dobiti hrvatsku općinu, oduzevši je talijanskoj upravi, već godine 1865, dakle mnogo prije splitskog »pohrvaćenja« općine g. 1882.

Ova spomenica vrvi takvim zanimljivostima, iznosi i socijalno-ekonomske prilike mjesta, registrira početak i razvoj turizma i divljenja vrijedna kulturna nastojanja Lukšićana (glazba, dramski amaterizam itd.), a sadrži i nadasve ugodno obećanje da će uskoro ugledati svjetlo opširna »Povijest Kaštel-Lukšića«, koju piše povjesničar mr. Vjeko Omašić, poznat po svojim naučnim radovima, posebno po zapaženoj knjizi »Topografija Kaštelanskog polja«, i drugi suradnici.

Bit će, dakle, još prilike, nadamo se doskora, da se pobliže pozabavimo poviješću današnjeg petstogodišnjeg »jubilarca« Kaštel-Lukšića.

* * *

Prije više godina (1977) posvetili smo u ovoj rubrici pjesniku Dragi Ivaniševiću, preminulom 1. VI. 1981, a tada »jubilarcu«, opširniji prikaz, koji je kasnije našao mjesto i u Ivaniševićevoj knjizi pjesama »Ljubav« (Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 1977) na strani 329.

Danas bismo se rado i po zasluzi opširnije osvrnuli na knjigu Mirko Žeželj: »Zatočenik slobode«, životopis Drage Ivaniševića, koju je zagrebački nakladni zavod »Znanje« objavio 1982. nedugo nakon Ivaniševićeve (1907—1981) i Žeželjeve (1907—1980) smrti, ali nam i ovog puta raspoloživi prostor dopušta samo upozorenje na to djelo, dvostruko zanimljivo i kao biografija i kao do danas najpotpuniji prikaz višestruke umjetničke djelatnosti jedne sasvim posebne ličnosti hrvatskog kulturnog stvaralaštva novijih i najnovijih dana kroz punih pedeset godina, recimo od 1933, kad mu je jedan od najjačih hrvatskih intelektualaca i najčestitijih naših ljudi dr. Blaž Jurišić, urednik Matičine »Hrvatske revije«, objavio u njoj prve pjesme, i od prve zbirke pjesama »Zemlja pod nogama« (1940) do posljednjih dvaju ciklusa stihova pred samu smrt »Čovjek« (1978) i »Ona kojoj ne znam imena« (1979—1980).

Knjigu o Ivaniševiću Žeželj u naslovu označuje bez ograde kao svoje, autorsko djelo i životopis D. I., ali u prilično konfuznoj »Napomeni« na kraju (str. 283—284) saopćava da je knjiga nastala »iz razgovora s D. I., kojima nije bio cilj pisanje njegove biografije, nego prije svega geneze njego-

va djela«. Čitanje knjige odaje, naprotiv, da je to u prvom redu opširna i korisna pjesnikova biografija, koju je on sam očito više manje kazivao u pero Žeželju, jer taj, bez obzira na svoje drugovanje s Dragom, nije posjedovao ni kulturu dovoljnu da nas informira, na primjer, o svim mogućim piscima i slikarima u Parizu u vrijeme čestih Ivaniševićevih boravaka u gradu na Seini, niti je mogao raspolagati tolikom pisanom dokumentacijom, pa i dokumentima i uvidom u mnoge intimne doživljaje pjesnikove, koji se ovdje detaljno iznose, a, konačno, kao skroman feljtonistički kroničar drugih literarnih biografija, koje je objavio, Žeželj nije bio ni na visini književnih i drugih analiza i ocjena obilno rasutih po ovoj knjizi.

Smijemo, dakle, reći, bez pretjerane metaforičnosti, da je knjigu ispisao sam Ivanišević, i to je njena najveća vrijednost dokumentarno-historijska, umjetnička i ljudska. Ona je, naime, samo u pojedinostima ponekad (uglavnom zbog raznih obzira) nedorečena, ili nepotpuna, ali u svemu, što iznosi, zaokružena je, iskrena i objektivna, faktografski i eksplikativno.

Pruža nam jasnu sliku čovjeka poteklog iz najskromnijih slojeva težaka u Poljicima (rodio se u Trstu, njihovoj »pečalbi«), umjetnički višestrano nadarenog (bio je autor pjesama, proza, eseja, jedne drame, kazališni redatelj, prevodilac, slikar, čak i skulptor), koji se, nošen bistrinom i žilavošću ljudi s našeg krša, otisnuo u »veliki svijet« i postao u njemu kozmopolit, ali ne izvještačeni snob ni propali boem (jedno ili drugo zadesi većinu naših srodnika na sličnim »izletima«) niti se iznevjerio privrženosti, pa ni jeziku (pjevao je mnogo čakavski) rodnog kraja.

Njegova lutanja, putovanja i trajne veze s čitavim kulturnim svijetom pravi su roman. Kao umjetnik-stvaralac bio je, na svim područjima, u kojima se ogledao, uvijek iskren i vođen vlastitim traženjem. Ako se i spominje najviše kao »prvi hrvatski nadrealist« (najviše zbog njegova često naoko bizarnog bogatstva, točnije obogaćenja hrvatskog jezika i formalnih neobičnosti, pisanja bez interpunkcija, »nevezane« građe stihova itd.), on nije puki egzibicionist ni lovac na efekte, nego pjesnik spontanog jakog nadahnuća i duboke sadržajnosti, radi čega su čak neki kritičari smatrali da je više mislilac nego poet, a bio je u sretnoj povezanosti i jedno i drugo, nastojeći uvijek da bude svoj, slobodan, pa bi se naslov ove knjige »zatočenik slobode« mogao, možda i točnije, čitati kao »zatočnik slobode«.

Uvijek radoznao i komunikativan, prilazio je kod kuće i u svijetu zaista golemom broju prvih veličina svog vremena, koje su ga rado primale i zavoljele. Iz vlastitih iskustava mogli bismo dodati, kako su spomenuti »velikani« samo u prvim susretima sa skromnim tuđincima bili oprezni, ali kad su »progledali« posjetnika i »osjetili u njemu nešto«, postajali su iskreni prijatelji i pravi suradnici nama i našem narodu, pa su nas u ovoj knjizi duboko dirnuli Dragini razgovori na primjer s velikim francuskim redateljem Jacquesom Copeauom, preporoditeljem francuskog teatra, piscem i čovjekom profinjene i velike kulture, koji mu je izlagao svoje odlučno protivljenje »režiji radi režije«, što je i nama stavljao na dušu, pa s Gastonom Batyjem, koji nam je velikodušno dao ovlaštenje za hrvatski prijevod svojih knjiga o teoriji i povijesti kazališta, i to bez ikakvih materijalnih uvjeta. (Knjige su se i prevele i pokojni ih je Slavko Batušić bio prihvatio za izdavanje u nekoj »svojoj« biblioteci, koju je osnovao, ali se nije održala, a prijevodi ostadoše.) Jednako je Ivaniševiću govorio i Brecht (toliko istican u nas po svojim »modernizmima«) protiv »redatelja, koji tekst zapravo shvaćaju kao pretekst za svoje iživljavanje« (str. 187). Bila su to dragocjena poznanstva, koja su mnogo pomagala Dragi i drugima u izgrađivanju sebe (na što se mnogi naši »uvoznici tuđih kultura« ne mogu pozvati), a još uvijek bodre u istrajanju »na pravom putu« njihova davna pisma i posvete u poklonjenim knjigama...

Ivanišević je sve htio upoznati i u svemu je tražio sebe i svoj put, u-

padajući razumljivo i u zastranjenja, pa je bio i tradicionalist i modernist, i ljevičar, pa i partizan, a nakon rata, kad ga je trebalo »srušiti« u Glumačkoj školi, kojoj je bio osnivatelj, napisane su mu 1949. i 1950. opširne »karakteristike« (koje i nekoliko rečenica »karakteriziraju«) da je D. I. »prije rata važio kao zbrkani intelektualac,... da je nešto (!) i studirao na Sorboni,... da je u partizane otišao više zaslugom drugih, nego po svom osobnom političkom uvjerenju, ... često se nedisciplinirano odnosio prema postavljenim zadacima nadležnog rukovodstva« itd. (Stranice 174—175.) Mnogi detalji u tom smislu ilustriraju, u kakve je situacije, isključivo »zaslugom« pojedinaca, mogao i može upasti i najdobronamjerniji pojedinac, ako »nekome smeta«.

Sam Ivanišević piše: »Kada se sa mnom tako nešto moglo dogoditi, što li se događa drugima, nezaštićenijim ljudima!« (Str. 236.)

Ivaniševiću se čak dogodilo da je dospio u ludnicu, brak mu je službeno razveden bez njegove prisutnosti, i tek je u Ljubljani i u Beogradu dobio od vrhunskih specijalista potvrde da je duševno zdrav... (strana 236, 237). Prije toga nije mogao ni shvatiti »da se nitko ne može uspješno boriti protiv udruženih psihijatara, advokata i rodbine« (str. 236).

Svoje duševno stanje dokazao je nakon toga radom, objavljivanjem novih djela, priređivanjem izložbi svojih slika, dobivanjem nagrada, putovanjima po svijetu (čak i godine 1973. s ugrađenim pace-makerom), uvijek poletan, srdačan, bučan, kao da je mladac, od većine cijenjen i hvaljen, a kad smo ga jednom, ipak, izravno upitali, kako su mu se neke stvari mogle dogoditi, odmahnuo je rukom bez obične ironije i žovijalnosti i rekao samo: »Ostavimo to: glavno ti je u životu znati da si pošten«...

Rado se tog odgovora sjećamo među svim čestim razgovorima s Ivaniševićem, kojima bismo mogli popuniti Žeželjevu knjigu. Znamo npr. autora spomenutih »karakteristika«, koji je u knjizi prešućen, čudimo se, kako je i od njegova braka spomenut samo kraj itd. Ali čemu to? Knjiga o Dragi Ivaniševiću ostaje i ovako bogat i koristan dokumenat hrvatskog ekonomskog, političkog, kulturnog i drugog trajanja od Dragina rođenja do smrti, koja mnogo kazuje svakome, tko umije čitati.

Ovdje bi bilo predugo prepričavati, kako je za fašistâ morao bježati iz Firenze zbog toga, što je u svojoj studijskoj prijavi napisao da je Hrvat iz Splita, a vlasti su mu odgovorile — da u Splitu nema Hrvata...

I kako ga je u zagrebačkom kazalištu i zlobno i primitivno progonio intendant Šandor Freudenreich, smatrajući ga u svojim purgerskim vizurama »Nehrvatom«.

Svatko, tko je malo dulje poživio, iskusio je i sam veći dio Draginih doživljaja; tko poživi, iskusit će ih.

O Draginu biografu Žeželju, podrijetlom iz Benkovca (što nije nevažno), trebalo bi, s obzirom na ovu i druge njegove biografije (o Matošu, Ujeviću, Vojnoviću, Begoviću), napisati kritički osvrt na metode njegova rada, na kriterij i objektivnost njegova traženja i prihvaćanja podataka od pojedinaca, u kojima je morao uočiti osobne stavove i račune, pa napokon i na opći Žeželjev stav i opredjeljenje u mnogočem od stare Jugoslavije do ratnih i poratnih godina, to bi nam štošta objasnilo u njegovim knjigama.

Kao mali primjer Žeželjeva historiografskog »načina« možemo navesti i jedno od vlastitih iskustava s njim: u knjizi o Begoviću priča on opširno s potpunim imenom i prezimenom ovdje potpisanog da je taj bio lažov, što se Begovićeve stvari nisu izvodile u zagrebačkom HNK (i to zbog nekih računa iz Splita!), premda je sve to čista izmišljotina, ali kad Žeželj na drugom mjestu u knjizi ističe da je Begović tada izvođen (uz sve počasti, reklamne prikaze itd.) na zagrebačkom radiju, onda, razumije se, prešućuje da je to bilo isključivo inicijativom, izborom, pa i u režiji istog V. R., premda o ovome postoje štam-

pani dokazi, a prva je tvrdnja proizvoljni »trač«, znamo od koga i zbog čega lansiran...

Ali »povijest« se u nas ovako piše, »ima u tome sistema«, što netko reče...

Da drug doktor Drago može još izviriti iza ugla kavane »Dubrovnik« u svojoj šeširčini i plamenom šalu, zagrohotao bi gromoglasno: »Što se uzrujavaš, prijatelju, glavno da čovjek zna da je pošten«...

I dodao bi, možda, neke svoje epigramske stihove, na primjer ove:

»Govoriti popu pop, a bobu bob
isto je što i kopati sebi grob«...

A mi bismo mu opet jednom morali reći: »Jemaš, Drago, sto pravic«...

* * *

Narodni govor svih naših krajeva obiluje šalama i doskočicama jezične, ambijentalne i doživljajne provenijencije, a posebno anegdotama vezanim o »originalne« tipove pojedine sredine, koje često čuvaju sjećanje na njih u »usmenoj predaji« kroz decenije, pa i stoljeća. A sav taj humor karakterizira uvijek kraj, koji ga je rodio, pa bi se po njemu mogao složiti zanimljiv mozaik osobina i različitosti naših »ljudi i krajeva«, jer i šala i mentalitet, recimo, našeg kajkavca u mnogočem odudaraju od analognih »tvorevina« i značajki našeg južnjaka s Jadrana, premda su podjednako bogate.

Na žalost, današnjica svojim brojnim tendencijama izjednačavanja svijeta, sve više baca u zaborav tê ipak dragojene odraze negdašnjeg života i govora, pa treba pozdraviti svaki pokušaj da se sačuvaju u pisanoj, odnosno tiskanoj, riječi, kakva je npr. knjižica »B a t u d e o d b e s i d«, koju je nedavno izdala RO »Jadrankamen« iz poznatog kamenolomskog i kamenorezačkog mjesta Pučišća na Braču. Njen autor, sveučilišni profesor u Zagrebu, dr. Stjepan Pulišelić, poznat je kao suvremen politolog i sociolog po brojnim knjigama i drugim znanstvenim radovima iz tih struka, ali priznanje tim djelima zasjenjuje, smijemo reći, u ljudima njegova rodnog Brača (rođen je u Škripu, 1910) i tog čakavskog govornog kruga njegovih pet knjiga poezije u zavičajnom jeziku, posvećenih pejzažu, životu i povijesti rodnog otoka. (O jednoj smo i ovdje pisali.) Njima je upravo dodao gornju knjižicu (82 strane) u prozi, kojoj bismo naslov mogli otprilike prevesti kao »J e z i č n e d o s k o č i c e«.

Sve su to, naime, zapisi (13 njih) duhovitih »odbrusa« izrečenih zaista u bližoj ili daljoj prošlosti od običnih ili poznatih »zafrkanata«, a Pulišelić je svaki od njih okružio malom novelom, koja nam oživljuje »autora« tih izjava i ilustrira mjesto i prilike, kad su izrečene. To su, dakle, u neku ruku korisne dokumentarne bilješke i neobično žive i plastične sličice njihovih okvira.

Uz uvjet, naravno, da čitatelj razumije govor, kojim su pisane, što ni nama srodnicima nije uvijek lako, uza sav iscrpan rječnik na kraju knjige, a »stranca« će zbuniti, čak će ga, možda, i »šokirati«, neke prividne grubosti, koje su, ipak, logične i djeluju mnogo »blaže« u odjeku priprostog i prilično surovog života, osobito negdašnjeg, težaka s tog krša i rijetkih intelektualaca, župnika, liječnika itd. među njima.

Pa evo im nekih ogleda:

Vozi se čestiti župnik na brodu po oluji, koja već i opasnije prijeti opstanku posade i putnika. Slušajući kako mornari prilično sočno bogumrsko kunu, župnik se obrati kapetanu da tu sablazan zaustavi, ali ga on pouči da nema zla, dok oni kunu, ali počnu li moliti Boga i svetoga Nikolu, znači da osjećaju da će ih more progutati. Na to se pobožni župnik prihvati svoje krunice šapućući usput: »Drogi moj Bože, doj da još žešće beštimodu«...

Ili:

Realni, upravo balzakovski tip, dotur Jušto (danas već pokojni, koga smo svi poznavali kao najsimpatičnijeg čovjeka na otoku, izvrsna liječnika opće prakse, isto tako dobra lovca, šahista, pasioniranog čitatelja stručne i opće literature, a nadasve kao humanog i velikodušnog prijatelja svojih »pacijenata«, koje je uglavnom badava liječio i još... darivao) jednom je, ne tražeći, naravno, honorara, liječio i izliječio nekoj Luci Mišetinoj dijete od neke bolesti uha, za što mu je Luce uporno obećavala pršut, koji razumije se, nije nikada donijela...

Dotur Jušto nije joj to nikada spomenuo, ali kad su dugo nako toga maloga opet zaboljele uši, dotur se opet na mazgi izmučio do njih, donio (badava, naravno) potrebne lijekove i poučio Lucu, kako ih treba primjenjivati, pa doda odlazeći:

»A ako mu to ne pomogne, zalipi mu na svako uho po jednu fetu pršuta!«

(Sličica »Dotur Jušto« u cjelini je prvorazredan književni croquis.)

Ili:

Kad je nakon rata »Mjesni odbor« udario nekakav teški »otkup« na siroticu samohranu Jerku Cufotovu, ožalošćena i uvriježena žena, kojoj je rat odnio muža i sina, progura se usred masovnog sastanka do predsjednikova stola i zaviče (opširnije no što tu možemo citirati) da svi čuju, kako mu je poznavala i oca i majku, čestite i vrijedne ljude, pa zaključi:

»I viruj mi, moj prisidniče, nison se mogla nodijot (nadat) da ćedu taku divju beštiju izleć«...

I tako dalje, knjižica, koju je vrijedilo štampati, a vrijedi je i čitati za naš »razgovor ugodni« i za ganuto sjećanje na naše ljude, kojih više nema...

V. R.

SA ZAGREBAČKE SCENE

1. SVRŠILO JE ZAISTA DOBRO

Da bi se odredio domet nekog kazališta ili ustanovila zrelost i kultura neke sredine, nema boljeg »probnog kamena« od Shakespeareovih djela; njihove su izvedbe i u zagrebačkom kazališnom životu uvijek bile i u toj funkciji. Nedavna (11. studenoga 1982) prezentacija njegove »crne komedije« SVE JE DOBRO ŠTO SE DOBRO SVRŠI na pozornici Zagrebačkog gradskog kazališta »Komedija« bila je očit dokaz lijepih mogućnosti spomenutog teatra, prava svečanost i potvrda tradicionalne visoke kulturne razine našega Zagreba. Ansambl »Komedije« tom je prilikom dao i sam sebi veliku lekciju o tome što se može postići kad se sjedine realna procjena raspoloživih snaga, samopouzdanje i zanos. I neka zna: nakon ovog uspjeha nema više opravdanja za uzmak ni povratka u osrednjost.

Redatelj *Georgij Paro* gotovo je nepogrešivo izvršio podjelu uloga i zajedno s glumcima stvorio živu, zanimljivu, slikovitu, u jednu riječ v e l i k u (po kvaliteti) predstavu kojoj ni pokoji režijski nedostatak (neobična borna kola s propelerom, poneki ponovljeni gegovi ili kakva pretjeranost u traženju komičnih efekata) nije pokvario opći dojam.

Glumci su nas pak upravo zasuli vatrometom uspjelih kreacija i teško je reći tko je od koga bio bolji. *Boris Pavlenić* kao bolesni (i kasnije izliječeni) francuski kralj začudnom je lakoćom i jednostavnošću govorio stihove, naglasivši više prisnu ljudskost nego »grandezzu« toga lika. *Sanda Langerholz* kao kneginja od Rossilliona savršenom se prirodnošću kretala u raskošnim kostimima, svaka joj je riječ zvonila izražajnom snagom i pravim značenjem; bila je — u potpunom skladu s autorovim intencijama — brižna majka, plemenita zaštitnica i dostojanstvena, razborita gospodarica, no katkada do te mjere familijarna sa svojom dvorskom ludom da se — u duhu renesansnog vremena — upušta s njim u lascivne razgovore i opscenu igru

koju, ipak, na vrijeme prekida, uspostavljajući ponovno uobičajenu distancu. Iskusna i uglađena velikaša i dvorjanina Lafewa, jovijalnog starca koji u svakoj prilici nađe pravu riječ (a ne zapušta ni vlastite interese) *Eugen Franjković* nezaboravno je okarakterizirao izvrsno odmjerenom i točno pogođenom mimikom, gestama i dikcijom dosljedno provedenim od prvog do posljednjeg prizora; potvrdio je tako svoje već odavno uočene kvalitete, nagovijestivši ujedno nove svoje mogućnosti; on je, zaista, mnogo više no samo vješt i vrlo upotrebljiv glumac. Obijest, pokvarenost, brbljavost, dovitljivost i stradanje kneževićeva pratioca Parollesa bogatom je rasipnošću svih svojih glumačkih darova dočarao *Otokar Levaj;* stvorio je (na očitu radost publike) bujan, sočan, slikovit i uvjerljiv lik vojničine, pustolova, ženskara, kukavice i propalice; nizu dosadašnjih svojih uspjelih (posebno komičnih) kreacija dodao je, evo, jednu koja će se bez sumnje uvijek spominjati uz ime toga glumca što se sigurnim koracima penje k vrhovima . . . Komični lik kneginjine dvorske lude Lavachea poslužio je Shakespeareu da ostvari poznato i karakteristično svoje preplitanje uzvišenog i trivijalnog, uljuđenog i vulgarnog, plemenitog i niskog; duhovita tog prostaka igrao je *Mladen Vasary,* mladi glumac izvanredne mimike i akrobatskih sposobnosti, živog temperamenta i nesumnjive nadarenosti; sve brojne kalambure (što ih zahtijevahu autor i redatelj) izveo je tako vješto, u glumljeni lik uživio se tako predano da mu do njegova savršenog zaokruženja fali još jedino određena doza samodiscipline i ponešto životne zrelosti. Malu ulogu kneginjina dvorskog meštra Rinalda decentnom je, finom komikom obilježio *Nedim Prohić;* u sceni nadmetanja za kneginjinu pažnju zasluženo je s Vasaryjem podijelio pljesak publike. *Niko Pavlović* i *Darko Srića* sigurnim su nastupom ostvarili autentične likove vojnih zapovjednika i ratnika (ali i »išlifanih« kavalira), *Ljubo Zečević* robustnom je pojavom dobro odgovarao ulozi vojnika tumača a *Dragan Despot* (kao vojvoda firentinski) uspješno je paradirao u kićenom oklopu. *Nevenka Stipančić* nenametljivo je prikazala zabrinutu majku udovicu iz Firenze, *Jagoda Antunac,* igrajući — po nerazumljivu (?) redateljevu postupku — u opaticu pretvorenu susjedu Marijanu, dobro je učinila što nije pretjerala u karikiranju, *Nada Rocco* kao udovičina kći Dijana, lažna Bertramova ljubavnica i na kraju kraljeva zaručnica dražesnom je neposrednošću oblikovala to ljupko, pametno stvorenje, *Branimir Vidić* u ulozi plemića iz kraljeve pratnje korektno je obavio svoj zadatak dok se *Ljiljana Paladinić* kao Lafewova kći pojavljuje bez riječi tek na kraju predstave. A mladi par oko kojeg se vrti sva ta zamršena i napeta dogodovština? *Mirela Brekalo* bila je (po naravi uloge) u boljoj prilici da se iskaže: učinila je da smo (unatoč malom »šaranju« s bezobraznikom Parollesom) vjerovali iskrenosti i snazi njene ljubavi prema Bertramu, hrabrosti i požrtvovnosti da riskantnom akcijom zadobije tog svoga nevjernog muža što ne haje za nju. No i *Vinko Kraljević* uvjerljivo je odigrao bogata, pustopašna gospodičića koji s Helenom rado ljubaka, ali je zbog »niska roda« ne smatra dostojnom da mu bude žena; kad ga ona nadmudri i po kraljevoj ga naredbi dobije za muža, on ode u rat da bi na kraju morao opet k njoj jer je vještom dosjetkom ispunila njegove uvjete.

Prijevod *Antuna Šoljana* u kazališnom je smislu prihvatljiv i tečan (ocjena njegove vjernosti originalu u kompetenciji je naših anglista i šekspirologa); znatnog je spomena vrijedan i trud lektora *Mihovila Dulćića* jer su se i neki glumci neštokavci istaknuli uzornom književnom akcentuacijom i pravilnom artikulacijom.

Zvonko Lončarić opremio je scenu vrlo praktičnim »uređajem«, no bez veće dojmljivosti. *Ruta Knežević,* novo ime naše kostimografije i ingeniozna autorica nacrta za kostime u nekim drugim zagrebačkim predstavama, odlučila se ovdje pretežno za sjaj bjeline, crnine i zlata te postigla upravo čarobne efekte; prava je, međutim, šteta što je kod mnogih muških kostima (od svoje volje ili »pod mus«?) smiješala epohe i stilove, odnosno izvršila nespretnu stilizaciju. Maske *Fadila Hanušića* uvelike su pridonijele karakterizaciji pojedinih likova. Valja odati priznanje i autoru scenske glazbe *Jaroslavu Kubiček u,* pomoćniku redatelja *Vladi Kovačiću* i brojnoj *tehničkoj ekipi,* zaslužnoj za precizno funkcioniranje kompliciranog mehanizma ove predstave.

2. KAKVI SMO — TAKVI SMO (I KOD KUĆE I U SVIJETU)

Hrvoje Hitrec dovoljno se već potvrdio kao duhovit pisac koji se ne ustručava otvoreno, bez uvijanja ukazati na negativnosti što nas okružuju. Uz plodnijeg i starijeg Fadila Hadžića postao je već kućnim autorom zagrebačkog Satiričnog kazališta »Jazavac« koje mu je potkraj 1982. g. izvelo — da se poslužimo rječnikom stare školske poetike — travestiju DUNDO NA MAJNI. Autor je, naime, likove slavne, poznate Držićeve komedije »presvukao« u pojedine tipove sadašnje naše stvarnosti. Trajnost toga svog djela Hitrec je time, dakako, ograničio na određeno vrijeme (na našu ovočasnu suvremenost) no »Jazavac« upravo i njeguje prvenstveno djela što pružaju ogledalo n a š e m vremenu. A »Dundo na Majni« čini to vješto (mjestimice doduše i malo nategnuto), vehementno i na očito zadovoljstvo publike.

Redatelj *Tomislav Durbešić* čvrsto je držao sve konce te potpuno uravnotežene predstave, znalački je »pogodio« pravi tempo i brojnim doskočicama svoje »meštrije« pomogao autoru do puna uspjeha.

Dramski tekstovi poput ovog Hitrecova ne traže produbljenu ni minuciozno »razrađenu« glumu (što onda neke interprete odvede u »šmiru«), no u predstavi »Dunda na Majni« bilo je (i zaslugom redatelja) nekoliko nepatvorenih kreacija. Najugodnije iznenađenje priredio nam je *Mladen Crnobrnja* (kojemu se godinama nameću uglavnom minorne uloge): njegov Pomet bio je s ukusom odmjeren no živ, temperamentan spiritus movens čitavog zbivanja, u mnogim scenama zaista blistav; opravdao je ukazano povjerenje i dokazao svoj talenat (koji će, nadamo se, uprava »Jazavca« znati ubuduće »ukalkulirati« u svoje planove). *Nina Erak* također je dokraja uspjela zadržati bitne karakteristike Držićeve Petrunjele i pridružiti im bez ikakve nategne oznake suvremenosti; zajedno s Crnobrnjom dominirala je predstavom. Glasovno izvrstan *Bane Petrović* znao je svom Marku Dundoviću, prepredenjaku i mutikaši, bivšem ministru a sada direktoru »Jugoduga« (kratica za »Jugodugme«) što je u potragu za rasipnim sinom doputovao u Frankfurt na državni trošak, dati određenu dozu dostojanstva dok je *Željko Königsknecht* kao njegov na zlu glasu sin Miljenko poletnom igrom slikovito dočarao obijest i raskalašenost mnogih naših mladića iskvarenih roditeljskom popustljivošću i sigurnih u moćnu zaštitu taticâ »drmatorâ«. *Radi Špicmileru,* iskusnom i sigurnom glumcu, dobro je uspjela karakterizacija šofera Bokčila, izjelice i »trtaroša«, *Zoran Ćirić* s nekoliko je poteza također dobro skicirao frankfurtskog Dalmatinca koji ne preza ni pred čim samo kad je u pitanju zarada a *Dubravko Sidor* i (u zahvalnijoj ulozi) *Antun Tudić* kao Zagrepčanin Tvrtko i Beograđanin Savo, studenti filmske režije u Pragu na izletu u Frankfurtu, uspješno su dopunili šaroliku slikovnicu »našijenaca« u tuđem svijetu. Kurtizanu Loru i Uga Triestina redatelj je najžarče obojio: *Jadranka Elezović* i *Maro Martinović* disciplinirano su se podvrgli njegovoj koncepciji, dosljedno je provevši od početka do kraja igre.

Vrsni suradnici u ostvarenju ove zabavne predstave bijahu scenograf *Zvonimir Durbešić* i kostimografkinja *Ranka Gregorić:* on je scenski prostor opremio strogo racionalno i »pravilno« ali efektno a ona je karakteristike pojedinih likova umješno potcrtala odgovarajućim ruhom. Glazba *Zvonka Presečkog* skladno je pratila redateljevu zamisao. Za glatko funkcioniranje tehničke strane predstave pobrinuli su se *Zvonko Benić, Boris Geršak, Alojz Husak* i *Zvonko Mesar.*

3. NOV PRISTUP STAROM DJELU

Našoj javnosti već dobro znana i sve popularnija *Glumačka družina »Histrion«* prikazala je ljeti prošle godine klasično djelo kajkavske hrvatske književnosti, komediju DIOGENEŠ ili SLUGA DVEH ZGUBLJENEH BRATOV *Tituša Brezovačkog*, »prebendara Sv. Ivana Krstitela pri Sv. Marku vu Zagrebu«. Kako predstavu nisam dosad uspio vidjeti »u živo«, pišem »ove retke« na osnovi njene TV-prezentacije (potkraj prosinca 1982) u adaptaciji *Branka Ivande*, svjestan, dakako, da to nije bila sasvim vjerna ni potpuna njena slika (uz ostalo već i stoga što su izostavljeni neki prizori i što nismo vidjeli sve »osobe igravcev«).

Na tiskanom programu ove predstave »Histrioni« naznačiše da je izvode u spomen Branka Gavelle. On je — kako je poznato — bio, u suradnji sa scenografom Ljubom Babićem, prvi teatarski realizator (i kasnije adaptator) spomenute komedije. Nakon toga znamenitog i u svakom pogledu uspjelog uprizorenja »Diogeneša« (što je nesumnjivo jedno od najistaknutijih naših međuratnih kazališnih dostignuća) svaka je nova verzija nemali rizik i očita smjelost. Uza svu nostalgiju što je neminovno mora osjetiti gledalac koji pamti te negdašnje izvedbe (sjećamo se i one s ljetne pozornice na Katarinskom trgu) s nezaboravnim kreacijama Augusta Cilića, Hinka Nučića, Joze Laurenčića, Dejana Dubajića, Viktora Leljaka, Mate Grkovića, Amanda Alligera i Borivoja Šembere (da spomenem samo neke korifeje) valja bez sustezanja reći: redatelj i scenograf sadašnje predstave *Zlatko Vitez* svom je poslu prišao savjesno, ozbiljno i odgovorno što je — zahvaljujući, naravno, i njegovoj talentiranosti — rezultiralo prihvatljivom, živom a u isto vrijeme i decentnom scenskom realizacijom koja je nova i drukčija a ipak i u režiji i u scenografiji asocira na Gavellina i Babićeva rješenja.

Dvojicu »zgubljeneh bratov« igrali su *Otokar Levaj* i *Dragutin Klobučar*; prvi je uspjelo naglasio prividnu grubost »skupca« Hermenegilda-Petra a drugi sentimentalnost Ferdinanda-Pavla dok je sluga Jožef-Diogeneš *Zlatka Viteza* bio više sjetno-blagi poštenjak (takvi su likovi, čini se, sve više »specijalnost« toga glumca) nego živi, »vragometni« obješenjak. *Mladen Šerment*, ponajbolji »kajkavac« među današnjim našim glumcima i znalački tumač ulogâ gornjohrvatskih »prefriganaca«, bio je — kao kelner Anton Medobuz — u najtežoj situaciji i s najodgovornijim zadatkom: nakon genijalne Cilićeve interpretacije prikazati toga lakovjernog svim »maščama« namazanog »lakotnjaka«. Ostvario je neodoljivo smiješan lik i potvrdio se kao izuzetno vrstan glumac u svom »fahu« kojemu dotična uloga idealno odgovara. U ulozi Zmeknirepa (dijaka, Cigana, skrovnoznanca...) nastupio je *Vinko Kraljević;* najbolje se snašao »kakti Cigan« (kojega je kobila »vkrala« i koji svojim »vapcima« nasamari Medobuza). *Martin Sagner* uvjerljivo je djelovao kao Martin Dobroslav (»nogu vtrgel«) i vješto poslužio redateljevoj dosjetki da bude ujedno i vidljivi šaptač. Vrijednost je ove predstave i u otkriću dvojice talentiranih mladih glumaca: *Ivica Šimić* kao »vračitel« Pohabi očitovao je izrazit smisao za slikovitu karakterizaciju, profinjenu komiku i nijansiranu karikaturu (glumio je još i Svetloglasa i Šundibundija); komika *Ivice Zadra* drugog je soja: sočna, jedra, narodska; njegov »veliki trgovec« Pazarović i provizor Sebirad, prepredeni gulikože i gramzljivci, živjeli su na sceni punim intenzitetom (kao »barbera« Gulibrada i »oštarijaša« Vukodlaka nismo ga na televiziji vidjeli).

Stihovi *Drage Britvića* skladno su korespondirali s tekstom komedije i izvrsno poslužili *Arsenu Dediću* kao »podloga« za adekvatnu glazbu (»muzikaši« *Tihomir Šetinc, Mario Fistrić, Zdenko Bešker* i *Ivan Potočnjak* »prav« su dobro »vužigali«), *Danica Dedijer* uvelike je obogatila karakterizaciju likova ponovno se dokazavši kao kvalitetan kostimograf a *Mihovil Zlatko Dulčić* svojom je lektorskom stručnošću učinio da je cizelirana književna kajkavština Brezovačkog zvonila pravim zvukom. Kao koreografkinja navedena je *Tihana Škrinjarić*, kao pomoćnik redatelja *Dubravko Torjanac* a kao majstor rasvjete *Emilio Menđušić.*

Predstava se (koliko znam) ne izvodi baš često a zavrijedila je i upravo je kao stvorena da je (uz eventualno sažeto i pristupačno uvodno »slovo«) vidi što širi krug publike, naročito naša »učeća se mladež« koja po riječima prof. dr. Stanka Žepića pokazuje skandalozan manjak opće kulture (vidi »Vjesnik« od 9. XI. 1982). Izvođači bi u tom smislu trebali zatražiti financijsku pomoć SIZ-ova kulture i podršku prosvjetnih foruma; tko takvu pomoć ne bi pružio — ne bi se nikako mogao zvati prijateljem ni stimulatorom hrvatske kulture.

Mirko Petravić

Knjige

NEVIDLJIVE I VIDLJIVE ČOVJEKOVE CESTE

U ovom nervoznom i brzom vremenu čovjek najčešće traži da mu se nešto kaže kratko, sažeto, pouzdano i promišljeno. Od takvog shvaćanja vjerojatno je pošao i T. J. H. Mar kad je pisao svoju sadržajima i jezičnim inovacijama bogatu knjigu kratkih priča *»S ovu stranu dobra i zla«* u kojoj nema seksa, prostačkih mudrosti ni siromašnih ali glasnih nejasnoća, što tako često susrećemo u takozvanoj uglednoj književnosti.

Knjiga, kao i pripovijetka po kojoj je knjiga dobila naslov, nosi tužnu ali ne kapitulantsku poruku: čovjekovo je da živi s ovu stranu dobra i zla, da ostavi snove i tlapnje i da se vrati u stvarnost koju ne može izbjeći ali u kojoj može postojati i u kojoj može biti dio budućnosti, barem u obliku nade i otpora.

Marov čovjek obogaćen je mnogim znanjima, ali sva ta znanja nisu mu pomogla da bude mirniji i bezbrižniji jer život u kojem on živi može biti i otrovno gnijezdo uglednih ljudi, i ludilo ozbiljnih događaja, i veličanstvena prevara, i savjest bez savjesti, i sloboda bez slobode.

U ovom svijetu čudnih odnosa Mar ne traži dopadljive atrakcije, našminkane gospođe, oportunističke hvalospjeve i seksualne vatre, odnosno bizarne i spektakularne sadržaje, nego svakodnevne detalje koji su veliki po svom elementarnom značenju i po svojim poticajima da se o njima razmišlja i da se u vezi s njima zapitamo: što se to sa čovjekom dešava, kakve neslobode izmišlja i u kakvim će se zagonetkama izgubiti.

Koji svijet je Marov svijet? Onaj jučerašnji nije, sadašnji nije, a nije ni sutrašnji; zapravo, nijedan svijet u kojem gazduje mrak u zajednici sa zagađenim čovjekom nije njegov svijet.

Mara život ne zbunjuje ali ga ne oduševljava jer u tom životu čovjek, ako je nečovjek, može ubijati mirno i hladnokrvno u ime svojih izmišljotina, u ime nečovjeka u sebi.

Čovjek se pita: u kojem paklu nastaje pakao kad su u jednakoj opasnosti i mučitelj i mučenik, i gospodar

i podanik. Stravičan je izlaz onaj koga nema i poslije kojega ostaje »sloboda u smrti ili prokletstvo preživjelih kukavica«.

Njegovi ljudi plove u svojim nepristupačnim snovima, pretvaraju maštu u maštu, od vizija prave događaje, u neobičnom traže obično, zaobilaze svijet čiji senzibilitet je prezasićen, u csamljenosti ne vide rješenje, u pravu da budu svoji i drugačiji nalaze zadovoljstvo. Ti ljudi znaju da nema predaje dok se sami ne predaju, da se šalica spasonosnog čaja ne može brzo i bez posljedica popiti. Sudbine njegovih ljudi slične su sudbini pokošene trave koja ponovo raste mlađa i trajnija. Ispod njihovih oklopa teku tužni sokovi, zabrinute istine i neslomljiva postojanja; ispod njih visi osušeno voće i sakriveni otpor. Ni uništenje ih ne može uništiti jer ne strahuju zbog kazne, ne pjevaju zbog sreće, ne pate zbog nevolje; jer ih uvijek od kraja odvuče izmišljena ideja; jer se znaju sakriti iza aluzija i opreznosti. Ima među njima i kukavica koji za svoj kukavičluk optužuju druge; ima i poraženih koji nisu trebali biti poraženi; ima i onih koji znaju da mogu i moraju izdržati, da se ne smiju utopiti u vlastitoj pustoši i nemoći, u bestrasnoj udobnosti groba i pod teškim koracima sile.

* * *

Mar zna napisati dobru rečenicu i dobru priču. Zna voditi priču i zaustaviti se tamo gdje treba; zna bez mnogo pričanja mnogo reći. Teške i duge priče sažeo je u kratke forme u kojima se ipak nađe i previše zatvorenosti, i sakrivenih značenja, i nategnutih rečenica, i hrapavih riječi.

Kad bi te priče bile manje zakopčane, barem neke, bile bi pristupačnije. Ovakve kakve su prisiljavaju nas da s naporom mislimo i da ih u njima otkrivamo. Ali, to ne mora biti loše jer ionako nam je najvažnije da mislimo.

Mar ne voli duge priče ali voli duga razmišljanja. On je radoznali i strastveni istraživač nevidljivih stanja u čovjeku i životu Sigurno je da bi bio efikasniji kad bi u nekim njegovim rečenicama i pričama, koje su misaono višeslojne i strukturalno teške, bilo manje nejasnoća i zagonetki.

Njegove su priče obilježene svjedočanstvima o životu koji bi mogao biti drugačiji i koji nas prisiljava da razmišljamo o svemu što se oko nas, s nama i u nama događa. U njima susrećemo krepku misaonost i analitičke crteže, živahno pričanje i kao kamen tvrde rečenice koje su, u smislu izraza, gotove ili do kraja ili djelomično.

Možemo se upitati: jesu li to priče, zapisi, feljtoni ili nešto drugo. No, što je da je, nije loše i svojevrsno je a možda i nešto novo.

Završni dijelovi najčešće su posebno snažni i djeluju kao udarci poslije kojih moramo prihvatiti njegova saopćenja koja, istina, nisu uvijek ni bliža ni jasna.

Marov je jezik misaono produbljen, osebujan, uvjerljiv ali i mjestimično težak zbog tvrdoće i neelastičnosti. Ipak, simpatične su njegove leksičke novosti, kao: današnjik, propuklina, ubetonjen, urešetkan, ubionica, noćnjak itd.

* * *

Ne mogu se izjasniti za ovu ili onu priču pa se izjašnjavam za cijelu knjigu kojoj je naslovnu stranu izradio poznati Ivan Lacković Croata a izdalo je HKD sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu 1982. godine.

Jakov Ivaštinović

LJEPOTA I SVRHOVITOST NEPRAVILNOSTI

Nenad Gattin — Mladen Pejaković: STAROHRVATSKA SAKRALNA ARHITEKTURA, NZ Matice hrvatske — Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1982.

Već prvom svojom knjigom o problematici starohrvatske arhitekture (»Broj iz svjetlosti, starohrvatska crkvica Svetog Križa u Ninu«, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1978) dokazao je Mladen Pejaković da su starohrvatske predromaničke sakralne građevine bile i satovi, i kalendari, i hramovi koji su u svom brojčanom sustavu sadržavali teološko-simbolične zasade. Ta je knjiga uvjerljivo razbila zabludu o primitivnosti drevnih hrvatskih graditelja koje su do tada i najveći znanstveni autoriteti uspoređivali s »današnjim samoukim seljakom koji za zidanje pokazuje smisla i dara«. Pejaković, do tada poznat samo kao slikar i filmski djelatnik, uvjerljivo je dokazao da se stari hrvatski graditelj iz doba nacionalnih kneževskih i kraljevskih dinastija ravnao prema godišnjem kretanju sunca koje je određivalo njegove koncepcije horizontalnog i vertikalnog rasporeda prostora. Tako je došlo do »funkcionalne nepravilnosti«: zato se starohrvatski arhitekt nije brinuo hoće li zidar sagraditi zid od klesana ili neobrađena kamena. Njemu je bilo glavno da se izvoditelj radova, tj. obrtnik, pridržava njegova nacrta koji će omogućiti sunčanoj zraci da u točno određen čas, primjerice u vrijeme određene molitve na određen datum, padne na točno određeno mjesto u crkvi. I zato je stari hrvatski arhitekt svjesno nastojao da zid bude ukošen, a ne ravan, da kut bude onoga stupnja koji je on zamislio, a ne pravi kut, da »nepravilni« okulus tambura dopusti prodor svjetlosti u predviđenom trenutku, a ne da bude savršena geometrijska oblika, jer tada bi izjalovio svoju namjenu, odnosno onemogućio graditeljevu nakanu. Drugim riječima, sve nepravilnosti na crkvi Svetoga Križa u Ninu namjerne su i — svrhovite.

»Tragove reda u našim predromaničkim građevinama možemo egzaktno ustanoviti« — kazuje Mladen Pejaković u knjizi »Starohrvatska sakralna arhitektura«. I zaista, mjerenjima i provjerama mjesnih geo-astronomskih prilika u određeno vrijeme on i na drugim starohrvatskim građevinama dokazuje »potpunu motiviranost tlocrtnih i nacrtnih de-formacija« (ne: deformacija!). Od tlocrta do plašta na njima sve je u tančine razrađeno i promišljeno: tako, na primjer, na crkvi Sv. Trojice u Poljudu, u Splitu, »položaji prozora određeni su mjesnim istokom i smjerom jutarnjih zraka na dan sv. Dujma, 7. V. Jutarnje zrake toga su dana kroz sva tri apsidalna prozora okomite na liniju septuma i oltarnu pregradu svetišta«. Zakonitosti slične naravi zamjećuju se i u koncepciji tlorisa te crkve, kao i u tlocrtima i plaštevima ostalih starohrvatskih crkvi kojima Pejaković posvećuje pozornost u ovoj knjizi. Međutim, Pejaković se ipak u knjizi »Starohrvatska sakralna arhitektura« ne bavi isključivo zakonomjernošću starohrvatskih crkvi, tj. njihovom namjenom u funkciji geo-astronomskih pokazatelja, nego u poglavljima »Zemlja i narod« i »Građevine« govori i o općem duhovnom obzoru starih Hrvata i o dosadašnjim pristupima u proučavanju hrvatske umjetnosti toga doba.

Nenad Gattin, autor brojnih fotografija, cjelina i detalja starohrvatskih sakralnih građevina, napisao je uvod u kojem, između ostaloga, veli: »Ova knjiga nije katalog i — jednostavno rečeno — neke su (tj. starohrvatske crkvice, op. D. H.) zaokupile moju pažnju više od drugih. U pojedinom torzu teško sam prepoznavao izvorni oblik, dok sam u detalju često vidio građevinu. Nevjerica da su starohrvatske crkvice gradile navješte ruke i sama ljepota crkvica bili su moj credo.« Polazeći od toga Gattin je majstorski zabilježio vrijednosti starohrvatskoga graditeljstva (i kiparstva), omogućujući nam da putem ove knjige budemo »ushićeni svjedoci« njihove ljepote i, unatoč tome što nisu »katedralnih dimenzija«, njihove monumentalnosti.

Uz izvanredne fotografije Nenada Gattina ova knjiga sadrži i crteže Mladena Pejakovića kojima vrlo sustavno dokazuje zakonitosti u gradnji starohrvatskih crkvi, odnosno svrhovitost njihovih nepravilnosti. Golem slikovni materijal upotpunjuje i nekoliko zemljovida Nele Krstić u kojima su ucrtani lokaliteti starohrvatskih sakralnih građevina, i to ne samo onih o kojima je u knjizi riječ ili onih koje su ovdje reproducirane, pa

tako ti zemljovidi mogu poslužiti kao svojevrstan vodič za hodočašća do tih malenih ali veličanstvenih građevina koje nam namriješe naši daleki preci.

D. H.

OD ZEMLJE K ZEMLJI ZAVIČAJA

Stanislav Petrović, GLAS ZVUN ZEMLJE, »Zrinski«, Čakovec 1982.

Od pojave prve zbirke Stanislava Petrovića »Za nohti zemlja« (1975) prošlo je sedam godina. Ta je zbirka po pjesničkom iskustvu njezina autora zauzela u krugu suvremenog kajkavskog pjesništva vidno mjesto uz već poznate zbirke čakovečkog pjesničkog kruga (Bence, I. Jembrih, Kancijan i drugi). Prošle godine (u jesen) isti nas je pjesnik podario svojom drugom zbirkom kajkavske poezije pod naslovom »Glas zvun zemlje« (Glas izvan zemlje) u koju je probrano uvrstio svega 28 pjesama raspoređenih u tri ciklusa. Valja odmah naglasiti da autor ne posiže za leksičkom baštinom starije kajkavske književnosti (kao ni kod prve zbirke), već ostaje vjeran svojem zavičajnom izrazu; ne udaljuje se dakle od svoje idiomatike i toponomastike kao biografsko-zavičajne determinante.

Najizrazitiji elementi jezične strukture Petrovićeva jezika zbirke jesu oni iz rodnog mu *Križanča* (opć. Varaždin), ovjereni u fonetsko-fonološkom, leksičkom i morfološkom ostvarenju (npr. prisutna diftongizacija *uo, ie* i kontrakcije pojedinih leksema).

U Petrovića, kao i kod ostalih pjesnika spomenutog pjesničkog čakovečkog kruga, otkrivamo trojnost pjesničkog iskustva: 1. iskustvo zavičaja (djetinjstva — zemlje i svega što je vezano uz nju), 2. iskustvo hic et nunc elementarnosti (pjesnik — suvremenost življenja), 3. iskustvo zavičajnog koda (jezik zavičaja). To su zapravo bitna obilježja zavičajne poezije kao identiteta pjesnikove odredivosti. Na temelju takve trojnosti mogli bismo postaviti jednadžbu: *zavičaj:zemlja=čovjek:glas*, jednadžbu koju očituje i sam naslov Petrovićeve zbirke. Naime iz gramatičke definicije o povratnoj zamjenici *sebe* znamo da ona zamjenjuje sve lične zamjenice kada se njome označava da radnja ne prelazi na drugoga, nego se vraća na lice koje vrši radnju. Dakle: čovjek, glas zavičaja — teške, opore, škrte zemlje Križanča, zapravo je glas pjesnika, monolog Petrovićev. »*Glas zvun zemlje*« mogao bi imati i svoj sinonim u sintagmi »*Glas zvun sebe*« jer čovjek je zemlja koja u njemu živi sa svim svojim glasovima života, to je glas njegova Hrvatskog zagorja ukorijenjen u djetinjstvo i korelaciju: djetinjstvo — roditelji (tipična zamjemba i kod Jembrihove poezije).

Govoriti o zbirci »*Glas zvun zemlje*« nije moguće a da se ne govori u isto vrijeme o grafičkim ilustracijama autora Frane Para. Petrović progovara zavičajnom riječju i motivima Križanča, Paro svojom grafikom reinterpretira Petrovićev zavičaj doživljajem svojega primorskog zavičaja. Bilo bi krivo tvrditi da je Paro ilustrirao zbirku radi ilustracije. Ne, on pruža svoj zavičaj inkomponiran u grafičke »fosilije« Primorja kroz strukturu kamena natopljenog plavetnilom boja međuzvjezdanog primorskog prostora, taj zavičaj stavlja uz bok Petrovićevu zavičaju. Drugim riječima, Paro je svojim ličnim darom ponovio slikarski svoj zavičaj i grafički ga ovjerio očitavajući Petrovićev »Glas zvun zemlje«. Svi motivi Parovih grafika vezani su usko uz zemlju, tlo njegova primorskog zavičaja. Grafike uz pojedine pjesme nisu odslik sadržaja pjesme, već doživljaj cjelokupne zbirke u funkciji reinterpretacije drugim zavičajno-biografskim determinantama koje interferiraju s Petrovićevim.

Esej o poeziji Stanislava Petrovića napisao je Ivo Kalinski, istaknuvši bitne njezine karakteristike. Uz nekoliko leksikografskih propusta (zbirka ima rječnik kajkavsko-štokavski) koji ne umanjuju njezinu vrijednost »Glas zvun zemlje« valja pozdraviti i zaželjeti mu dobrodošlicu u krugu zavičajne suvremene kajkavske poezije. U grafičko-ilustrativnom pogledu zbirka je svojevrstan novum.

Alojz Jembrih

NOVE PUBLIKACIJE

1. *MIR I DOBRO.* Monografija Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja. Split 1982.
2. *PODRAVSKA GRUDA* (2/82). Časopis za književnost i kulturu Podravine. Đurđevac 1982.
3. *PROLOŽAC* (1/82). List župe sv. Mihovila u Prološcu. Split 1982.
4. *NOVI CVIJET* (1/82). List franjevačkih sjemeništaraca. Visoko 1982.
5. *ISKRA* (1/82). List Župe sv. Ilije u Metkoviću. Metković 1982.
6. *POLJICA* (6—7/81—82). List Poljičkog dekanata. Gata 1982.

»DUBROVAČKI HORIZONTI«

Časopis Društva Dubrovčana i prijatelja dubrovačke starine u Zagrebu, godina XIV, Zagreb 1982, br. 22, 192 str. + ilustracije

Dvadeset drugi broj »Dubrovačkih horizonata« posebno je zanimljiv po radovima trideset autora i prilozima različita sadržaja, od aktualnih, suvremenih i informativnih napisa do historiografskih članaka.

Dr. *Frano Kršinić* prikazao je zaštitu Malostonskog zaljeva (koji se nalazi između kopna i poluotoka Pelješca, zanimljiv je po svojim geomorfološkim karakteristikama, u njemu živi svijet raznolik i bogat, a osobito je poznat po uzgoju evropske kamenice, najkvalitetnije i na tržištu najtraženije). Životne uvjete tog zaljeva čovjek još uvijek nije poremetio. Pisac ističe potrebu zaštite tog prirodnog specifikuma. O tom prirodnom izuzetku (s obzirom na okolnosti našeg vremena) od 12. do 14. studenog 1981. održano je u Dubrovniku savjetovanje na kojem je sudjelovao 51 autor i koautor.

Mr. *Antonije Đukić* autor je članka »Demografsko-prostorno-geografski aspekt proste i proširene reprodukcije radne snage u općini Dubrovnik od 1871. do 1980« a mr. *Petar Fio* članak »Početak obnove kulturnih spomenika oštećenih potresom« u kojem govori o potresu što je 15. travnja 1979. na području dubrovačke općine oštetio 1071 kulturni spomenik; šteta je procijenjena na oko sedam milijardi novih dinara.

Osobito je vrijedan historiografski prilog (32 str.) *Josipa Lučića* »Dubrovačka republika od XVI. do XIX. stoljeća«. Tu je dr. Lučić prikazao područje (1092 km²) Dubrovačke republike u dotično vrijeme, stanovništvo (do 40.000 u vrijeme naveće gospodarskog uspona), državni poredak, upravu, staleže, vojsku, odnos Crkve i Države, odnos prema nekatolicima, odnos prema vanjskim državno-političkim čimbenicima (Turcima, Mlečanima, Španjolcima i dr.) kao i gospodar-

ske, društvene i političke prilike. Piše u tom prilogu i o nekoliko desetaka istaknutih tadašnjih Dubrovčana, znamenitih po svojoj djelatnosti u hrvatskoj kulturi, i o propasti Dubrovačke republike 31. siječnja 1808. Dr. *Ilija Mitić* obradio je značenje Banke San Giorgio u Genovi za Dubrovačku republiku i njezinu pomorsku trgovinu, *Pero Savin* prikazao je potres u Dubrovniku 1667. a *Ratko Pasarić* tridesetak znamenitih Dubrovčana 17, 18. i 19. st. koji su djelovali u tuđini.

Dr. *Ratimir Kalmeta* razmatra u svom članku nazivlje za oblike razvedenosti naše morske obale, slijede zatim dva putopisna priloga: odlomak iz »Hodočašća od Konstanze do Jeruzalema 1486« Konrada von Grünemberga i drugi »O ugarskoj odjeći« u kojemu Cesare Vecelli govori o odjeći ugarskog i hrvatskog plemstva i o hrvatskoj odjeći iz nekih područja obalne Hrvatske. Dr. *Rafo Bogišić* piše o životnom opredjeljenju Dominka Zlarića (1558—1613), poznatog dubrovačkog pjesnika, *Petar Šegedin* prikazuje život i djelo znamenitog hrvatskog kipara Frana Kršinića (1897—1982) a *Josip Lučić* rad povjesničara dr. Bernarda Stullija, donedavno direktora Arhiva Hrvatske u Zagrebu.

Vinko Zlamalik analizira mrtve prirode Ive Vojvodića (u povodu izložbe u Salonu galerije »Karas« u Zagrebu 1982) a *Grgo Gamulin* mrtvu prirodu u slikarskim radovima liječnika i slikara amatera Joška Baice; u povodu izložbe »Mrtva priroda« Joška Baice u galeriji »LIKAR« u Osijeku (1979) i u Gradskom muzeju u Vukovaru (1980) piše o njegovim slikama *Josip Škunca. M. G.* prikazao je jedanaestu samostalnu izložbu akademskog slikara Ive Grbića, priređenu u povodu 60. obljetnice Muzičke akademije u Zagrebu u predvorju velike dvorane Hrvatskog glazbenog zavoda.

Tu je i govor *Ete Rehak* na otvorenju treće samostalne izložbe Marinka Jurice a o likovnom životu Dubrovnika u prvoj polovini 1982. piše *Vicko Lazari.*

Dragocjen je prilog (21 str.) *Tomislava Macana* »Uspomene iz baština« u kojem na svojstven način govori, s obzirom na povijesnost i dubrovačku prošlost, o raslinju (čempresima, kruški trnovači, oskoruši itd.) koje je »u dubinu toga klasičnog hrvatskog tla sadila... ljubav prema lijepome i, dabome, korist«. Zanimljiv je prilog *Mate Mojiša* o 100. obljetnici Osnovne škole u Popovićima i *Nikše Vijolića* o nekim pučkim običajima u Rijeci Dubrovačkoj, osvrt prof. *Milice Lučić* u povodu međunarodnog simpozija »Dante i slavenski svijet« koji je održan u Dubrovniku od 26. do 29. rujna 1981. i prikaz *R. Roglić* »Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku«, sv. LXXIV. i LXXV. Prof. *Ileana Grazio* osvrnula se na novo djelo dr. Mihe Demovića »Glazba i glazbenici u Dubrovačkoj republici od početka XI. do polovice XVII. stoljeća« (Zagreb 1981) i prikazala je glazbene priredbe XXXII. dubrovačkih ljetnih igara i Dane hrvatske glazbe u Dubrovniku (održane u prosincu 1981). *Vicko Lazari* prikazao je pet decenija rada Centra za izučavanje turizma (koji je 1934. osnovan u Dubrovniku) a *Hrvoje Matić* kulturne manifestacije održane u Stonu 1981 (slikarska izložba, proslava 400-godišnjice stonske česme), *J. Kovačević* zabilježio je devedesetu obljetnicu Filatelističkog kluba »Dubrovnik« (1890—1980), ing. *Stefi Moretti* nanizao je uspjehe vaterpolista »Juga« u godini 1981. *Kitty Pavlić* iznijela je kroniku rada »Društva Dubrovčana i prijatelja dubrovačke starine u Zagrebu«, *Patricija Veramenta-Paviša* opisala je rad »Društva prijatelja dubrovačke starine u Dubrovniku« (oba se prikaza odnose na 1981. g.), prof. *Boženka Hruš-Juričević* osnutak i razvitak »Društva Dubrovčana i prijatelja Dubrovnika« u Splitu (djeluje od 1927. g.) a *Zulejka Vešligaj-Radoš* dvogodišnje djelovanje »Društva Pelješčana u Zagrebu« (koje je počelo djelovati u veljači 1980). Prof. *Milica Lučić* prikazala je proslavu dana Dubrovčana u Zagrebu 30. siječnja 1982. Na kraju sveska nalazi se »in memoriam« Anuši Gjidera-Bašić (1908—1980), jednoj od osnivača i dugogodišnjoj tajnici »Društva Dubrovčana i prijatelja Dubrovnika u Splitu«, kao i popis darovatelja u fond časopisa i za lutriju Dubrovačke noći u Zagrebu 1982.

Anđelko Miljatović

Izložbe

M. BARBARIĆ I J. PINTARIĆ U ZAGREBAČKOJ GALERIJI »M. VIRIUS«

Rijetkost je u nas da dvojica autora (ili dvoje, kao ovom zgodom) priređe zajedničku izložbu akvarela. Jedna od najtežih slikarskih tehnika, gdje su naknadni zahvati zapravo nemogući, gotovo je posve iščeznula s izložbi brojnih školovanih slikara. Dvoje samoukih slikara iz Nove Gradiške, Josip Pintarić i Marija Barbarić-Ljilja (koju nikako ne treba, zbog istoga imena i prezimena, zamijeniti s nadahnutom pletiljom Marijom Barbarić), prihvatili su se akvareliranja bez ikakve pričuve i špekulacije, ostvarujući na taj način svoje osebujne svjetove.

Josip Pintarić, poznat po predočavanju krajolikâ slavonske ravnice i života u njima, najdojmljiviji je kao slikar djevičanskih šuma što se steru ponad zrcalâ voda. Šume, raslinstvo, vode, pa oblaci i duge glavnim su pak motivima njegovih djela u akvarelu. Nedvojbeno, Pintarić čuti da će ponajbolje polučiti i jasnoću zraka, i sumaglicu u šumi nakon kiše, i razlite vode — upravo vodenom bojom. I kao što kiša lije nad šumom, tako se njegovim plohama slijeva boja kojom radi, i kao što se iz natopljene zemlje dižu pare, tako se njegovim plohama prostiru zastrti, rasplinuti oblici. A iz grmlja, iz šipražja, nakon plodonosnoga dažda, niče cijeli jedan narod, niču oni likovi koje znamo s Pintarićevih ulja na platnu. Sunca koja kruže okolo stabalja, oblaci u dnu grmlja, livade nad gustim oblačjem — sve su to zasade koje upućuju na mitsko ozračje ovoga slikarstva, na nepojmljivi, nespoznatljivi svijet koji ga stalno opsjeda, kome bismo na prvi pogled, olako, čak i lakoumno, a dakako posve krivo, mogli nadjenuti pridjevke koji mu uopće ne pripadaju. Neprijeporno je, međutim, da nikakvo nadijevanje naziva ne određuje dosege jednoga slikarstva, pa tako ni ovoga. Ono zrači vlastitom, samosvojnom sugestivnošću.

Marija Barbarić-Ljilja, premda je već više puta izlagala, zapravo je nepoznata širem likovnom općinstvu. Akvarele kojima se predstavlja mogli bismo, glede njihove tematike, povezati s različitim nastojanjima u modernoj umjetnosti ali nikako ne bismo mogli reći da iz njih i proistječu. Naime, autorica predočuje svijet izobličenih, čudovišnih lica, sablasnih likova, sumornih interijera i apokaliptičnih krajolika, što je opće mjesto moderniteta našega stoljeća, ali sve je to na njezinim plohama plod posve osobna viđenja, to više što su joj neznani protagonisti takvoga slikarstva. Zaokupljena tim neuravnoteženim svijetom, ona ga iskazuje uravnoteženim odnosima kromatskih masa što tvore pak posve »intuitivne kompozicije«. Šnomorice, koje vuku podrijetlo iz tamnih predjela zbilje i tmurnih slojeva u nama što ih nismo svjesni, a kojih se autorica slikanjem lišava, ostaju na plohi kao svjedočenje o trenutnom likovnom vrludanju ali i kao znaci darovitosti kojoj tek predstoji posvemašnje ostvarenje.

Dubravko Horvatić

IZLOŽBA ŠTO PRIVLAČI

Uz izložbu pastela Vladimira Džanka u Osijeku

Pasteli — uspjeliji i ujedno brojniji — rijetki su u hrvatskih slikara; u prošlosti kao i danas. Izuzmemo li nenadmašiva Ljubu Babića, tragičnu Slavu Raškaj, rijetke »izlete« Miroslava Kraljevića u tu »tehniku mekoće«, pastelima se malo tko ozbiljnije bavio, a i danas baš nije omiljela tehnika i izražajno sredstvo slikara u nas. Zato je izložba s gotovo tridesetak (uspjelih!) pastela vrijedna da se zabilježi. Priredilo ju je Hrvatsko društvo likovnih umjetnika - Osijek, u Studiju Galerije likovnih umjetnosti u Osijeku a izlaže *Vladimir Džanko*, kojemu je to već sedma samostalna izložba uz brojno su-

djelovanje u zajedničkima, pa čak i u inozemstvu. Bila je otvorena sredinom studenoga 1982. u intimnu prostoru Galerije, pogodnu baš za tu tehniku.

Mekoća i prozračnost te tehnike podrazumijeva i lirski odnos prema pejzažu (a na toj izložbi, uz male izuzetke, prevladao je pejzaž). Zanimljivo je bilo pogledati, i udupsti se u to, kako Džanko, poslije »zemljane proze« slavonske ravnice, nalazi u tom istom krajoliku ono jedva uhvatljivo, nježno i pomalo melanholično. Na nekim je izlošcima dominantna tamnija (a ipak sočna) zelena boja što je u prospektu izložbe Bogdan Mesinger naziva »korovskom«. Svježina proljeća i bujno zelenilo rana ljeta imaju svoj pandan u prikazivanju jesenskih ugođaja, gdje prigušeno buktanje boja ostavlja doduše mekoću svojstvenu toj tehnici, ali unosi i snažnu nabijenost sadržajem. Džankova »Nemirna jesen« s te izložbe ne samo da je među najboljim izlošcima nego i naslovom najadekvatnija sadržaju.

Posebna su Džankova ljubav padine: meke, pod kosim zrakama sunca, u treperenju i igri nijansa, sa stablima na vrhu koja propuštaju baš toliko sunca koliko autoru treba za efektnu rasvjetu i daje mu mogućnosti za variranje baršunastih prijelaza. Padine toliko karakteristične za krajeve u kojima riječne grede zasijecaju u tromost ravnice, dajući joj poseban ritam. Taj ritam Džanko shvaća do u tančine, pretače ga u tonske odnose i začarava njime gledatelja.

Da još jednom citiramo Mesingera, iz predgovora prospekta: »Ugođaji jeseni, večeri nad vodom, zeleno buktanje proljeća — privlače slikara svojom punoćom, prozračnošću ili bogatstvom tonova i nijansi, u kojima se prizor doima kao da je začaran čarolijom svjetla. Tako nam ovi pasteli nude izrazito ugođajno slikarstvo. Toplo i blisko«. Da, blisko, ponavljam, jer danas slikarstvo dobrim dijelom svojom hermetičnošću odbija, umjesto da privlači gledatelja. Ova Džankova izložba privlači. Snažno privlači. I s razlogom privlači. U tome je njena najveća vrijednost. I signum Džanku da je na dobru putu.

Antun Removčan

IZLOŽBA VESNE VINSKI U SALONU GALERIJE »KARAS« U ZAGREBU

Vesna Vinski nije nikada iz svoga slikarskoga djelovanja posve isključila mogućnosti poticaja stanovitih klasičnih motiva: njezina prva samostalna izložba, prije punih deset godina, iako u znaku enformelističkih zasada, polazila je djelomice od vrlo slobodnog predočavanja aktova. Ova, njezina trinaesta samostalna izložba isto tako donosi nekoliko djela kojima su prvotni, ishodišni poticaji bili u klasičnom motivu, u posudi sa cvjetovima ili u krajoliku. Metodologija ove slikarice zato nas većma podsjeća na velike majstore raščlambe s kraja prošloga i s početka našega stoljeća negoli na njezine neposredne predšasnike: tek nakon što su oblici motiva posve raščlanjeni, tek nakon njihove preobrazbe do neprepoznatljivosti, započinje posve samostalno slikarsko djelovanje, bez obzira na motiv. I tek nakon tog prijeđenog puta slikarica dopušta sama sebi posvemašnju, nenadziranu slobodu geste a materiji na plohi da se oblikuje po svojim zakonitostima (koje nazivamo slučajnošću). Ali zamjećujemo dalji tijek u toj metodologiji: ono što je netom postizala silovitim rasprsnućem boje o plohu, njihovim silovitim srazom, polučujući nepatvorenu slučajnost, u idućim će slikama oblikovati, slikati kistom, špahtlom i pastelnom kredom. A onda, gotovo istovjetnim obratnim postupkom, kao što slika slučajnost, tragove geste, tako u nefigurativnim skladbama iznalazi predmetne oblike. Krug je, od apstrahiranja motiva do opredmećivanja apstrakcije, zatvoren da bi se to kretanje nadalje nastavilo. Unutar cijelog tog slikarstva nazočna je, kako se razabire, postojanost u istraživanju, u traganju za identitetom svijeta. I zato su pojedini kromatski akordi izrazito lirski, pojedini pak dramatski, zato je slikarski rukopis kadikad staložen, kadikad pak gotovo uzrujan. Zrcala slikâ u kojima se ogleda naša okolina, ako je riječ o sugestivnosti onoga koji ih pravi, uvijek je vjerno odrazuju.

Dubravko Horvatić

TRAGOM PROŠLOGODIŠNJIH IZLOŽBI

1. Konfrontacije i »konfrontacije«

Prvi triennale hrvatskog kiparstva Konfrontacije bio je otvoren od 6. kolovoza do 17. listopada 1982. Glavninu izložaka mogli smo vidjeti u Gliptoteci, manji dio na ostalim mjestima u gradu (Hotel »Dubrovnik«, Velesajam, prostor ispred HNK i dr.). Kipari takozvane »nove skulpture« porojili su se izvan matičnjaka. Svoje rojilište nazvali su: Atelijer '82 — da, »nešto drugo«. Nekolicina poznatih kipara nije se odazvala. Nu i bez njih je izložba pokazala sve što je časovito relevantno u novom i najnovijem hrvatskom kiparstvu. A to što je pokazala zanimljivo je iako nije mnogo.

Na istu brisanu prostoru našli su se čelom u čelo kipari razne životne dobi i raznih umjetničkih nagnuća. Suočili su se da se usporede. Da u neposrednu suodnosu vide dokle su stigli. A za to je doista potrebna hrabrost. I još više od toga: pouzdanje u sebe i u ciljnost puta koji su izabrali. Možda manje hrabri i manje uvjereni u sebe bili su kipari »nove skulpture«. Zato su se izdvojili. Činilo im se neopasnije omjeriti se međusobno u užem krugu istomišljenika nego se izložiti vjetrini široka otvorena prostora.

Kritičari su se, kako to u nas obično biva, konfrontirali i s izložbom i međusobno. Izložbu su vidjeli svaki na svoje očale, pomno se čuvajući da se u nečemu ne bi složili. Izlošci nisu bili važni, jedino je važno bilo kojemu pravcu kipar pripada. Ako nije u klapi naših posvećenika, treba ga obezvrijediti pod svaku cijenu. Osobito glasni bili su tobožnji avangardni kritičari. Kritika u jednom ima pravo: uzbunstvo krize kiparstva očituje se u tome što to isto kiparstvo želi biti viđeno takvo kakvo je.

Nije bilo lako biti u koži kipara koji klešu ili mijese »realistički«. Njih nadobudni kritičari prozvaše »jalovim nostalgičarima«, »duhovima prošlosti«, »gomilom onoga što se gomilom može zvati«, »moralistima — prema tome dobrim propovjednicima i ništavnim kiparima«, »onima što truju svoje oblike još u kolijevci svim otrovima realizma«. Ovi jadnici, kako tvrde avangardni njekači, nikada nisu izišli iz »začaranoga kruga Istine i Točnosti«. Oni drugi su, naravno, »odabir, oplahnut tezom i mislima«, »žive forme, oštroumna i strasna raspravljanja o mogućnostima oblika, koja hrvatsko kiparstvo rasterećuju svih vrsta kompleksa (u odnosu na srodne svjetske kiparske pojave)«. Da bi potpuno dotukli te nesretne realiste, osporavatelji ih ovako idilično opisuju: »To su uvijek ista lica sa svim bradavicama i borama, izgubljena za nevinost kao i za mudrost. To su marljivi radnici kojima je najveća briga znanje o svim repertoarima provjerenih realističkih fraza, koji imaju svoje tehničke i metričke kanone koji savjesno dave forme. Ili njeguju senzualnost i lirsku mekoću obrisa i sfumaturne (zvuči kao ukopničke, op. p.) površine kršinićevskih aktova, ili augustinčićevski ideal, ili kompendij znanja u portretima koji su, jasno, vječni.« Ako se k tome ovi »jalovnici« pozivaju još na Meštrovića i etnografiju Rendića, nema im spasa. Jer, molim vas, »koga još zanimaju ti patuljci smrtno ozbiljnih lica i njihov birokratski list na kojemu sve piše: boja očiju i 'posebni znaci'«. Njima se, rugaju se naši kritičarski dičnici, ne može drugo poželjeti no »dostojanstvena smrt u velikoj hladnoj sjeni Uzora«.

Na Konfrontacijama su, dakle, »gluhi i slijepi sjedili s onima dobroga vida, polupismeni s pjesnicima, vitezovi konvencije s prognanicima ludosti«. I gledali su se »kao strana tijela, kao da jedni pripadaju Kamčatki, a drugi Ekvatorijalnoj Africi«.

Autori i priređivači Konfrontacija željeli su ovom izložbom prikazati posljedak tisućgodišnje tradicije hrvatskoga kiparstva. Uspon kojega je, u početku, bio strelovit. Da bi se smirio u dugu zatišju, sve do Rendića. Obnova je i polagana i brza. Najprije, po Vladimiru Lunačeku, dolaze »stupovi modernoga hrvatskoga kiparstva« Robert Frangeš Mihanović i

Rudolf Valdec. Zatim nebeski svod dotiče genijalni Ivan Meštrović. Po Darku Schneideru (predgovor katalogu), suvremeno bi kiparstvo trebalo, »oslobođeno ropske uloge lijepe umjetnosti, samosvjesno nastavljati tim putem danas, bilježiti svoje vrijeme (kompleksnije nego ikada) i svoje dileme, analizirati, vjerovati, slutiti, polemizirati, kretati se od provjerenih oblika individualno oplemenjenoga realiteta prirode, nastavljati preko asocijativnih formi i nadrealizma, zatim uvijek i ponovno aktualnog ekspresionizma i novoga realizma«. Konfrontacije su ujedno, po istom Darku Schneideru, trebale i biti »svojevrstan prvi sastanak svih suvremenika, bez obzira na generaciju, koegzistencija različitih autora a time i različitih ideja i različitih istina«.

Priređivači izložbe, »sumnjičavi pred odredivostima apolonijske harmonije«, htjeli su, »u vremenu tolikih prekomjernosti (o oskudicama da ne govorimo)«, pokazati »može li kiparstvo ostati izmireno sa svojim idealom, pomireno sa svijetom, a odreći se svoje biti dvojakog podrijetla bića: duše (zamisli) i tijela (tvari)«. Sve to, usprkos opomeni delfijskog proročišta: nikada ništa prekomjerno.

Nekoliko usputnih ali ne zanemarljivih napomena. Da bismo spoznali hrvatsko kiparstvo u ogledalu vremena, trebalo bi, srca ranjena čudima i čudesima nadstvarnoga, proći ispod nebeske duge koja nas, kiparski osmišljeno, povezuje u vremenu i prostoru i osigurava nam uzvišeno mjesto u svjetskoj umjetnosti: Buvina (nastavljač tradicije starohrvatskih pleternih ukrasa) — Radovan — Juraj Matejev Dalmatinac — Franjo Vranjanin-Laurana (bonissimo scultore) — Ivan Meštrović. I još: u svijetu nepomućenih svjetonazora kuća je, na primjer, kući bila kuća. Nije se otkućivala, već sukućivala. Bila je i čovjekov stan i kiparsko djelo ali nikada sama sebi svrha. Nije se nametala svojom izdvojenošću, nego je, jednaka s jednakima, nastojala u općem dojmu biti jednaka susjedama a razlikovati se od njih tek kojom podrobnošću, ne zanemarujući cjelinu. Kuća je u svojoj biti kip: smislenoosjećajna zaokruženost, izdvojena od naravi (prirode) ali ne protiv nje. Slično kućanstvu ponašalo se i kiparstvo. Napajajući se na predaji, ne odbacujući je drzovito i nepovratno, osvajalo je nove prostore i oblikovne mogućnosti. Recimo i to da »dobro« i »lijepo« kiparstvo nije »pomirenje sa svijetom« takvim kakav jest. Ljepota je avangardističkiji i revolucionarniji izazov svijetu no sve ružnoće i nakaznosti jer najviše otkriva njegovu nesavršenost.

Oni što htjedoše i hoće biti »nešto drugo« tuže se »da tisak u ovoj sredini inovacije ozbiljno ne bilježi, a televizija ne prenosi, muzeji suvremene umjetnosti ne postoje a i izravni saobraćaj u tako nesaobraćajnu gradu (Zagrebu, op. m.) ostaju neostvareni«. Čini mi se, barem što se tiska tiče, da nemaju pravo. U tom su pogledu daleko zapostavljenija njihova braća »realisti«. No kako su i jedni i drugi u stanovitu (mass-medijskom) smislu zapostavljeni, treba zabilježiti njihov SOS.

Prvi trijennale hrvatskog kiparstva Konfrontacije bile su više kritičarske no kiparske konfrontacije. I to je ono što nas najviše žalosti. Usnopljene novine, uredno poslagane vreće cementa (oh, kako tržište čezne za njima!) i kameni obluci uzaludno su nas pokušali uvjeriti da su »nešto drugo« u usporedbi s izlošcima iz »kruga Istine i Točnosti« koji »životare u sjeni Uzora«. Orebov opijetljeni Slavomir (pospana izgleda, pozatvorenih očiju) kao da najbolje prikazuje dosege ove izložbe. Časni izuzeci samo potvrđuju ovakav dojam. Nu bez obzira na uspjeh ili neuspjeh Konfrontacija, nitko, kao što reče Tomislav Ketig, pa ni kritičar, nema pravo biti jedini pravovjeran i nametati svoje stavove kao isključive svima drugima.

Voditelj Zagrebačkih solista Tonko Ninić izjavio je da avangarda (u glazbi) nije ni poslije dvadeset pet godina ostvarila značajniji rezultat u težnjama i htijenjima od kojih je započela. Gotovo to isto mogli bismo reći i za kiparsku avangardu. I ne treba zaboraviti da toliko osporavani realizam u kiparstvu još ni izdaleka nije ostvario sve svoje mogućnosti. Kad kipari ne budu previše trčali za kojekakvim uzorima, nego iskreno i pošteno kiparili, značit će nešto u umjetnosti. Splićanin Karlo Grenc, po pozivu obrtnik a ne umjetnik, svojom izložbom tendi, građevinske bravarije i umjetničkoga kovaštva postigao je nezapamćeni uspjeh. Očito je dobar obrtnik, a ne pomodni zaludivač. Nekada davno i slikari i kipari nastojali su biti dobri obrtnici.

2. *Zorka Sever: Radost slikanja*

Od 5. X. do 14. X. 1982. bila je otvorena izložba akvarela i pastela Zorke Sever pod nazivom »Iz starog albuma«. Više-manje slučajni prolaznici, jer izložbu nije obasjavalo reklamno svjetlo mass-medija, bili su ugodno iznenađeni i obradovani. Njihovo oduševljenje (usmeno preneseno) privuklo je nove posjetitelje, pa je izložba bila produžena još za desetak dana.

U predgovoru kataloga prof. Lidija Tocilj iznosi da je Zorka Sever rođena god. 1894. u Popovači. God. 1915. počinje raditi kao učiteljica u Potoku kraj Popovače. Slikati je počela god. 1914. i slikala je sve do svoje smrti u Zagrebu god. 1973. Prvi put izlaže god. 1928. u Daruvaru. Zatim u Osijeku, Popovači, Kutini. Posljednji put izlagala je u Zagrebu god. 1972 (dvaput). Na ovoj posmrtnoj izložbi izložene su bile slike koje su ostale u posjedu obitelji (desetak akvarela i tridesetak pastela). Najstarija je slika iz god. 1914 (Orasi i miš) a posljednja je naslikana god. 1973 (Maslačak).

Lidija Tocilj ističe da u Severičinim slikama nema ničega avangardnoga, »što im daje istinski šarm u ovom trenutku«, jer se nastojanja avangardnih umjetnika svode najčešće na dosjetku. Avangardna umjetnost likovno je tanka i slaba ali je umjetno podržavaju njezini teoretičari i njezini veliki svećenici čija je zamršena tumačenja nemoguće logički pobiti. Pomodnoj kulturi nije važno da li su činjenice kojima se bavi i njihovo tumačenje uopće istiniti. »Ono što je u modi ne može uništiti nikakva kritika« (Mircea Eliade). Pomodna kultura odbacuje sve što je »dopadljivo«. A slike su Zorke Sever dopadljive, kaže Lidija Tocilj, dapače: »one se trude da to budu i to ih čini istinitim i bližim«. Dok drugi umjetnici nastoje biti nešto posebno, Zorka Sever se sasvim podvrgava predmetu a to je »možda jedini pravi način prodiranja u materiju«, izvrsno uočuje Lidija Tocilj.

U osvrtu na izložbu (»Vjesnik« 6. XI. 1982) mr. Marija Šercer (koja je izložbu postavila i otvorila) donosi zanimljive podatke o slikaričinu životu. Veći je dio života Zorka Sever provela u rodnoj Popovači. Perom i kistom bilježila je razne narodne moslavačke običaje. Skupljala je narodne nošnje i čuvala uzorke tkanja s moslavačkim narodnim motivima (danas se ta zbirka, kao i neke njene slike, nalazi u kutinskom Muzeju).

Slikarstvo je Zorke Sever, ocjenjuje Marija Šercer, »krug zatvoren u sebi«. Bila je školovana slikarica. Crtež joj je siguran i čvrst, boje znalački iskorištene. Nije imala uzora. Nijednom se slikarskom pravcu nije priklonila. Slikanje joj je bilo temeljna životna potreba. Slikarsku tehniku i slikarske teme sama je odbrala. Dugi niz godina radila je pošteno i predano. Marija Šercer naziva je pjesnikinjom moslavačkoga kraja i pribraja je imenima Slave Raškaj, Marije Novaković i Vere Nikolić, »ne radi slave već radi kulturno-povijesne istine«.

Dodao bih da Zorka Sever nije bila samo pjesnikinja moslavačkoga kraja već pjesnikinja svih naših krajeva i svih nas. Njeno cvijeće cvjeta u našim pritajenim i prigušenim snovima. Njezini su krajolici obasjani (katkada i trpki) dio naše zajedničke duše. Mrtva joj priroda sja neizgubljenom svjetlošću kojom mrtve stvari zrače iz svoga sna.

Od mrtvih priroda nikako se ne mogu mimoići »Jagode« (akvarel, 1928), »Breskve I i II« (pastel, 1935), »Crno grožđe« (pastel, 1968) i »Kukuruz«

(pastel, 1950). »Jagode« i »Kukuruz« naslikani su izvanrednim osjećajem za svijetao i topli kolorit. »Crno grožđe« naslikano je zeuksidovskom savršenošću i istančanošću. »Breskve« su prethodnica današnjega hiperrealizma koji tako uspješno i zrelo predstavlja u svjetskoj umjetnosti Zvonimir Mihanović. U »Breskvama« je Zorka Sever postigla vrhunac magičnoga i poetskoga realizma. Niz nježnu rumenilom nahuknutu i nevidljivim dlačicama osutu koru sklizi suzna kap rose. U ovoj slici ne zapanjuje samo savršenstvo izvedbe već, više, bojom iskazan život koji struji i iz mrtvih stvari.

Šetnja krajolicima Zorke Sever povratak je u izgubljeni raj. Ne voltdiznijevski, nego raj u kojemu smo duboko disali s prirodom. Uz »Put« (pastel, 1965) tu je u šumskom gušiku potok »Crnaj« (pastel, 1958.). Potom »Jelenska-potok« (pastel, 1946), čudesni zimski krajolik u kojemu se snijeg ne smrzava; bezljudan je ali topao smeđilom drveća. Sunčaninom blistaju vangogovski zlatnožute vrbe (»Vrba«, pastel, 1930; »Naša stara vrba«, pastel, 1965). Zelenilo, voda i ozračje »Ribnjače« (pastel, 1965), »Puta« i »Crnaja« navješćuju istančanu osjećajnost najnovijega (pretežno ženskoga) hrvatskoga slikarstva. Napajamo se na »Česmi« (1967) gdje su na prozirnoj vodenoj površini majstorski oblikovani krugovi nalik zdencu. I na kraju (da li je to izgon iz raja?) ulazimo u »Aleju« (pastel, 1950): široko, još osunčano, prilazište popunjeno je s tri prazne osamljene klupe. Dvije se klupe naziru u maglenu, već suženu produžetku. Zatim, naglim zavojem, aleja uvire u uski hladni besputni tamnik.

Umjetnik se ostvaruje u svim svojim djelima. Ipak mi se čini da se Zorka Sever najautentičnije ostvarila u svom cvijeću.. Kada gledamo to njezino cvijeće, čini nam se da ga nije slikala s naporom, već s radošću. Radost slikanja bio je njezin prvotni i najunutarnjiji poticaj. Poput pobožnoga Beata Angelica, slikala je oslobođena avangardnoga dogmatizma i školske skolastike, religioznim zanosom i isposničkim misticizmom. Cvijeće joj nije, doduše, ni nestvarno ni idealizirano ali zrači nadzemaljskom ljepotom.

»Kukurijeci u čaši« (pastel, 1972) zanimljivi su zbog posebne tehnike kojom su naslikani, odrazom čaše i cvjetova slikarica je motiv udvostručeno prikazala. »Ljubice« (akvarel, 1929) toliko su stvarne da ih baš to postvarenje čini nestvarnim. »Maslačak« (pastel, 1973) Zorka je Sever naslikala dva mjeseca prije smrti, još uvijek sigurnom rukom. Tek plava i žuta boja života i smrti navješćuje skori odlazak. A dva maslačka gore kao svijeće pokraj odra.

Na ovoj izložbi za mene je najčudesnija bila »Ruža crvena« (akvarel, 1927). U neodređenom prostoru čiste bjeline samo jedna crvena ruža. Ne u sredini, to bi joj umanjilo uvjerljivost. Već u lijevu uglu iz kojega se rascvjetava u vječnost. Ruža bez pratnje, nevina i sama. Kao ona »ničemu viseća ruža« o kojoj pjeva T. J. H. Mar. I ta mi ruža utjelovljuje i simbolizira opojnu radost slikanja slikarice Zorke Sever.

3. Pustinja Blaca

Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu i Bračkí muzej u Škripu priredili su u Splitu koncem prošle 1982. godine izložbu pod nazivom »Pustinja Blaca«. »Valjda je mnogim... ovo nepoznato. Tako se nazivlje prediel na podne otoka Brača u Občini Nerežiškoj, a od varoši Nerežišća po prilici udaljen za šest kilometara, te se proteže preko dva kilometra dugom, na način rieke, vijugajućom se prodolinom među brdim do na more, gdje pak nastaje istoimena luka« (Nikola Miličević stariji). Pustinja Blaca nalazi se, dakle, u jugozapadnom dijelu Brača, između Nerežišća i mora, na preko 200 m nadmorske visine, u tijesnoj prodolini, ispod goleme kamene stijene.

Pustinjačku zajednicu Blaca utemeljila su dva svećenika glagoljaša koji su pred Turcima prebjegli iz bivše Poljičke Republike. »Polovicom šesnaestoga stoljeća dva svećenika, Matij Tomašević iz Duća i Grgur Martinović iz Zvečanja, Poljičani, pobjegav od turskoga zuluma, pridoše na Brač, te se utekoše Nadpopu Nerežišć prosećí njegovu zaštitu i pomoć. Don Juraj Drvodilić bijaše nadpop Nerežišć, i posjedovao je u dolini Blaca na občinskom vlasništvu vinograda i starina, i kad mu se utekoše rečeni poljički popovi, a to godine 1550., ili 1551., on im pušti iste zemlje na uživanje, i dade im spilu Ljubitovicu za stan, gdje su prije se zaklinjali težaci u vrieme rađe polja. Blaca su bila doprla po radu, štednji, pomnji i požrtvovanju svojih pustinjaka do prostranoga i jakoga posjeda; a obitelj je brojila do šesnaest družbenika, od kojih pet Svećenika. Proizvod u vinu iznosio je do pet stotina barila godišnjih, a ovčje stoke bilo je do tisuća glava« (Nikola Miličević stariji).

God. 1724, nesretnim slučajem, izgorjele su sve blatačke kuće i sve što je bilo u njima (pokućstvo, karte, pisma i drugo) i ostale su samo zidine. U ovom požaru vjerojatno je oštećena i crkva Gospe Uznesenja (građena od god. 1588. do 1614). Nu život se u Pustinji Blaca nastavio, družinari su je obnovili i vratili joj prvotni sjaj. Crkva je iznova sagrađena i proširena god 1757. Najveći uspon doživjela su Blaca za uprave četvorice Nemčića (Frane, Marka, Ante i Ivana) iz Velog Brda u Makarskom primorju a najveće bogatstvo stekla za uprave don Marka Nemčića (umro 1765) koji je u Blacima proživio 73 godine. To bogatstvo učvrstio je i još povećao don Ivan Nemčić (upravitelj od god. 1772. do 1800), pravno urediviši stanje Blataca.

Poslije smrti don Ivana Nemčića Blaca nazaduju. Tek u drugoj polovici 19. st. i na početku 20. st., pod upravom don Nikole Miličevića starijega, rodom Poljičanina iz Zvečanja, Blaca ponovno uznapreduju ali je to ujedno i svršetak neprekinuta slijeda života te Pustinje. Don Nikola stariji god. 1905. gradi pčelinjak s više od 300 ulišta, po obliku i načinu uzgoja jedinstven u južnoj Hrvatskoj. Posljednji svećenik u Blacima bio je don Nikola Miličević mlađi, nećak svoga prethodnika Nikole starijega. Njegovom smrću (god. 1963) završava slijed svećenika i upravitelja koji su svi redovito bili iz Poljica. Baveći se zvjezdoznanstvenom Nikola mlađi dvadesetih je godina ovoga stoljeća u Blacima sagradio zvjezdarnicu koju je opskrbio golemom knjižnicom nebeskih atlasa i knjiga o svemiru, spravama i teleskopima (među kojima se ističe jedan nabavljen u Lošinju — dugo je vremena bio najveći u Hrvatskoj).

Od čitave prošlosti Blataca sačuvalo se samo ono što je tamo nastalo i dobavljeno nakon požara god. 1724. Osim crkve (s odlikama barokne gradnje i zvonikom na preslicu), od sačuvanog je najvredniji komin, izuzetan primjerak ognjišta, na kojemu se nije samo kuhalo nego i za dugih zimskih večeri razgovaralo i dogovaralo. Taj komin je bio duša Blataca, na njemu je vatra gorjela cijelu godinu, gasila se na Veliki četvrtak a iznovice užigala na Veliku subotu kada se i blagoslivljala. Među sačuvanim predmetima ističe se sat s utezima iz Londona (17. st.). Izuzetna je neobičnost ručna tiskara s kraja prošlog stoljeća. U njoj je Nikola Miličević stariji tiskao svoje povijesne crtice o Blacima, molitvenike i pravila. Od crkvenoga pribora spomenimo kaleže, pikside (kutije za posvećene hostije) iz 17. st., svijećnjake (17. i 18. st.), oltarne slike (18. st.), orgulje (19. st.), oltarne palme kojih je još veoma malo u južnohrvatskim crkvama. Brodska pulena (druga pol. 18. st.) spada među najstarije i rijetko sačuvane na našem dijelu Jadrana. Blatačka knjižnica broji 11.000 svezaka, od toga je veliki dio stariji od god. 1800.

Blaca su »jasna metafora koja obasjava napetosti u pozadini sudionika i ambijenata«, napisao je urednik ove izložbe i kataloga Josip Belamarić; ona su »svekoliku ljudsku povijest sabila i ponovila u četiri stoljeća«. Brač je stoljećima bio zbjeg za kopneno stanovništvo, posebno za glagoljaše. Blatačka glagoljaška zajednica pridružila se drugim glagoljaškim bračkim samostanima iz ranijih vremena. Prkosni i oporbeni (ali i stvaralački!) duh poljičkih glagoljaša oplodio je i pustinju Blaca.

Pustinja Blaca prikazana je na izložbi fotografijama, slikama, uporabnim predmetima i umjetninama. Cilj je izložbe bio poziv za spasavanje i zaštitu Blataca. Konzervatori smatraju da u Blacima treba urediti muzej koji će zorno prikazivati blatačku prošlost. Drugi predlažu da Blaca postanu ekološki muzej. Bilo kako bilo, izložba je za svakoga posjetitelja bila nezaboravni doživljaj. Na njoj se čovjek susreo sa svojim snom. I priređivači su snom nazvali svoj prijedlog o mogućoj budućnosti Pustinje Blaca. Ako je zabranjeno živjeti, nije zabranjeno sanjati.

»Povijest je na našem tlu toliko puta potcrtavala liniju između istoka i zapada da smo zaboravili da postoji možda još jedna čvršća — ona koja dijeli sjever od juga, koju nismo uspjeli ni do danas skršiti« (J. Belamarić). U to ime predlažem da se izložba »Pustinja Blaca« ponovi i u Zagrebu. Imalo bi se što vidjeti — i naučiti.

Tomislav Heres

SVOJEVRSNE IZLOŽBE KIPARA NAIVCA FRANJE KOVAČIĆA

Franjo Kovačić, već poprilično učvršćeni i poznati kipar naivac, s malim (vremenski) umjetničkim stažom (radi od 1971), ali s dosta izgrađenom kiparskom zrelinom u izražaju naive, s tolikim samostalnim izložbama (a skupne i ne možemo nabrojiti), u ovoj godini doživio je svojevrsno priznanje i potvrdu ugleda na dvjema izložbama koje se ne uklapaju u standardizirane izložbe. Time je ovaj podravski entuzijast, sada već sviknuti Zagrepčanin, dobio (vidno) usidrenje i ujedno poticaj za dalje ispinjanje uz ljestvicu svoga usavršavanja. Taj fenomen zaslužuje razradu, a ne samo puku registraciju.

O čemu se radi?

Galerija našeg velikog zagrebačkog industrijskog kolektiva »Nikola Tesla« pozvala je Franju Kovačića da priredi u njihovim izložbenim prostorijama izložbu svojih radova. On se rado odazvao i izložio ništa manje nego 47 radova: 25 skulptura i 22 reljefa. Izložba je trajala (kratko) od 22. do 25. 11. 1982.

Na izložbi su bili predstavljeni malim dijelom radovi iz prvih godina kipareva rada a većina ih je iz posljednjih godina, naročito iz 1981. i 1982. Gotovo polovina eksponata iz tih je dviju godina.

Tematika Kovačićevih kiparskih radova ostaje dobrim dijelom u sjećanjima doživljenosti sela, ljudi u zbivanjima radnog života i životnih zbilja. Pomak je u manjoj mjeri na stvarnosti koja se logično javlja u životnom hodu napretka te neosjetno prerasta i u druge motive. Neki su mu radovi i ulaz u sferu doživljaja iznad realnog, svakidašnjeg, ali našeg, neotuđivog, jer je u nama (San, Drvo naivnih umjetnika, Dala mu srce, Sanjar, Rajska sreća i dr.) i ostaje s nama dok živimo, jesmo.

Ugledajući se na otvorenost Galerije »Nikola Tesla«, istu je postavu prihvatila i Galerija »PTT« u Zagrebu (Ul. I. L. Ribara), i to u vremenu od 1. do 8. 12. 1982.

U povodu ovih dviju istovjetnih izložbi iskrsavaju neka nužno zanimljiva pitanja.

Obje su izložbe bile zatvorenog karaktera. Samo za radnike i namještenike spomenutih radnih organizacija.

Ideja da se ovako nešto vrijedno učini češće puta za radnički sloj zaslužuje ne samo pažnju već još više — pravu pohvalu. Zašto ne omogućiti radnim ljudima, koji uz najbolju volju ne mogu prispjeti da vide izložbe (a imaju u svojim prostorijama galerije), jednostavni i neposredni pristup umjetničkim ostvarenjima? K tome treba odmah nadodati da je izložba naive bliska tim ljudima iz dva razloga. Prvenstveno jer se radi o dostignućima koja mogu na prvi mah shvatiti; poneki će, osim toga, možda biti ponukani da i sami počnu raditi iz pritajenih pobuda za lijepim (pa makar već u poodmaklim godinama kako je bilo i s Franjom Kovačićem — u pedesetim godinama). Drugi je razlog u tome što je izlagač jedan od njih, iz njihove sredine (Kovačić je bio tapetar, čuvar). Sve to igra (važnu) ulogu u pristupu izložbi i njenom razumijevanju.

Potvrda je svega ovoga u činjenici da je Galeriju »Nikola Tesla« posjetilo na dan otvorenja Kovačićeve izložbe više od 500 radnika i namještenika. Ljudi su spontano osjetili da su i oni pozvani da shvate i proniknu — lijepo. Varaju se oni koji misle da radnik nema smisla za ono što je umjetnički dobro i jednostavno izraženo, pogotovu kad umjetnik (poput umirovljenika Franje Kovačića) ne bježi u irealnost ili neshvatljivost, već stoji na čvrstoj podlozi postojećeg i razumljivog.

Uočljivo je iz najnovijih radova Franje Kovačića da ne sustaje u uhodanim tokovima mirnog praćenja života u najosnovnijim očitovanjima. Proširivanje materijala (anegra, hrast, brijest) niti pomaže niti odnemaže njegovu izražaju. Ostao je učvršćen u kiparskoj naivi određenih zbiljskih oblika i ne gubi se u izobličavanju ili nekoj prolaznoj ekshibiciji.

Znajući da je Kovačić jedan od rijetkih zanesenjaka, sasvim je sigurno da će uspjeti izraditi još dosta skulpturâ i reljefâ. To ne će biti gomilanje figurâ, već u većini slučajeva nastojanje ustaliti svoj pristup formiranju različitih likova koje ili nosi iz mladosti sa sela ili susreće u novoj sredini grada čije čudnovatosti na njemu ne ostavljaju vidnije tragove.

Praksa dviju galerija u zagrebačkoj radnoj sredini poticaj je i za druge institucije i radne organizacije da slijede, ukoliko već to nisu uvele u praksu, njihov put oplemenjivanja svojih članova i pravom umjetnošću. Umjetnici su spremni doći i izložiti svoje radove.

Mirko Validžić

75-GODIŠNJICA GRADSKE KNJIŽNICE U ZAGREBU (1907—1982)

Gradska knjižnica u Zagrebu u prosincu 1982. svečano je proslavila svoj jubilej: 75 godina postojanja i rada. Osnovana je bila 7. XII. 1907. u Kamenitim vratima gdje će raditi do 1937. g. kada seli u Novinarski dom gdje je i danas. Prvi njezin upravitelj bio je V. Deželić, sljedeće godine (1908) preuzima upravu E. Laszowski koji će upravljati knjižnicom gotovo tri desetljeća. Prvi pravilnik Gradske knjižnice sastojao se od 17 paragrafa. Treći paragraf glasio je: »Svaki stanovnik gradski koji je navršio 15 godina (bio ženskog ili muškog spola) smije besplatno rabiti knjige gradske knjižnice bilo u čitaonici bilo kod kuće.« U knjižnici je, dakle, postojala i čitaonica.

Knjižnica je kod osnutka imala fond od 14.000 knjiga. On se tijekom godina povećavao. Neposredno prije drugog svjetskog rata (1940) Knjižnica je imala već 50.000 knjiga te je uz Sveučilišnu i Akademijinu knjižnicu bila najveća u Hrvatskoj. Nakon integracije s Radničkom knjižnicom (poslije rata) broj je knjiga znatno porastao (na otprilike 600.000).

Gradska je knjižnica u novije vrijeme u mnogome reorganizirala i modernizirala svoj rad. Među ostalim osnovala je dvije specijalne zbirke: Zagrabiensia i Rara (rariteti). U zbirci »Zagrabiensia« skupljaju se, čuvaju i obrađuju knjige i druge publikacije koje tretiraju Zagreb s aspekta: povijesnog, kulturnog, književnog, umjetničkog, političkog, privrednog itd. Sabrano je više od 5000 jedinica. U zbirci »Rara« skupljaju se knjige tiskane u prošlim stoljećima i različiti stari dokumenti.

Knjižnica je u povodu spomenutog svojeg jubileja priredila tih dana izložbu »Zagreb kroz Zagrabiensia«. Tu smo vidjeli raznovrsni materijal — knjige i druge publikacije — u vezi s prošlim (starim) i novim (modernim) Zagrebom. Izložba je bila tematski sistematizirana u nekoliko grupa (cjelina): 1) Autori koji su pisali o Zagrebu — Katedralis, Krleža, Milčetić,

Szabo, Šenoa itd.; 2) Zagreb u prozi, poeziji i dramskoj književnostn; 3) Kazalište; 4) Likovna umjetnost; 5) Kulturni život grada; 6) Promet i industrija; 7) Arhitektura i urbanizam; 8) Revolucionarni Zagreb; 9) Najstarije zagrebačke novine i časopisi (kompleti): Danica horvatska, Pozor (kasnije Obzor), Dom i svijet, Neven, Vienac, Hrvatska lipa itd.; 10) Prvi zagrebački tiskari i tiskare — među njima su i tiskare P. R. Vitezovića (17. stoljeće), isusovačka (gdje je 1742. štampan Jambrešićev i Sušnikov Lexicon latinum . . .) itd.; 11) Gradska uprava u najstarijim izvještajima; 12) Najstariji zagrebački kalendari; 13) Slike (fotosi) i razglednice o starom Zagrebu. U ovom mnoštvu izloženih knjiga, publikacija, dokumentacionog materijala i dr. posebno spominjem monografije o graditeljima Zagreba (Grahor, Ehrlich, Felbinger i dr.), knjigu (separat) J. Mokrovića: Potresi u Zagrebu (izdanu 1952), raspravu Z. Herkova: Ime grada Zagreba u prošlosti (Zagreb 1957) i plakat, odnosno program, za prvu izvedbu opere »Nikola Šubić Zrinski« (1876) I. Zajca; njegovu 150-godišnjicu rođenja Zagreb je svečano proslavio naučnim skupovima i izvedbama njegovih djela. U posebnoj vitrini bili su izloženi rariteti — štampane knjige, originalni rukopisi i sl. Navodim nekoliko primjera: Parabolarum siue Similium liber Erazma Roterdamskog (1516), Levakovićev glagoljski Missale romanum slavonico idiomate (Rim 1631), povelja P. Zrinskog (1647), glagoljska isprava iz Dobrinja na Krku (1692), Fortisov Viaggio in Dalmazia (Venecija 1774), Njegošev Gorski vijenac (1874), rukopis Šenoine Kletve (1881), arapski tekst iz prve polovice 19. stoljeća itd.

Dio građe bio je izložen u prizemlju kod ulaza: originalni dokumenti u vezi s osnutkom knjižnice (1907), stare novine i časopisi (npr. Zora dalmatinska — Zadar, Koprive — Zagreb, Danica — Novi Sad) itd. Izložba je dala dobar uvid u život i razvoj Zagreba danas i u njegovoj bližoj prošlosti. Dobro bi, međutim, došli i podaci, odnosno grafikon, o kretanju stanovništva Zagreba koji je prema popisu od 31. XII. 1880. imao 28.388 stanovnika (to je bilo prije nešto više od 100 godina). God. 1900. imao je 57.690 a 1910. 74.703 stanovnika; god. 1921. Zagreb je brojio 108.338 a već 1931. god. 185.581 žitelja (što je prema 1921. g. porast od 72%). Ovi brojčani podaci jedan su od pokazatelja njegova eksplozivnog razvoja. Povećanje Zagreba nakon II. svjetskog rata bilo je uvjetovano više administrativno (zbog pripojenja okolišnih područja Zagrebu) nego demografski.

Gradska je knjižnica u poslijeratnom periodu znatno proširila svoj rad uvođenjem novih djelatnosti: osniva pionirsku knjižnicu, diskoteku (oko 1000 ploča), rukovodi organizacijom cjelokupnog bibliotekarstva Zagreba i vrši funkciju matične knjižnice za narodne, sindikalne i školske knjižnice grada; radi popularizacije knjige uvodi bibliobusnu službu za Zagreb i njegovu regiju (sa 73 punkta) te organizira javna predavanja s područja književnosti, glazbene i likovne umjetnosti (četvrtkom i petkom) čime mnogo doprinosi kulturnom životu Zagreba.

U suradnji s Centrom za kulturu RANS-a »Moša Pijade« Knjižnica je u povodu svog jubileja priredila 18. XII. 1982. posebnu književnu večer pod naslovom »Zagreb Zagrebu« na kojoj su nastupili Višnja Stahuljak, Zvonimir Milčec, naš suradnik Boro Pavlović i Saša Vereš.

Vladimir Dumbović

Vijesti

U konzistoriju održanom 2. veljače 1983. Sv. Otac Ivan Pavao II. imenovao je 18 novih kardinala. Među njima je i zagrebački nadbiskup *dr. Franjo Kuharić*. Radujemo se i čestitamo!

* * *

»L' Osservatore Romano« od 12. XI. 1982. donio je prikaz djela *Alfreda Döblina* pod naslovom »U vjeri — jedina mogućnost otkupljenja«.

* * *

Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove priredio je 3. i 4. XII. 1982. Simpozij o ljudskim pravima na kojemu su uz domaće predavače nastupili i dr. *Eduard Hamel* iz Rima i dr. *Julius Oswald* iz Münchena. Vijest o tom donio je »L'osservatore Romano« od 16. XII. 1982. i naš društveni tisak.

* * *

»Radio svizzera italiana« (švicarski talijanski radio) emitirao je 3. i 12. XII. 1982. *Bernanosove* »*Razgovore karmelićanki*« u režiji Bernarda Malacride.

* * *

Potkraj 1982. godine zagrebačka glazbena publika mogla je čuti još dva vokalno-instrumentalna djela s religioznom tematikom. Zagrebačka filharmonija izvela je 11. XII. u Koncertnoj dvorani »V. Lisinski« *Zajčev oratorij »Prvi grijeh«* (na riječi S. S. Kranjčevića). U izvedbi je sudjelovao Akademski mješoviti zbor »I. G. Kovačić (oko 170 pjevačica i pjevača) i solisti I. Boljkovac (Eva), Z. Sočo (Adam), M. Jurišić (Lucifer), M. Klasić (genije i vođa radnika) i M. Živković (glas s neba). Dirigirao je V. Kranjčević. Simfonijski orkestar i mješoviti zbor (oko 100 članova) OOUR-a Muzičke škole iz Zagreba izveo je (prvi put u našoj zemlji) 19. XII. u Hrvatskom glazbenom zavodu pod ravnanjem M. Sedaka *Haydnov oratorij »Sedam Spasiteljevih riječi na križu«*. Kao solisti nastupili su B. Marinković, V. Piasevoli, J. Derniković i I. Lovrić.

(vd)

* * *

12. prosinca 1982. umrla je u Zagrebu u 75. godini katolička javna radnica, suradnica »Marulića« i »Danice« i član radnik našeg HKD-a pjesnikinja *Miroslava* (teta Mira) *Preisler*. Pokopana je na Mirogoju 16. prosinca.

* * *

U okviru Dana hrvatske glazbe zbor RTZ izveo je 16. XII. 1982. u zagrebačkom Hrvatskom glazbenom zavodu *oratorij »Život i spomen slavenskih učitelja sv. braće Ćirila i Metoda«* za koji je riječi napisao *Velimir Deželić ml.* a glazbu *Božidar Širola*, obojica negdašnji ugledni članovi Društva sv. Jeronima. Zborom je ravnao Sergije Rainis a sudjelovali su Vladimir Ružđak, bariton, i Tonko Lonza, recitator.

* * *

22. XII. 1982. umro je u Beču *Ferdinand Klostermann*, teološki pisac, kojemu je HKD sv. Ćirila i Metoda 1968. objavilo knjigu »*Teze o laicima*« (prijevod Đ. Foglar, serija »Novi vidici«).

* * *

»*Kronika Zavoda za književnost i teatrologiju JAZU*« u svom trobroju 22—24/1982. donosi prilog našeg suradnika *Kalmana Mesarića*, književnika i kazališnog redatelja, u kojem taj autor »najčistijih' ekspresionističkih knjiga naše književnosti« piše o *ekspresionizmu našeg kazališta*. U broju 20/1981. istog časopisa objavljena je (iz pera Zlatana Čolakovića) *bibliografija Envera Čolakovića;* sadrži i njegove pjesme, pripovijetke

i kritike objavljene u »Maruliću«. U tom je broju i članak »Književna nagrada iz zaklade Dušana Kotura«. Autorica Antonija Bogner-Šaban navodi da je Dušanova majka Anka darovala 2.500 forinti i *Društvu sv. Jeronima »za izdanje dobrih pučkih knjiga«* te nabraja pisce i djela što ih je to Društvo nagradilo iz spomenute zaklade.

* * *

1. I. 1983. umro je u Zagrebu jedan od najistaknutijih naših katoličkih pisaca i publicista poslije rata *p. Ivon Ćuk*, član radnik HKD-a, suradnik »Marulića« i »Danice« i autor ćirilometodskih edicija (Orijaš kršćanstva, Zvijezde koje ne zalaze, Fatima — da ili ne?).

* * *

U časopisu »Famiglia cristiana« od 4. I. 1983. objavljen je prikaz najnovije knjige *Marija Pomilija »Božić 1833«*, u kojoj je opisan isječak iz života *A. Manzonija*.

* * *

30. I. 1983. umro je u Zagrebu književnik i redatelj *Kalman Mesarić*, član radnik HKD-a i suradnik »Marulića«.

* * *

Upravo je u izdavačkoj kući Massimo u Milanu izašla knjiga *Georgesa Hubera »Bog je gospodar povijesti«*. Napominjemo da je HKD sv. Ćirila i Metoda dosad objavilo dvije Huberove knjige: »Moj anđeo ići će pred tobom« i »Ivan Pavao I« (u prijevodu R. Grgeca).

* * *

Michel de Saint-Pierre objavio je kod Albina Michela *»Pismo ubojicama slobodne škole«*. Povodom toga u dnevniku »La Croix« *Etienne Borne* kritički se osvrnuo na tu polemički obojenu knjigu.

* * *

Anne Hébert, kanadska književnica, dobila je nagradu »Femina« za svoj roman *»Lude iz Basana«*, a *Jean-François Josselin* nagradu *»Médici«* za roman »Pakao i ostali«.

* * *

Kod Fayarda izašao je iz tiska 2. svezak *Solženjicinovih »Sabranih djela«*.

* * *

Književnu nagradu »Chateaubriand« dobila je *Marguerite Castilon du Perron* za biografiju *Charlesa de Foucaulda*.

* * *

Kod Julliarda objavljeno je djelo *Pierra Petitfilsa*, biografija *Arthura Rimbauda*, u kojoj se govori i o pjesnikovu obraćenju.

* * *

Malcolm Muggeridge, poznati engleski pisac i novinar, autor knjige o majci Tereziji, obratio se 27. XI. 1982. na katolicizam zajedno sa svojom ženom Kitty. Tim povodom napisao je članak u londonskom »Timesu«.

ISPRAVAK

Dr. Josip Buturac, autor članka *Srednjovjekovna Požega u monografiji »Požega 1277—1977«*, objavljenog u »Maruliću« 6/1982, upozorio nas je na tri pogreške: na 570. str., 2. stupac, u retku 25/24 odozdo mjesto »Napisao ga je Ivica Degmedžić« mora biti *Napisala ga je Ivica Degmedžić;* na 571. str., 1. stupac, r. 18/17 odozdo mjesto »iz Subotice« mora stajati *iz Stubice (u Hrvatskom zagorju);* na 572. str., 2. stupac, u r. 6/5 odozdo tiskano je »autora Ivice Degmedžića«, a mora biti *autora Ivice Degmedžić.* — Dvije su se pogreške potkrale i u »Vijestima«: na 594. str. u 2. stupcu, 3. r. odozdo, piše da je operni umjetnik Franjo Paulik 40-godišnjicu umjetničkog rada proslavio 11. X, a to je bilo *11. XI.* 1982; u posljednjoj vijesti na 595. str. (2. stupac) tiskano je da su naši suradnici Miroslav Čorković i Ivo Arnerić umrli 15. X, a umrli su *15. XI.* 1982.

Ispričavamo se.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (26) 1
***Pavao Despot:** U Raklju 6
***Ante Jakšić:** Prije i poslije mene 7
Tomo Vereš: Nepoznati Marx i Proudhon na hrvatskom 8
T. J. H. Mar: Pukotina u svemiru 12
***Tomo Polegubić:** Jednom sam već bio 13
Mirko Validžić: Dva vrijedna nalaza 14
Rajmund Kupareo: Uskrsnuće 17
***Joja Ricov:** Neprohod 32
Vjetri tvoja kob 33
(Pri)mir(je) 33
Blago Karačić: Iz Bosne ponosne 34
***Ljiljana Matković-Vlašić:** Kaznit će te tvoje šutnje 36
Jakov Ivaštinović: Neki društveni aspekti književnosti 37
***Eleonora Popović:** Imao si ptičju plavu 50
***Pavao Despot:** Rovinjski dimnjaci 50
Tomislav Antunović: Bila san dobra žena i dobra mater 51
Stanislav Šodan: Liječili su mi dušu 56
Marko Babić: Dvije crne obljetnice Bosanske Posavine 58
Dubravka Petek: Tunel 62
Papi Ivanu Pavlu II. predani prijevodi na hrvatski djela sv. Tome Akvinskog 64
***Nevenka Bakoš:** Žurba 65

Mišljenja i reagiranja

Alojz Mudrinić: Naš Waterloo u kritičnoj točki: u pitanju je autentičnost zajedništva 66

Mozaik

V. R.: Theatralia et alia 73
Mirko Petravić: Sa zagrebačke scene 85

Knjige

Jakov Ivaštinović: Nevidljive i vidljive čovjekove ceste 89
D. H.: Ljepota i svrhovitost nepravilnosti 90
Alojz Jembrih: Od zemlje k zemlji zavičaja 92
Anđelko Mijatović: »Dubrovački horizonti« 93

Izložbe

Dubravko Horvatić: M. Barbarić i J. Pintarić u zagrebačkoj Galeriji »M. Virius« 95
Antun Removčan: Izložba što privlači 95
Dubravko Horvatić: Izložba Vesne Vinski u Salonu Galerije »Karas« u Zagrebu 97
Tomislav Heres: Tragom prošlogodišnjih izložbi 97
Mirko Validžić: Svojevrsne izložbe kipara naivca Franje Kovačića 102
Vladimir Dumbović: 75-godišnjica Gradske knjižnice u Zagrebu 103

Vijesti

Iz domovine i svijeta 105

MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredničkl odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.